Ungdom och kulturell modernisering

FUS-rapport nr 2

Forskningsprogrammet *Ungdomskultur i Sverige (FUS)* söker utforska centrala aspekter av aktuell ungdomskultur i Sverige utifrån fyra *teman*: Modernisering, Kön, Stil och Sfärer. Det startades 1988 och har som huvudansvarig musikvetaren och ungdomskulturforskaren Johan Fornäs vid Stockholms universitet. Programmet finansieras av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Inom dess ramar verkar drygt 50 *forskare* och forskarstuderande från en rad discipliner inom humanistisk och samhällsvetenskaplig fakultet. De grupperar sig i *intresseområden*, f n Trettiotalet, Könsidentitet, Estetik & medieanvändning, Musikvideo och Livsstilar. Forskarna arbetar med individuella eller kollektiva, tvärvetenskapliga *projekt* inom området. Programmet fungerar som ett sammanförande och stödjande paraply för dessa. De gemensamma verksamheterna drivs av en central *paraplygrupp* bestående av Fornäs, litteraturvetaren i Stockholm Ulf Boëthius, göteborgssociologen Sabina Cwejman samt som assistent film- och kulturvetaren i Stockholm Michael Forsman. Paraplygruppens uppgifter är dels att initiera och stödja *kommunikation* mellan olika forskare och projekt, dels att genom *komparation* mellan projekt och teoritraditioner bidra till gränsöverskridande teoriutveckling på ungdomskulturområdet. Medlen för denna verksamhet är bl a mindre och större *seminarier* för nätverkets forskare, *samarbeten* mellan forskare och projekt, en intern *informationsbulletin* kallad *BUS (Bulletin för Ungdomskultur i Sverige)* samt en serie *FUS-rapporter*. Ytterligare information om FUS kan fås i en särskild *broschyr*.

Tidigare FUS-rapporter:
1. Fornäs, Boëthius & Cwejman: Metodfrågor i ungdomskulturforskningen (1990).

Forskningsprogrammets adress:
Avdelningen för medie- och kulturteori
Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK)
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
Telefon: 08-16 2682 Fax: 08-15 9910.

Johan Fornäs Ulf Boëthius

Ungdom och kulturell modernisering

FUS-rapport nr 2

SYMPOSION BOKFÖRLAG
Stockholm/Stehag

ADRESS TILL FÖRLAGET:
Symposion Bokförlag
Rönneholm 6
240 36 Stehag
Telefon 0413-440 57

Boken har tryckts med stöd av det av
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) finansierade
forskningsprogrammet Ungdomskultur i Sverige (FUS)

Fornäs, Johan / Boëthius, Ulf
Ungdom och kulturell modernisering. FUS-rapport nr 2.
- Stockholm/Stehag: Symposion Bokförlag & Tryckeri AB 1990
ISBN: 91-7868-227-4

© Symposion Bokförlag & Tryckeri AB, FUS och författarna 1990
Alla rättigheter förbehålles.
All kopiering, även för undervisningsbruk, är förbjuden
utan förlagets skriftliga medgivande.
Tryckeri AB Atheneum 1990
ISBN: 91-7868-227-4

Innehåll

Förord *7*

Johan Fornäs
Senmoderna dimensioner *9*

Ulf Boëthius
Högt och lågt inom kulturen. Moderniseringsprocessen och de kulturella hierarkierna *59*

Abstract *95*

Förord

Begreppet modernitet söker ringa in det specifika för vår egen tidsålder. De två texterna i denna volym belyser några samband mellan modernisering och ungdomskultur. De sammanfattar och vidareutvecklar principiella tankegångar, perspektiv och ramar för framtida forskning, samt diskuterar centrala problem för en teoretiskt och historiskt förankrad förståelse av vår och ungdomskulturens aktualitet. Detta är alltså mer av en början än en slutpunkt.

Johan Fornäs' text är en avsevärt förlängd bearbetning av en inledning vid FUS-seminariet på Sätra Bruk i september 1989. Den söker gå ett steg längre än den tidigare, numera rikhaltiga litteraturen om ungdom och kulturell modernisering genom att med Jürgen Habermas och Thomas Ziehe som viktigaste referenspunkter samla ihop olika trådar till en flerdimensionell modernitetsteori och diskutera dess problem och konsekvenser på ungdomskulturens område. De tre olika dimensioner som lyfts fram är det modernas tidsmässiga faser, förhållandet mellan begreppsformer som modernitet, modernisering och modernism, samt nivåer som det objektivt, socialt, kulturellt och subjektivt moderna.

Ulf Boëthius gör sedan en lång historisk överblick av hur förhållandet mellan ”högt” och ”lågt” utvecklats i den europeiska kulturen. Han påvisar hur moderniseringsbegreppen kan användas för att tänka samman flera av de vändpunkter och tendenser i ungdoms- och populärkulturen som angivits av olika historiker - från Bachtins, Burkes och Muchembleds skildringar av den medeltida folkliga kulturens öden, över analyserna av den borgerliga offentlighetens utveckling och fram till vår tids teorier om nya överskridanden eller rentav en upplösning av gränser och dikotomier. Denna historia visar sig bl a ha en central könsmässig undertext.

Så har vi försökt ange några grunder för förståelsen av senmodern ungdomskultur i dagens Sverige, genom att dels utreda begreppsrelationer, dels skissera ett långt tidsperspektiv bakåt. Vi hoppas att detta kan inspirera till kvalificerat nytänkande och bidra till att olika

ungdomskulturstudier lättare ska kunna relateras till varandra och till övergripande frågor om moderna tendenser. Vi tror f ö att mycket av detta har relevans även långt utanför ungdomsområdet. Intresset för teorier om det moderna och dess framväxt är ju idag stort inom en mängd områden och ämnen, såväl på universiteten som i den allmänna kulturdebatten.

I vår nyss utkomna första rapport behandlades några metodfrågor, och med denna volym har vi preciserat några modernitetsteoretiska grundvalar för kommande studier. Vi tänker oss nu att med ca ett års mellanrum publicera en serie rapporter som i tur och ordning dyker ned i forskningsprogrammets övriga tre huvudteman: kön, stil och sfärer. Där ska vi mer konkret analysera dessa teman, i relation till, och med hjälp av, svensk empirisk ungdomsforskning. Naturligtvis kommer dessa följande volymer även att ge mer kött på benen vad gäller metodiska och modernitetsteoretiska frågor i allmänhet.

Vi tackar alla våra medforskare i FUS för idéer och inspiration, vår ”paraplygruppskollega” Sabina Cwejman för värdefulla synpunkter på texterna, och assistenten Michael Forsman för praktiskt bistånd.

Stockholm mars 1990

Johan Fornäs Ulf Boëthius

Johan Fornäs

Senmoderna dimensioner

Det är lätt att inbilla sig att man tänker på ungefär samma sätt hela tiden, men så är det inte. Även om vi anser oss hålla fast vid stabila grundvalar och ledstjärnor, hamnar vi ständigt i nya relationer, och våra redskap och frågor förskjuts successivt, beroende på både vår egen utveckling och en föränderlig omvärld. Läget för svensk ungdomskulturforskning är idag verkligen mycket annorlunda än för 5-10 år sedan. Forskningsriktningar som då befann sig i marginalen och var relativt oprövade i empirisk forskning - stil-, subkultur-, socialisations- och modernitetsteorier - ingår nu i varje allmän grundkurs på området. Gamla fiender har tynat bort, nya problem har växt fram.

Vilka uppgifter känns mot denna bakgrund centrala för oss här idag? Vi kan fortsätta, komplettera och finslipa våra gamla projekt. Vi kan låta teori och empiri utveckla varandra ömsesidigt. Vi kan låta olika teoribildningar mötas i ett medvetet och selektivt teoretiskt bricolage-arbete. Vi kan slutligen också finna områden för teoretisk nyproduktion, blinda fläckar inom eller mellan olika förklaringstyper som kräver nya begrepp och modeller. Jag kommer här att behandla några sådana brännpunkter som berör modernitetsteorins formmässiga aspekter: begreppens strukturer och relationer snarare än deras innehållsliga bestämningar. Syftet är dels att diskutera några problem i denna teoribildning, dels att skissera vissa distinktioner och dimensioner som det i mina ögon är viktigt och nyttigt att särskilja. Avsikten är att bidra till att stärka grundvalarna för en forskning som försöker fånga vår tids ungdomskulturella fenomens aktualitet utan att själv fångas i trendernas tillfälligheter.

Grepp om det moderna

Modernitetstemat är det första och kanske mest avgörande av våra fyra teman i FUS. Det utgör den lins varigenom de andra temana betraktas och som definierar vårt programs särart och identitet.[1] Men vad ska vi egentligen ha modernitetsbegreppet till? Vad står det för? Det finns en risk att det blir vagt och otydligt. Ordet kan fungera som ett trollspö som får förklara allt och till sist därför inte förklarar någonting utan blir oanvändbart. Ett annat problem är att det kan leda oss bort från andra viktiga forskningsområden, t ex reproduktionen av maktstrukturer eller historiska frågor. För att undvika sådant behövs en precisering och en avgränsning av dess område.

Först kan det moderna sägas ha att göra med *nutiden*, det aktuella, strömningar och tendenser i vår tid. Vi markerar därmed ett intresse av att förstå vår epok och dess karaktäristiska drag. Det står då i motsats till en renodlat historisk forskning om det förflutnas särart. Det här svaret innehåller ett korn av sanning men är uppenbart otillräckligt. För det första finns det ju samtidsforskning som inte kan sägas vara modernitetsorienterad. För det andra betyder intresset för samtiden i relation till det förflutna också med nödvändighet ett intresse för det förflutna i dess relation till nuet: modernitetstemat innefattar i allra högsta grad en historisk dimension. Det är synen på vissa historiska processer som motiverar talet om modernitet i stället för rätt och slätt aktualitet. Några av oss är främst nyfikna på vår egen tid men vi ser den inte som rotlös och frisvävande.

Alternativt kan man då peka på intresset för *nuet* i sin omedelbarhet, oavsett om det är dagens eller gårdagens nu. Vi söker på ett närmast fenomenologiskt-hermeneutiskt sätt närma oss upplevelserna av det aktuella ögonblicket, livskänslan och de kulturella föreställningarna om det samtida. Också detta är en sanning med modifikation. Det är sant att vi är nyfikna på denna nukänsla, vars intensifiering hör det moderna till. Men vi frossar inte bara i ögonblicksupplevelser utan diskuterar också strukturella drag och förändringar.

---

[1] ”Programmet syftar till att utforska centrala aspekter av aktuell ungdomskultur i Sverige utifrån fyra *teman*: modernisering, kön, stil och sfärer. Det studerar hur aktuella moderniseringsprocesser kommer till uttryck i relationerna mellan könen, mellan olika symboliska uttrycksmedel och medier samt mellan olika livssfärer och maktfält” (Fornäs, Boëthius, Cwejman & Forsman 1989 s 1).

Går man vidare kan man säga att vi intresserar oss för *det nya*, i kontrast mot arketyper, uråldriga och sega strukturer och deras stabila reproduktion. Det är förändringen vi är ute efter - i samtiden likaväl som i dess förhistoria, fenomenologiskt såväl som strukturellt. Vad är specifikt för vår epok och vad är föränderligt i historien?

Också detta har en viss viktig giltighet. Till vår tids nukänsla hör en växande och allt akutare insikt om snabba och djupa förändringar, en intensiv upplevelse av nuets unicitet och kontingens. Vi argumenterar för en radikal *historisering* av samhälls-, kultur- och socialisationsteorin. Då menar jag att vi är nyfikna på *historiska* perspektiv men framför allt på fundamental historisk *förändring*. Samhällsformer, kulturmönster och personlighetsstrukturer är inte alltid likadana, och vi är angelägna att gentemot varje naturalisering av dessa peka ut deras dynamik. Samhället är föränderligt, kulturella tolkningsmönster förskjuts och t o m människors inre är annorlunda nu än tidigare, även om vissa saker också är konstanta över längre perioder.

Intresset för reproduktionen av traditioner och därmed relativa historiska konstanser kvarstår givetvis, men det finns ett nytt uppsving för teorier om förändring. Några exempel är Thomas Kuhns relativisering av vetenskaplig sanning (paradigmteorin), Thomas Ziehes radikala historisering av den psykiska nivån (nya socialisationsmönster, identitets- och personlighetsformer), Fredric Jamesons lika radikala historisering av estetiken samt vissa marxistiska riktningars historisering av ekonomiska och sociala former (i brottet med stalinismens universaliserande förstelning och fetischering av begrepp som bas och överbyggnad, produktivkraftsutveckling och klasskamp). Dessa tendenser kan ses som ett symptom på det modernas stegrade, sena fas. Moderniseringen medför en differentiering och heterogenitet, vilket skapar en teoretisk mångfald och reflexivitet som bland annat kommer till uttryck som historisering.

Modernitetsperspektivet söker tolka en underliggande logik bakom några av dessa förändringar. Det anger inte hela sanningen, för dels existerar också konstanserna, dels förekommer också andra förändringar som inte direkt har med modernisering att göra. Även här behövs alltså en modifikation. Det unikt nya framstår bara som sådant i relation till (relativa) historiska konstanter. Vi kan inte bara se det ständigt nya, utan måste relatera det till det som förblivit lika, dvs klarare specificera exakt vad som förändras när. Och det är inte vilka nyheter som helst som har med modernisering att göra.

Det moderna innebär eller medför bl a att nuet upplevs som skilt från det förflutna. Det är i princip alltid både sant och falskt: det finns alltid både konstanser och förändring. Men våra upplevelser hör också till verkligheten, och just sådana kulturella fenomen som denna ökade aktualitetskänsla är en viktig historisk tendens i vår tid. Och bakom detta nya, detta öppna och osäkra, finns kanske inte bara slumpmässiga händelser utan en grundläggande *utvecklingslogik*?

Därmed är jag framme vid att det moderna handlar om *vissa bestämda historiska processer*, en särskild logik i vår tids samhälls-, kultur- och socialisationsmönsters utveckling. Det handlar inte om att fånga varje detalj i nuets tillfälliga trender och händelser, utan om att se dem som hänger samman med vissa fundamentala omvandlingar.

Det är bra men otillräckligt att skilja mellan å ena sidan långsamma, sega strukturer och å den andra snabba, rörliga fenomen. Jag har i andra sammanhang talat om fyra historienivåer: tillfälliga händelser på ytplanet, cykliska skiften (t ex mellan generationer), relativt konstanta traditioner samt en strukturell utvecklingslogik.[2] Det är den sista nivån som primärt förknippas med moderniseringen. Visst har modernisering med ett allmänt förändringsmedvetande att göra - en upplevelse av snabba tidsskiften - men ett sådant förändringsmedvetande blir först genuint modernt när det strukturellt hänger samman med en bestämd utvecklingslogik. Många historiska brytperioder har givit liknande kulturella symptom av öppenhet, osäkerhet och självreflektion. Såväl tillfälliga händelser som cykliska svängningar kan orsaka detta, liksom andra typer av strukturförändringar än dem som hör till det moderna. Men just moderniseringen förstärker, permanentar och breder ut dessa drag över allt vidare områden.

Så kan naturkatastrofer och krig ge upphov till snabba livsförändringar för människor, som kastas ut i osäkerhet och öppenhet i t ex exilens form. Det påskyndar möjligen moderniseringsprocesser men är ändå annorlunda än om människor berörs av förändringar av mer strukturellt slag, knutna till industrialisering, teknisk eller kulturell utveckling osv. Generationsskiften av mer cykliskt slag blandas också ofta samman med långsiktig modernisering, t ex när alltför stora växlar dras på motsättningarna mellan ”fyrtiotalisterna” eller ”68-generationen” och deras föregångare eller efterföljare. Delvis kan sådana konflikter bero på samhällelig modernisering, men delvis spelar också

[2] Bjurström & Fornäs 1988 s 455f; Fornäs, Lindberg & Sernhede 1989 s 328f.

tillfälliga såväl som cykliska skillnader in, och det krävs en noggrann analys för att skilja de olika processtyperna från varandra.

Det moderna projektet förknippas bl a med kapitalism, industrialisering, urbanisering, sekularisering, rationalisering, disciplinering och civilisering. Olika teorier tar fasta på olika sidor av en omfattande process; moderniseringsteorierna är kanske de mest allmänna och mångdimensionella av dem alla. Bakom ligger en utvecklingstanke, en idé om ett projekt, nedlagt i mänsklig praxis och institutioner, formulerat av filosofer, samhällsvetare och konstnärer. Detta projekt skildras ibland negativt som monolitiskt förtryck eller förfall, ibland lika ensidigt positivt som rätlinjig frigörelse eller effektivitetsväxt. Men teorier som inte förmår begreppsliggöra dess ambivalens och dubbelhet är ohjälpligt förlegade. Det moderna innehåller såväl möjligheter för som hot mot ett värdigt mänskligt liv, och det är dess inre motsättningar som alstrar en gränsöverskridande dynamik, och som gör det möjligt att kritisera det utifrån dess egen måttstock, utan att förfalla till nostalgi. Det gäller både Max Weber och Karl Marx, som utifrån bl a Kant och Hegel lämnat viktiga bidrag till analysen av moderniseringen. I *Kommunistiska manifestet* står t ex följande:

> Bourgeoisin kan icke existera, utan att alltjämt revolutionera produktionsinstrumenten, dvs produktionsförhållandena, således samtliga samhällsförhållanden. […] Den fortgående omvälvningen i produktionen, det oavbrutna skakandet av alla samhälleliga förhållanden, den eviga rörelsen och osäkerheten kännetecknar bourgeoisins epok gentemot alla andra. Alla fast inrotade förhållanden och dem åtföljande gamla ärevördiga föreställningar och åskådningar upplöses, alla nybildade föråldras innan de hinner förbenas. Allt som är fast förflyktigas, allt heligt profaneras, och människorna blir till sist tvungna att betrakta sin levnadsställning och sina ömsesidiga förbindelser med nyktra ögon.[3]

Det är inte svårt att spåra linjerna fram till Fredric Jameson, Thomas Ziehe m fl, men även Michel Foucault har i en sen text skrivit in sig i modernitetsanalytikernas tradition, inspirerad av Kants ord: ”Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet […] *Sapere aude!* Hav mod att göra bruk av *ditt eget* förstånd! lyder alltså upplysningens valspråk” (Kant 1784/1989 s 27).

> Vad är vår aktualitet? Vilket är det aktuella fältet för möjliga erfarenheter? Här är det inte frågan om analytik av sanningen, utan om vad man kunde kalla

[3] Marx & Engels 1848/1978 s 30f, korrigerad övers., jfr Berman 1982/1983 s 18.

> nuets ontologi, vår egen ontologi […] en aktualitetens ontologi. Det är denna senare filosofi som från Hegel och fram till Frankfurtskolan, via Nietzsche och Max Weber, har lagt grunden till en form av reflektion inom vilken jag har sökt arbeta vidare.[4]

Detta kommenteras såhär av 1900-talets modernitetsteoretiker framför andra, Jürgen Habermas:

> Foucault upptäcker i Kant den *förste* filosofen, som likt en bågskytt riktar pilen mot en till aktualitet förtätad samtid och därmed inleder modernitetens diskurs […] inträdet i en modernitet, som ser sig själv dömd att skapa sitt självmedvetande och sin norm ur sig själv.[5]

Relationen mellan Habermas och Foucault är intressant. De har ofta betraktats som antagonistiska företrädare för ett modernt respektive postmodernt perspektiv, men mot slutet av Foucaults liv ”upptäckte” de så att säga varandra, och idag ser många inspirerande möjligheter att tänka samman dem.[6] Habermas försöker ju knyta samman de två kritiska traditionerna (analytisk filosofi och språkkritik + frankfurtskolans hermenutiska samtidstolkning) när han hävdar att en ”det Sannas strukturanalys” behövs för att ge normativa kriterier åt en ”av aktualiteten sårad kritik av makten” (1984/1989 s 66), för att förhindra maktkritikens sönderfall i nihilism, cynism och nostalgisk pessimism. Det handlar om ett gammalt dilemma: romantikernas och Nietzsches, Adorno/Horkheimers, Foucaults och postmodernisternas förnuftskritik gentemot upplysningens projekt, där Habermas hör till dem som söker ta tillvara radikaliteten i bägge traditionerna.[7]

---

[4] Foucault 1983/1989 s 54f, även i Löfgren & Molander 1986 s 196.

[5] Habermas 1984/1989 s 62f, jfr även Habermas 1981/1984 och 1985/1986 samt för en introduktion Nørager 1987.

[6] Jfr t ex Richter 1988, som efter att ha gått igenom likheter och skillnader menar att det gemensamma intresset för processer av makt och motstånd motiverar en dialog mellan deras positioner. Även White (1988 s 113ff) jämför Habermas med Foucault i relation till nya sociala rörelser och motståndsformer mot kritiserade maktstrukturer.

[7] Habermas menar att en utvecklad kritisk teori måste försöka att ”formulate an idea of progress that is subtle and resilient enough not to let itself be blinded by the mere appearance [Schein] of emancipation. One thing, of course, it must oppose: the thesis that emancipation itself mystifies” (Habermas 1979 s 56 enligt White 1988 s 4).

Grunddrag

Så har modernisering kommit att bli ett övergripande begrepp för flera historiska processer. Deras grundval, motor och egenskaper har formulerats olika av skilda teoretiker. För Hegel handlade det t ex om Andens självförverkligande, för Marx om varuformens och kapitalförhållandets politisk-ekonomiska logik. Habermas skisserar en mer komplex dynamik som söker kombinera olika filosofiska och sociologiska ansatser i en flerdimensionell syntes. Moderniseringens grund är rationaliseringen av å ena sidan systemvärlden (marknad och stat, med pengar och makt som huvudsakliga regleringsmedel) och livsvärlden (människors vardagliga livshorisonter, med språk, symboler och mening som medel).

Systemvärldens rationalisering innefattar systemens utdifferentiering och ökande komplexitet, där kapitalisering och statliggörande ger möjligheter till effektiv resursfördelning men också hotar med kommersialisering respektive byråkratisering. Här utvecklas en resultatorienterad målrationalitet av antingen instrumentell typ, riktad mot den yttre naturens ting, eller strategisk typ, gällande sociala handlingar. Den har positiva drag om den håller sig på sin rätta plats, genom att i princip möjliggöra naturvetenskap, effektiv samhällelig planering och ändamålsenlig resurshantering. Men utanför vissa bestämda ramar blir den destruktiv, och Habermas menar att vår västerländska form av modernisering har en inbyggd defekt eller patologi i just detta att systemvärlden med dess teleologiska handlingsrationalitet har en tendens att bli för stark och tränga in i livsområden där den inte hör hemma, samtidigt som livsvärldsrationalitetens potentialer inte fullt ut förverkligas.

Livsvärldens rationalisering innebär utvecklandet av förståelseorienterad handlingstyper, differentierade längs olika dimensioner. Denna kommunikativa rationalitet innebär att olika handlingar och påståenden vid behov kan grundas och motiveras, med hänvisning dels till kognitiv sannhet, dels till normativ rättfärdighet, dels till subjektiv uppriktighet. Den finns inbyggd som principiell möjlighet i varje mänskligt språk och symbolsystem, men dess förverkligande motverkas av snedvridande mekanismer med rötter främst i maktintressen och i målrationalitetens koloniseringstendenser. Livsvärldens rationalisering har också en institutionell sida i den successiva utvecklingen av differentierade sfärer för just vetenskap, moral, konst och socialisation,

dvs i utvecklandet av de begrepp som ligger till grund för modern samhälls- och kulturvetenskap: individ, samhälle, kultur osv.[8]

Moderniseringens grundval är alltså rationaliseringen av system- och livsvärld, gällande såväl mentaliteter, tankeformer och handlingsmönster som institutionella strukturer. De två rationaliteterna hamnar lätt i konflikt med varandra, varav kriser och en säregen och prekär dialektik uppstår. Det moderna projektet är ofullbordat i meningen att dess löften och möjligheter inte fullt ut förverkligats men heller inte förlorat sin kraft. Vi intresserar oss för teorier med näsa för ambivalenser och som dessutom kan se såväl system- som livsvärlden. Att reducera allt till objektiva strukturer är lika halvt som att bara se mänskliga språk, relationer och mentaliteter.

Moderniseringen i denna mening leder till och innefattar en rad mer specifika processer. Gemensamt för dessa är att de tenderar åt *irreversibilitet*, *universalitet*, *differentiering* och *ambivalens*. Det vill säga: de kan svårligen vändas om, även om de kan ta sig skilda former. De är allmänna och gör sig allt mer allmänna - idag är de dominerande över hela jorden. De innebär en ökande mångfald och uppdelning av sfärer och livsområden. Och de har både positiva och negativa sidor.

Att moderniseringen har en *irreversibel* tendens innebär inte att inget modernt fenomen kan försvinna. Så är exempelvis välfärdsstatens framväxt ett resultat av moderniseringsprocesser, men dess aktuella nedmontering i bl a Thatchers England behöver därför inte vara en avmodernisering, utan snarare ett svar på moderna krisfenomen. Olika fundamentalistiska rörelser inom både den kristna och den islamska världen reagerar på kulturella moderniseringsfenomen men kan samtidigt själva inte undgå att djupt präglas av och driva fram det moderna projektet - de innebär ingen reell återgång till förmoderna livsformer, trots deras aktiva försök att återupprätta traditioner. Det går att avbryta moderniseringsprocesser, men inte att göra dem ogjorda och återvända till förmoderna tillstånd. Stoppar man moderniseringen på en nivå (som nykonservativa söker vrida klockan tillbaka på det kulturella planet) leder dess fortsättning på andra nivåer (t ex en expanderande kommersiell ekonomi) till att förmoderna tillstånd hur som helst aldrig kan uppnås igen, såvida inte en regelrätt materiell eller social katastrof tvärt bryter hela den historiska utvecklingen.[9] Enskilda delprocesser

[8] Se vidare Habermas 1981 (t ex band 2 s 171-293 och 420) samt 1985, Nørager 1987 eller White 1988 för grundligare genomgångar av dessa tankegångar.
[9] Detta har på ett skarpsinnigt sätt diskuterats av Ziehe (1989).

kan (åtminstone tillfälligt) vändas om, men deras helhetsmönster av bl a universalisering och differentiering har en tendens att rulla på. I viss mening är ju alla historiska processer irreversibla, eftersom ingenting upprepas likadant. Särskilt gäller det när läroprocesser är inblandade, då ju människors erfarenheter genom språk och symboler i viss utsträckning kan ackumuleras. Men här handlar det om ett starkare krav: modernisering har en sorts riktning, även om den inte rör sig i rät linje utan snarare i en accelererande spiral.

Att moderniseringen tenderar till *universalitet* betyder inte att den ser likadan ut överallt. Det är enorm skillnad mellan världsdelar, sociala skikt och delkulturer även i vår tid. Inte desto mindre slår det moderna på ett eller annat sätt idag igenom både för isolerade bybor i Östafrika och för arbetarkvinnor i Norrbotten. Det är svårt att undgå att tala om modernisering i vår tid. Även om vissa postmodernister argumenterar för det moderna projektets död är det ändå till detta de relaterar sig. Det går inte att blunda för moderniseringsprocessernas fortsatta faktiska existens såväl i den sociala världen som i våra kulturella och subjektiva föreställningsvärldar. Den endast skendöda moderniteten återuppstår vid full vigör i de minst lika universaliserande och irreversibla tankarna om vår ”postmoderna” epok.

Moderniseringen leder inte till universell likriktning utan snarare till en universell *differentiering*. Olika livsområden separeras från varandra i tanke och handling, institutionellt och mentalt - mellan individ och samhälle, konst, rätt och vetenskap, stat, marknad och livsvärld, arbete och fritid, skola och familj, förnuft och känsla, produktion och reproduktion osv. När väl differentieringar konstituerats är det svårt att upphäva och glömma dem igen. De kan bromsas och motverkas, och man kan i vissa sammanhang söka upprätta helheter igen, men sådana ”post-differentierade” helheter skiljer sig radikalt från de ”pre-differentierade”, traditionella, förmoderna, genom medvetandet om att de är kombinationer av i princip åtskiljbara element, att man faktiskt kan fokusera sin handling och tanke på vart och ett av dessa delområden separat om man vill. Vi kan säga att gränsen mellan konst och vetenskap är flytande och konstlad, och experimentera med gränsformer och dialoger dem emellan, men någonstans minns vi att det går att handla och tänka som om de var åtskilda - helheten upplevs som skapad och konstruerad snarare än som ursprunglig och självklar. Film och musikvideo kan pröva allkonstverksliknande sammansmältningar mellan ord, bild och ton, men de förutsätter både i produk-

tion och reception ändå just de särskilda kompetenser för text, visualitet och musik som moderniseringen medfört - och det både positivt och negativt, dvs både som grundval för att ens kunna skapas och förstås, och som den bakgrund mot vilken deras kritik av uppsplittringen och utopiska helhetslängtan alls ska kunna förstås.

Insikten om det modernas fundamentala *ambivalens* låter oss undvika såväl en naiv och etnocentrisk utvecklingsoptimism som dess spegelbild i form av en lika enögd kulturpessimism. Det finns en paradoxal likhet mellan postmodernister, kulturpessimister och nymoralister i höger- och vänstertappning. Det gemensamma är enögdheten: moderniteten ses som motsättningsfri. Från Nietzsche till å ena sidan Adorno-Horkheimer och Haug, å den andra Baudrillard, återkommer liknande diagnoser och reduktioner av den komplexa dynamik som bl a Hegel, Marx, Agnes Heller och Habermas sett i det moderna. Konsekvenserna för tolkningen av populärkultur och medier blir lätt elitistiska och regressiva, eftersom man gjort sig blind för de emancipatoriska potentialer som finns och föds i vanliga människors senmoderna vardagsliv.

Den sene Habermas har liksom en hel del nyare medie- och receptionsforskning brutit med denna entydiga uppfattning och sett att trots hoten från stat och marknad, makt och pengar, innefattar nya massmedier ändå också språkliga och kommunikativa moment.

> Dessa *medieoffentligheter* samtidigt *hierarkiserar* och *utvidgar* horisonten för möjliga kommunikationer; den ena aspekten kan inte skiljas från den andra - och däri grundas deras *ambivalenta potential*. I den mån massmedierna ensidigt kanaliserar kommunikationsflöden i ett centraliserat nätverk, från mitten till periferin eller uppifrån och ner, kan de avsevärt öka den sociala kontrollens effektivitet. Utnyttjandet av denna *auktoritära potential* förblir emellertid alltid prekärt, eftersom det i själva kommunikationsstrukturerna finns inbyggd en motvikt i form av en *emancipatorisk potential*. Massmedierna kan samtidigt skikta, roffa åt sig och förtäta förståelseprocesser, men de kan bara i första instans avlasta interaktionerna från ja/nej-ställningstagandena till kritiserbara giltighetsanspråk; inte heller de abstraherade och ihopbuntade kommunikationerna kan tillförlitligt avskärmas gentemot tillräkneliga aktörers motsägelsemöjligheter. […] I de moderna samhällena utvidgar sig kontingensspelrummen för de interaktioner som frigjorts från normativa kontexter så mycket, att det kommunikativa handlandets egensinne blir ”praktiskt sant” såväl i den familjära privatsfärens avinstitutionaliserade umgängesformer som i den av massmedierna präglade offentligheten.[10]

[10] Habermas 1981 vol 2 s 573 och 593.

Medierna bör alltså ses som en ambivalent arena mellan bägge systemen och livsvärlden. Där verkar både makt och pengar, men ändå utspelar sig kring dem också kommunikativa processer med dimensioner av kunskapsproduktion, normprövande, expressivitet och symboluttryck. Medierna har mångskiftande bruksvärden, trots såväl kommersialisering som statsstyrning. Och deras successiva modernisering leder endast i en första fas till ökad homogenitet och standardisering av kulturformer. I en andra fas möjliggör ny medieteknologi snarare en förnyad differentiering mellan delkulturer i global skala. Ett exempel är hur televisionen först samlar nationen runt ett centraliserat, gemensamt programflöde, men några decennier senare splittrar upp användargrupperna genom dels videon, dels det genom kablar och satelliter mångfaldigade utbudet (Löfgren 1990). Ett annat exempel är hur ungdomskulturerna fragmenterats under 70- och 80-talen, jämfört med de vanliga parvisa konstellationerna dessförinnan (Bjurström & Fornäs 1988 s 447ff).

Inom medie- och populärkulturforskningen exemplifierar Janice Radway (1984) en liknande tvåögd syn på vilka bruksvärden och funktioner romantikböcker har för sina kvinnliga läsare. Hon finner att läsningen samtidigt har utopisk-kritiska och ideologisk-eskapistiska funktioner - den reagerar mot och pekar ut brister i kvinnors livsvärld men reproducerar också reducerande självdefinitioner.

En konkret illustration är hur den numera ganska kända unga rapparen Leyla K från göteborgsförorten Bergsjön använde popartisterna Madonna, Bette Midler och Cyndi Lauper som inspirationskällor i sitt uppbrott från en förtryckande muslimsk far och i sökandet efter en stark och självständig kvinnlig identitet.

I hårdrocken finns ofta element till motstånd och självkänsla för arbetargrabbar som utstämplas och förtrycks i den medelklassdominerade och systemorienterade skolan. Paul Willis' (1977/1983) studie av ett stökigt gäng arbetarkillar i en skola visar även här på en ambivalens: motståndet är ofta blandat med dold disciplinering, anpassning och underordning. Gängets försvar och rebelliskhet gentemot medelklasslärarnas disciplineringsförsök förbereder dem samtidigt för att i framtiden inordna sig i en underordnad lönearbetarposition, främst därför att gängkulturen innehåller ”begränsningar” vad gäller förhållandet till intellektuellt arbete, kvinnor och invandrare, begränsningar som snedvrider deras klassrevolt till självreducerande underordning.

Därmed har de grundläggande dragen i och kriterierna för det moderna angivits. Moderniseringsprocesser är sådana som har att göra med rationalisering av system och/eller livsvärld. Men det behövs en differentiering (!) av det moderna för att göra det hanterbart. Det ligger visserligen ett värde i begreppets öppenhet, och vi kan inte definiera bort denna nödvändiga elasticitet. Det moderna har olika dimensioner och låter sig inte låsas entydigt fast, men vi bör fundera över vilka dessa dimensioner är och hur de förhåller sig till varann.

Det är i tre avseenden jag ska föreslå några struktureringar: *horisontalt* i *tidsperioder* eller faser av modernitet (som förslagsvis tidig, hög- och senmodernitet), *modalt* i vad man något kryptiskt kunde kalla *former* (nämligen modernisering som process, modernitet som tillstånd och modernismer som förhållningssätt) och *vertikalt* i *nivåer* (närmare bestämt kommer jag att föreslå de fyra nivåerna objektiv, social, kulturell och subjektiv modernisering). Utgångspunkten är hur olika skribenter i olika sammanhang använt några vanliga begrepp.

Två andra möjliga och i sig nyttiga differentieringar ska jag här avstå ifrån. Jag ska endast flyktigt beröra den *vetenskapshistoriska* dimensionen, dvs när och inom vilken teoretisk tradition det moderna tematiserats på olika sätt. Likaså lämnar jag en systematisk behandling av den därtill relaterade *innehållsliga* dimensionen åt sidan, dvs vilka olika processtyper moderniseringen sammanfattar (kapitalisering, industrialisering, urbanisering, civilisering, disciplinering, rationalisering, sekularisering osv).[11] Både vetenskapshistoriska och innehållsliga bestämningar kommer att dyka upp här och var, men snarare som ofullständiga exemplifieringar än i någon uttömmande strukturering.

Perioder

Låt mig börja med den första, den *horisontala*, diakrona och tidsliga distinktionen som bl a dyker upp i debatten mellan moderna och s k ”postmoderna” positioner. Denna debatt har naturligtvis mycket med modernitetsintresset att göra, men modernitetstemat innefattar mer än bara den dimensionen.

Det finns också ett problem med att säga att frågan om det postmoderna hör hemma på den diakrona axeln. Trots att själva termen inne-

[11] Boëthius 1990b behandlar mer ingående vissa sådana längre historiska processer.

håller en tidsangivelse (post = efter) och trots att många postmodernister närmast apokalyptiskt talar om historiens slut, modernitetens död osv, finns det bland dem också en paradoxalt omvänd tendens att undvika periodiseringar, dels för att sådana tillhör det förhatliga totaliserande tänkandets former, dels också för att det i praktiken visar sig nästan omöjligt att säga när det moderna slutar och det postmoderna börjar. Man har ofta pekat på mycket tidiga föregångare till dagens postmodernism, och Lyotard själv går så långt som till att hävda att det postmoderna snarast ska ses som en del av det moderna - det kommer inte alls efter det moderna utan snarare *före*![12] Därmed blir begreppet djupt självmotsägande. Och paradoxala, dramatiserande begrepp kan vara tankeväckande i kulturdebatten, men tycks tyvärr snarast blockera och stöta bort empiriskt orienterade forskare.

Jürgen Habermas och Thomas Ziehe har ju i stället valt att bara använda modernitetsbegreppet, men där uppstår en omvänd oklarhet. När talar Ziehe om hela den moderna epoken, som grovt motsvarar hela det borgerliga, kapitalistiska eller industriella samhällets historia, och när handlar det om dess senare faser, tiden fr o m ca 1960? Samtidigt som han behåller Habermas' motvilja mot begreppet postmodernitet och i stället menar att vår aktuella fas snarare består i en radikalisering av moderniteten, diskuterar han ändå dess kännetecken utifrån liknande symptom som postmoderna teoretiker angivit. Medan postmodernitetsbegreppet betonar brottet för starkt och leder till inkonsistenser, är modernitetsbegreppet ensamt för allmänt för att på ett rättvisande sätt tydliggöra vår tids processer.

Den amerikanske litteraturvetaren Fredric Jameson har kallat postmodernismen för en kulturell determinant i senkapitalismen, ett begrepp som hämtats från den marxistiske ekonomen Ernest Mandel och som betecknar kapitalismens socioekonomiska former efter andra världskriget. Liksom Ziehe, Marshall Berman och många andra är Jameson kritisk till postmodernismens filosofiska och estetiska uttryck, men de har alla ändå tagit den på allvar som symptom på en ny fas av moderniteten, snarare än dess försvinnande.[13] (Habermas har som

[12] ”Vad är då det postmoderna? […] Det ingår förvisso i det moderna. […] Ett verk kan bara bli modernt om det först är postmodernt. Postmodernismen i denna mening är inte slutet på modernismen utan dess födelse, och detta tillstånd är återkommande” (Lyotard 1982/1986 s 90).

[13] Jameson 1984/1986 och 1988, Berman 1982/1987. Detta intryck förstärks varje gång man blir påmind om hur tidigt vissa senmoderna drag tematiserats.

bekant varit mer benhård motståndare till postmodernisternas tänkande, som han klassat som nykonservativt.)

I linje med den uppfattningen har jag själv föreslagit begreppet *senmodernitet*, som mig veterligt inte finns i tidigare litteratur, men som borde ligga i linje med t ex Jamesons och Ziehes resonemang, och även vara förenligt med Habermas.[14] Om vi på en ekonomisk nivå kan tala om förkapitalistiska, tidiga kapitalistiska, högkapitalistiska och senkapitalistiska samhällsformer, skulle vi på en sociokulturell nivå på ett motsvarande sätt kunna diskutera förmoderna, tidiga moderna och senmoderna livsformer. Precis som man brukar säga att kapitaliseringen slår igenom gradvis i olika avseenden, branscher och länder, gäller detsamma för moderniseringen. Men medan moderniteten vid det här laget har flera hundra år på nacken, kan det vara relevant att tala om senmodernitet ungefär från 1950-talet.

Fördelen med denna begreppskonstruktion är att vi inte behöver göra några halsbrytande krumbukter för att ta hänsyn till att många drag i vår tids kultur vid närmare betraktande visar sig ha föregångare och rötter långt tidigare, även på ungdomssidan. På 1950-talet exploderade t ex antalet medieburna subkulturer, men minst 20 år tidigare fanns swingpjattarna och redan vid sekelskiftet förekom ganska modernt klingande moraliska paniker runt fenomen som Nick Carter-litteraturen och ungdomsbrottsligheten. Genom hela denna historia kan man skönja moderna krafter och inflytanden som får allt större verkan och spridning.

---

[14] Jag prövade begreppet först i Fornäs 1987. Dess snabba och breda genomslag i svensk debatt och ungdomskulturforskning tyder på att det passade rätt väl in i tidens och dess diskussioners behov, även om många felaktigt tycks tro att det kommer från Ziehe. Berman 1982/1983 delar utvecklingen i tre icke namngivna faser: tidiga föraningar 1500-1800, blomning på 1800-talet och en sorts stagnation på 1900-talet. Luthersson 1986 indelar ”hypotetiskt” den modernistiska strömningen inom litteraturen i tre faser: ”ungmodernism” före 1910, ”högmodernism 1910-30 och ”senmodernism” efter 1930 (s 50). Det kan hända att det även för mitt begrepp senmodernitet vore möjligt och lämpligt att sätta 1930 snarare än 1950-talet som gräns, eftersom viktiga senmoderna processer redan kan anas på 30-talet. Vad gäller ungdomskulturen finns också sådana föraningar i form av t ex mediebaserade ungdomskultur (jazz, swingpjattar osv). De tycks emellertid sedan till viss del ha bromsats upp eller åtminstone bytt terräng på 40-talet för att starta på allvar mitt i 50-talet, vilket motiverar mitt val av datering, som också ansluter bättre till Ziehe. Kanske kan 50-talet ses som ”senmodernitetens andra födelse”? Vidare empirisk forskning kring ungdomskulturens historia får utreda denna flerskiktade dynamik bättre än vad jag här förmår.

Det finns en stor fara att se det förmoderna som statiskt eller naturligt. Moderniseringen är långtifrån den första eller enda dynamiska processen i mänsklighetens historia, traditioner är alltid själva historiskt skapade och socialt konstruerade produkter. Det är likaså felaktigt att tro att varje moderniseringsfas liksom enbart bryter upp uråldriga, förmoderna former och additivt ersätter dem med nya. I själva verket handlar det om komplexa processer med många mellanstationer. I det senmoderna är det inte förmoderna traditionsmönster som upplöses, utan snarare de ”tidigmoderna” livsmönster (t ex borgerliga offentlighetsformer, arbets- och familjemönster) som på en tidigare nivå uppstått som en sorts kompromiss mellan förmoderna former och moderniseringskrafter. Dessa två punkter medför att vi inte bör utmåla det som senmoderna tendenser bryter med som naturligt, statiskt eller ens förmodernt, även om det naturligtvis också kan förekomma att enstaka kvarlevor från verkligt förmoderna epoker överlevt i perifera livsområden och först nu dras in i förändringsprocessen.

Periodiseringsproblemet saknar entydig lösning. Man kan för olika syften, i olika länder, skikt osv finna olika lämpliga faser av en moderniseringsutveckling. Att sätta klara gränser mellan faser eller perioder låter sig inte göras. Moderniseringstendenser kan sökas mycket långt tillbaka i historien, kanske särskilt tydligt i antiken och i renässansen med dess växande penningekonomier, varucirkulation och abstrakta tänkande, men ett verkligt genombrott för dem sker väl först med etableringen av det borgerliga samhället genom de ekonomiska, politiska och sociala omvandlingar från 1500- till 1800-talet som mynnar ut i industrialismen. Marknadernas, städernas och de nationella statsmakternas tillväxt, tekniska uppfinningar, kolonialismen och jordbrukets kommersialisering lade grunden för en spridning av kulturella mönster och socialisationsformer som först odlats bland de europeiska metropolernas köpmän och borgare till större delar av världssamhället.

Någonstans där - beroende på land och perspektiv - går väl då åtminstone i västvärlden gränsen mellan *förmodernitet* och *modernitet*. Sedan kan man i Europa tala om att en *tidig modernitet* någon gång mellan 1800 och 1900 kan sägas övergå i *högmodernitet*, i och med att vissa politiska, ekonomiska, kulturella och psykiska former etablerats och stabiliserats. De parlamentariska demokratierna har funnit sin form, den kapitalistiska produktions- och distributionsstrukturen har fått hegemoni över resterna av tidigare produktionssätt, industrialise-

ring och lönearbete präglar samhällsstruktur och vardagsliv, borgerliga offentlighetstyper, kulturella institutioner och tanke- och uttrycksformer är utmejslade, klassers och köns livsformer, socialisationsmönster och identitetstyper har nått en utvecklingsplatå. Det är också då filosofer, sociologer, konstnärer och författare på var sina sätt formulerar det moderna livets drag och problem.[15] Ungefär från 1950-talet inträder så *senmoderniteten*, när moderniseringsprocesserna kommit att omfatta hela jorden och trängt in i de flesta av vardagslivets porer, vilket medför både nya kriser och nya möjligheter. Global rörlighet, etermedier, datorisering av arbete och fritid, miljöförstöring, skiftande relationer mellan könen och klasserna, förändrade normer och uppväxtvillkor hör till denna fas' nya drag. Detta är bara ett av flera möjliga förslag, som historiker på innehållsliga grunder kunde diskutera närmare. Ur ett mer globalt perspektiv vore det kanske på sätt och vis rimligare att kalla denna senaste fas för högmodern, eftersom det är först då som vissa moderna drag verkligen etablerats i världsmåttstock, inte minst genom att Kina, öststaterna och den s k tredje världen starkare integrerats i kapitalets, staternas och de medieburna kulturernas globala nätverk.[16] Klart förblir hur som helst att det moderna för mig sammanfattar en flera hundra år lång period som fortfarande består, men där på ganska många nivåer en acceleration skett sedan 1950-talet, vilket gör det möjligt att tala om en ny fas eller period inom denna vår moderna epok.

Vad senmoderniteten konkret innehåller för bestämningar kommer endast flyktigt att antydas längre fram. Både Ziehe och Jameson ser ibland vår aktuella tid som potentiellt överskridande. Att moderniseringens krafter har blivit allomfattande, globalt och strukturellt, horisontalt och vertikalt, medför inte någon total affirmation av en homogen repressiv struktur utan tvärtom ett vidgat spektrum för det modernas inneboende motsättningar. De gör att den moderna erans senmoderna fullbordan och höjdpunkt bär på frön till något annorlunda, som det ännu är mycket svårt att få syn på. Senmoderna samhälls-, kul-

[15] Berman 1982/1983 skildrar hur Rousseau, Kant, Hegel och Goethe utgör en startpunkt, men menar att 1840-talsgenerationen, med såväl Marx som Baudelaire, genom sin modernism formulerar en vokabulär för upplevelsen av moderniteten. Sociologins grundläggare (Marx, Durkheim, Weber, Simmel, Mead m fl) försökte sedan vetenskapligt fånga det moderna samhällets problematik (jfr Bertilsson 1987 och Månson 1988 s 21f).

[16] För en diskussion av globala, antropologiska och jämförande perspektiv på medier och kulturförändring se Hannerz 1990.

tur- och personlighetsformer har en övergångskaraktär men utvecklingens framtida mål är ännu nödvändigtvis diffust. Kapitalismens två starka system, marknaden (den kapitalistiska ekonomin) och staten (den politiska byråkratin) påverkar med sina ensidigt instrumentella rationalitetsformer människors livsvärld, begränsar det moderna projektet och ger upphov till problem och kriser av skilda slag. Det är detta modernitetens kritiker, från romantik till postmodernism, ger uttryck för. Men i det moderna projektet, närmare bestämt i den kommunikativa rationalitet som är inbyggd i livsvärldens former för språklig och symbolisk interaktion, ligger samtidigt en oförbrukad potential som varje kritisk och utopisk social rörelse och handling måste knyta an till. Moderniseringen innebär en fortskridande rationalisering av såväl system som livsvärld, med en riskabel tendens till att systemen koloniserar livsvärlden, vilket skapar kriser men också olika motrörelser, som utnyttjar och driver fram det modernas positiva potentialer.[17]

Också Ulrich Becks analys av vägen in i en ”annan” modernitet håller fast vid att de överskridande tendenserna snarare bygger på en radikalisering än ett upphävande av det moderna. Såväl inom politik, kultur och vardagsliv som inom vetenskaperna har de kontinuerligt verkande moderniseringsprocesserna under 1900-talet givit upphov till en ny fas. De har skapat förutsättningar för en växande självkritik, en insikt om bl a industrialiseringens risker, och därmed en sekundär eller ”reflexiv” modernisering som är ett mera fullt förverkligande av det tidigare bara ”halvmoderna” projektet, och inte dess kollaps.[18]

Jag är inte helt övertygad att en detaljerad periodiseringsiver är särskilt fruktbar om man inte vet väldigt väl vad man är på jakt efter, vilket syfte indelningen har, och vilka kriterier som används. Men det kan vara nyttigt att innehållsligt fortsätta diskussionen om när olika fundamentala brott framträder i historien. Tillfälliga händelser, cykliska pendlingar och linjära förlopp samverkar hela tiden på ett komplext sätt, och utvecklingen är ojämn mellan olika platser, (del-) kulturer och skikt, likaväl som mellan olika nivåer. Sociala, kulturella och psykiska

[17] Frågan om moderniseringens slutmål kan och måste kanske lämnas öppen. Det är ett problem att begreppet senmodernitet gör det svårt att benämna en ännu senare fas av det moderna. Man kan ifrågasätta den organismmetaforik som ligger i alla vanliga fasbegrepp (tidig-hög-sen etc), men den är förmodligen svår att undvika och trots sina svagheter användbar som orienteringshjälp för tanken.
[18] Beck 1986 s 12-31 och 254-258.

förhållanden förskjuts med en viss inbördes osamtidighet. Enskilda förlopp som t ex ökande etnisk mångfald, sekularisering eller kulturell friställning kan men behöver inte ha med modernisering att göra - det avgörande är deras inbördes relationer och kontext. Ibland samverkar enskilda förskjutningar till ett mer avgörande brott. När en konstellation av enskilda förändringar kan lokaliseras, kan vi tala om ett fasskifte. De enskilda elementen i den nya fasen kan då många gånger ha en lång förhistoria, men deras summa och konstellation är ny, ungefär som ungdomskulturerna genom sina bricolage kombinerar gamla stilelement till nya meningssammanhang. Vi kan i moderniseringsstudier dels välja att fokusera på enskilda nivåer, orter osv och där försöka ange viktiga brytpunkter. Dels kan vi försöka att försöka skaffa oss en global bild av när många enskilda sådana brott är särskilt tätt koncentrerade, och när de å andra sidan är glesare. Allt beror på vårt perspektiv, men kanske kan vi finna ett användbart mönster om perspektivet är just svensk ungdomskultur? Det är i varje fall värt att kritiskt pröva.

Oavsett hur man ser på den kronologiska fasindelningen tycks det i varje fall vara möjligt att i konkreta moderniseringsförlopp urskilja olika steg. När ett område eller en nivå moderniseras uppstår först den kraftiga känslan av brott och förlust, när vissa seder och bruk inte längre är naturliga och självklara. Denna ännu kanske vaga kollektiva oro kan mötas av aktiva försök att hålla fast de förgångna mönstren genom att exempelvis skapa rituella traditioner. I en senare fas har moderniseringen blivit vardag, och även de kollektiva traditionerna förlorar sin allmängiltighet.[19] Även om dateringen av dessa tre faser är oklar och relativ, beroende på vilket land, vilket område och vilken nivå det gäller, är själva processen och dynamiken möjlig att urskilja.

Vi närmar oss emellertid denna dimensions gränser. Det är tydligt att moderniseringen innefattar processer över tid, att alltså förändringar

[19] Historiker och antropologer (t ex Hobsbawm & Roper 1983 och Cohen 1985) menar ofta att traditionella ritualer i sig utgör svar på och bearbetningar av problematiserade livsaspekter. Detta är dock bara första steget i avnaturaliseringen av förmoderna livsmönster. I nästa steg fragmenteras även dessa ritualer och deras till naturlighet maskerade självklarhet bryts ned. I moderniseringsdiskussionen är traditionsbegreppet tyvärr ofta suddigt, och jag tror att man kunde vinna i skärpa genom att tydligare skilja ut de olika faserna. I Fornäs 1990b diskuteras de tre faserna i relation till tidsuppfattningar, särskilt förhållandet till den förflutna historien. Ziehe 1989, s 139 föreslår också tre moderniseringsfaser.

sker successivt, vilket gör fasernas gränser suddiga. De slår också igenom olika snabbt på olika nivåer och i olika avseenden.

Former

För att riktigt kunna utveckla begrepp som ”senmodernitet” krävs en specificering längs de andra två dimensionerna. Luthersson (1986) gör den nyttiga distinktionen mellan postmodernitet (som ett samhälleligt tillstånd eller historiskt utvecklingsskede) och postmodernism (som en estetisk eller filosofisk riktning eller reaktion på detta tillstånd eller skede). Ismerna ses då som svar, reaktioner eller förhållningssätt snarare än som nivåer eller epoker. Postmodernisterna säger sig ofta svara mot vår tids krav, men de är inte ensamma om det.

På motsvarande sätt talar Ziehe om erosionskris och kulturell modernisering, med kulturell friställning och expropriation, eller reflexivitet, görbarhet och individualisering, som ett allmänt samhällstillstånd, medan konventionalism, nykonservatism och sökande rörelser, eller subjektivering, ontologisering och potentiering, utgör olika sorters svar eller reaktioner på detta tillstånd (jfr nedan).

Featherstone (1988 s 197) bygger ut distinktionen mellan tillstånd och reaktioner till följande (av mig aningen förenklade) system:

modern	*postmodern*
modernitet	postmodernitet
modernisering	postmodernisering
modernism	postmodernism

Här står modernitet-postmodernitet för historiska epoker inom den samhälleliga totaliteten, och har fr a rötter i en filosofisk debatt. Modernisering-postmodernisering kommer från sociologiska teorier om den ekonomiska utvecklingens effekter på sociala strukturer och värden. Termen har mer av process i sig än det mer brott-artade första begreppsparet. Modernism-postmodernism pekar å sin sida utifrån estetiska teorier ut kulturen, både professionella kulturarbetare, en bredare kulturell sfär och människors vardagspraxis. Habermas och Ziehe har en liknande användning av vänstra kolumnens begrepp.

Men här finns ett problem till, förutom det jag nyss sagt om postbegreppen. De tre olika begreppsparen kommer ur olika historiska diskussioner och har olika laddning, men i ett avseende blir de proble-

matiska när de förs samman, och jag tror de kräver en logisk bearbetning. Vill man sätta samman dem blir det exempelvis missvisande att begränsa det processartade till det socioekonomiska fältet. Jag tror det kan vara bättre att här differentiera mellan *två* olika synkrona dimensioner.

Å ena sidan har vi *former* eller *modaliteter:* processer - tillstånd - reaktioner. Å andra sidan finns det olika *nivåer* för dessa: teknisk, ekonomisk, politisk, social, kulturell, estetisk, psykisk etc. Mitt förslag går ut på att mer strikt skilja dessa dimensioner från varandra än vad Featherstone gör. Vi kan tala om politisk, social eller kulturell modernisering, likaväl som vi kan tala om politisk, social eller kulturell modernitet. Vi har nu en komplex struktur med tre inbördes oberoende led:

Nivåer	*Perioder*		*Modaliteter*
objektiv	tidig		-isering
social	hög	*modern-*	-itet
kulturell	sen		-ism
subjektiv			

Detta ger en tredimensionell figur med åtskilliga kombinationsmöjligheter som jag ska avstå från att konkretisera och namnge. Det viktiga är inte heller att ha dem alla klara för sig samtidigt, utan snarare att se att dimensionerna finns och är olika.

Exakt vilka steg det finns i den *modala* dimensionen är lika lite fastlåst som antalet faser på den horisontala tidsaxeln. Men det verkar vanligt och rimligt att främst beröra tre: processer, tillstånd och reaktioner. Modernisering, modernitet och modernismer är för mig då övergripande begrepp för vår epoks processer, tillstånd och rörelser, medan tidigt moderna, högmoderna och senmoderna dito utgör mer specifika varianter i olika faser av den historiska utvecklingen.

En reservation gäller processerna, eftersom det kan diskuteras om det verkligen går att tala om olika processer eller bara en enda. Moderniseringen är *en* process, som, leder samhällen och kulturer till en serie olika tillstånd eller faser. I viss mån ändrar även processerna successivt karaktär, men det finns ofta skäl att betona det gemensamma i hela den moderna eran. Till skillnad från Featherstone kommer jag alltså sällan att tala om t ex senmodernisering utan nöja mig med modernisering, även om jag kommer att skilja ut en senmodern fas där modernise-

ringsprocesserna givit upphov till vissa nya drag i vardagsliv och kultur.

Ett annat problem som jag redan nämnt rör tillstånden eller faserna. De är (till skillnad från begrepp som ”medeltid”) en sorts substantiverade adjektiv. Med modernitet menas tillstånd med starkt moderna drag, vilket bildar ett kraftfält med öppna gränser, inte en fast avgränsad period. Om modernisering är en process med en riktning, även om den alltså ibland kanske kan bromsas eller röra sig i sidled, betyder det att denna process' successiva genomslag kan iakttas. Det är inte säkert att det faller ut entydiga perioder, eftersom processerna kan försiggå successivt och kontinuerligt, men dels är det troligt att det sker vissa kvalitativa språng som kan vara värda att peka ut i våra teoretiska modeller, dels kan vi konstruera mått även för en kontinuerlig process för att stycka den i hanterbara enheter. Men kanske är utvecklingen så olikartad i olika länder och delkulturer att det inte går att definiera några generella stadier? Det kan t ex högst förenklat vara så att i ett land sker en teknisk utveckling långt före en kulturell, och omvänt i ett annat land. I så fall blir de bägge ländernas modernitetstillstånd aldrig jämförbara, aldrig kan sammanfattas under samma fasbegrepp, utom i processens början och dess slut. En lösning är att definiera olika lokala faser för olika områden, en annan att sammanfatta olika partiella genomslag under en samlingsbeteckning, en tredje att ge prioritet åt någon aspekt, t ex i vårt exempel det kulturella. Och vi tycker oss ju åtminstone i senmoderniteten finna några globala mönster. Låt oss här ta det där med perioder och faser med en nypa salt, och i första hand betrakta tillståndsbegreppen just som karakteriseringar av samhälleliga tillstånd, som kan vara olika utformade och osamtidigt utvecklade på olika håll i världen. Helt behöver man inte överge periodtanken, eftersom en riktad process med nödvändighet ger upphov till åtminstone en viss successivitet.

Ett lika stort problem är reaktionerna eller svaren: ismerna och rörelserna. Modernismer kan ses som experimenterande och prövande riktningar som i konstnärliga uttryck eller filosofiska teorier formulerar det modernas läge och problem. Problemet är att det i varje fas finns högst olika svar på moderniseringen, och det strider mot etablerat språkbruk att kalla dem alla för modernismer. Ska vi begränsa oss till sådana svar som i något avseende positivt bejakar någon aspekt av det kulturellt moderna? Känns det ovant att tala om renässansens, barockens eller romantikens stilar som tidiga modernismer? Vilka av

strömningarna i dagens ungdomskultur kan betecknas som senmodernismer? Detta tål att diskuteras mera.

Kanske borde man skilja mellan svar och reaktioner av skilda slag. Å ena sidan finns filosofisk-teoretiska riktningar som i begrepp och paradigmer söker formulera modernitetsupplevelser. Å andra sidan finns estetiska riktningar som i stället använder konstnärliga uttryck som medel. Däremellan finns förbindelser, men de två bör inte reduceras till varandra. Postmodernismen som konstriktning kan ses som ett känsligt uttryck för senmoderna tillstånd även om man kan vara skeptisk till den postmodernistiska teoribildningen. Teorier rör sig också med kulturella symboler, konstverk bygger också på världsbilder. (Jag återkommer sist i denna text till några mer allmänna drag i aktuella teoretisk-filosofiska svar.) Det finns ju svar på helt andra nivåer också, t ex politiska ideologier, sociala rörelser och psykiska bearbetningsformer. Här finns två principiella möjligheter. Antingen görs ismerna till samlingsbeteckning för svarstyper på alla nivåer, vilket blir konsistent men aningen ovant (att t ex kalla socialism och liberalism för modernismer). Eller också reserveras (sen-)modernism för estetiska svarsriktningar. Jag lämnar tills vidare frågan öppen.

Det kan slutligen kanske vara problematiskt att tala om svar och reaktioner på moderniseringen, eftersom dessa samtidigt är beståndsdelar av moderniteten. Moderniseringen leder till en modernitet vari modernismers existens ingår. Den litterära modernismen innefattas ju i det moderna tillståndet, och är inget som från en oberörd utifrånposition reagerar eller pekar mot detta. Men för det första är det inte omöjligt att tala om ett svar eller en reaktion som något reflexivt. Likaväl som en persons självbild både är en del av och ett sorts svar på personens psykiska identitet, är ismerna samtidigt beståndsdelar av och reaktioner på moderniseringen. De reagerar på vissa andra inslag i moderniseringen och exemplifierar så en sorts kollektiv reflexivitet, moderniseringens (ibland kritiska, ibland affirmativa) självreflektion. Liksom den psykiska självreflektionen kan de knappast avbilda sig själva utan svarar på vissa andra sidor av det moderna tillståndet.

För det andra är frågan vilken typ av kausalitet som åberopas när olika enskilda fenomen anges som orsakade av moderniseringen. Det handlar inte om en linjär, mekanisk kausalitet så som en sak kan medföra en annan (och så som en mekanisk bas-överbyggnadsmodell låter ideologierna spegla och släpa efter produktionsförhållandena). I stället bör vi i sådana uttryck föreställa oss en sorts strukturell kausalitet, så

som en allmän och övergripande process i viss mån (åtminstone bildligt) kan sägas medföra de enskilda mikroprocesser den samtidigt är uppbyggd av. Moderniseringen kan på det viset orsaka effekter som den samtidigt innefattar, dels så att en allmän utvecklingstendens kan dra med sig enskilda konsekvenser som i sin tur sedan kan uppfattas som delar av denna större rörelse, dels så att de kausalitetsuttryck som det är så svårt att undvika i historieskrivningen kan läsas som metaforer för egentligen mer komplexa relationer mellan allmänna och särskilda processer. Moderniseringen innesluter utvecklingen av modernismer, likaväl som den både omfattar och medför t ex teknisk utveckling och industrialisering.

Nivåer

Även när det gäller *nivåerna* går det att konstruera en mängd indelningsmodeller efter olika kriterier: teknik, ekonomi, uppfostran osv. Mitt förslag utgår från en lång sociologisk tradition som sammanfattats av Habermas, som arbetar med tre nivåer, med en någorlunda klar inbördes relation: den yttre ”världen”, den delade ”vår värld” respektive den inre ”min värld”.[20]

Yttervärlden kan ses som enbart den vanliga naturen, dvs det fysiska-biologiska rum vi lever i. Men dit kan också räknas olika sociala fakta och institutioner av en objektiverad karaktär, främst de som bestäms av systemvärlden, dvs ekonomiska och politiska strukturer. Den delade världen kan ses som samhället i vid mening, men med samma modifikation kan den begränsas till att vara bara den i genuin mening intersubjektiva delen av det sociala: relationer, normer och språk. Detta beror på vems perspektiv man anlägger. Utifrån hela samhällets eller mänsklighetens perspektiv gäller den första definitionen: för mänskligheten är endast den icke-mänskliga naturen yttre, allt annat är fundamentalt delat eller inre. Men från konkreta handlande individers eller kollektivs horisont gäller den senare definitionen, sedan kapitalismen givit systemvärlden förtingligad form.[21] Eftersom jag vill

[20] Habermas 1981 och 1985/1986, jfr även Bertilsson 1987 s 85ff, Månson 1988 s 251ff och Nørager 1987 s 138ff.

[21] Andras psyken är på liknande sätt i princip något inre, men för mig yttre, medan mina sociala roller och min kulturella smak för mig kan upplevas som inre men för andra som något delat.

göra dessa begrepp användbara för ungdomskulturforskning blir det andra perspektivet mer användbart. Det leder dock till vissa komplikationer genom att nivån blir något oren. En striktare analys kunde ha skilt ut systemvärldsaspekterna för sig, helt vid sidan av de övriga, mer livsvärldsorienterade nivåerna.

Dessutom ska jag lyfta ut en aspekt ur den andra nivån och ge den en särskild plats, nämligen språket eller den symboliska ordningen. Då är jag framme vid följande struktur, där de fyra som kursiverats fortsättningsvis får utgöra mina huvudkategorier: objektiv, social, kulturell och subjektiv.

VÄRLD	yttre			delad		inre
NIVÅ	*objektiv*			intersubjektiv		*subjektiv*
ASPEKT	teknisk	ekonomisk	politisk	*social*	*kulturell*	psykisk
INNE-	natur	system		normer	symboler	identitet
HÅLL	materia	institutioner		relationer	språk stilar	behov ideal

Gränsen mellan socialt och kulturellt är suddig - de är många gånger två sidor av samma saker. Normer och värden är relaterade till såväl faktiska relationer som symboliska världsbilder. Det är inte ting eller företeelser som kan sorteras i dessa världar, utan perspektiv på former av mänsklig praxis. Musik rymmer exempelvis alla olika nivåer, liksom ungdom etc. Ja, ser man närmare på de termer som nu är angivna som innehåll är de också i grund och botten flerskiktade. Språk består såväl av materiella tecken som av sociala relationer, kulturella symbolsystem och inre föreställningar. Nivåbegreppet ska inte uppfattas som avgränsade områden, utan som perspektiv eller aspekter utan fasta gränser eller inbördes prioritet.

Det finns ett problem med att modellen glider mellan två helt olika inre-yttre-spektra. Att uppfatta det inre som såväl fysiskt som psykiskt, innefattande både den egna kroppen och själen (jfr det psykoanalytiska begreppet om självet), motsäger tendensen att se det yttre som fysiskt och det inre som psykiskt (vilket gör den egna kroppen till något yttre).

Hela denna differentiering är i sig en produkt av moderniseringen. I förmoderna epoker, samhällen och kulturer fanns inte dessa åtskillnader mellan ekonomi och politik, vetenskap, moral och konst, kollektiv och individ osv. Det sociala hade så att säga ännu inte avsöndrat vare sig den yttre naturen (de två var oupplösligt förenade i magiska

föreställningar och praxisformer) eller den inre, individuella subjektiviteten (identiteterna var alltid kollektivt bestämda).

Detta betyder inte att nivåbegreppen skulle vara oanvändbara för tidigare epoker. Men de har då bara en analytisk giltighet: de kan projiceras bakåt om man håller i minnet att det just handlar om en projektion. Självklart finns det t ex individer även i ett högst traditionellt samhälle, och vi kan resonera om psykiska strukturer då, men vi bör komma ihåg att då hade denna nivå ingen självständig relevans: individerna var ingenting utan sina grupptillhörigheter.[22] Detta är inget större problem i vår forskning, så länge vi forskar just om den moderna epoken, när differentieringarna blivit etablerade i mänsklig tanke såväl som handling.

Jag tänker inte här gå närmare in på frågan om nivåernas inbördes status eller låsa fast någon entydig och bestämd ursprunglig drivkraft bakom moderniseringsprocesserna, eftersom olika teorier drar fram olika aspekter i ljuset, och en dialog dem emellan kan vara fruktbar. Olika förklaringsmodeller lägger tyngdpunkten på olika ställen i modellen. Några tror att den teknologiska utvecklingen bestämmer de övriga (McLuhan m fl), andra ger ekonomin rollen av dominant i sista instans (vulgärmarxism), åter andra prioriterar sociala förhållanden (hegemonisk sociologi), kulturella former (postmodern diskursteori och viss etnologi) eller psykiska strukturer (psykoanalytisk reduktionism). Allt är väl alltid allt detta på en gång, men inte enbart eller ens ytterst. Ingen nivå har tolkningsföreträde - det beror på vad man vill tolka och varför. Nivåerna är synvinklar snarare än områden.

I klassisk marxism är det ekonomins eller produktionssättens dynamik som ytterst initierar förändringarna, medan Weber ger mentala mekanismer och tankeformer betydligt större plats, även om varken Marx eller Weber helt entydigt ville låsa fast en monokausal förklaringsmodell. I konkreta historiska förlopp är det i varje fall svårt att enkelt visa att en nivå eller en delaspekt konsekvent är den yttersta orsaken till alla moderniseringseffekter, även om det finns goda skäl att hävda att kapitalistiska ekonomiska former igångsatt mycket av denna utveckling. Varuproduktion och kapitalackumulation kan ses som

[22] Det motsvarar ungefär Marx' diskussion av begreppet abstrakt arbete, arbete i allmänhet, som såsom realabstraktion uppstår i historien först när olika arbetstyper faktiskt blir reellt utbytbara med varandra genom en allmän ekvivalent baserad på arbetstid. När man börjar kunna urskilja arbete i allmänhet kan man mäta arbetstid etc i förmoderna samhällen, vilket inte var relevant i dåtidens kultur.

drivkrafter bakom tekniska och sociala förändringar, som i sin tur påverkat kulturella och psykiska förhållanden. Men när väl processen är igång påverkar nivåerna varandra i ett intrikat växelspel. De olika nivåerna finns och utvecklas i relativ inbördes autonomi. Det kan vara vetenskapligt produktivt att hålla den öppen i dialogen mellan olika förklaringsmodeller. Det objektiva har alltid formats av sociokulturella och subjektiva krafter, det framträder aldrig rent för oss. Det intersubjektiva utvecklas likaså genom objektiva och subjektiva, det psykiska genom objektiva och sociokulturella processer.

Ziehes tidiga arbeten har beröringspunkter med ett traditionellt basöverbyggnads-tänkande. I *Pubertät und Narzißmus* (1975) angavs sociala och materiella orsaker till ändrade psykiska strukturer, och fram till och med *Ny ungdom* (1982/1986) skilde han, Oscar Negt m fl mellan kapitalism och borgerligt samhälle, och hävdade att utvecklingen av kapitalismens ekonomiska krafter var orsaken till den aktuella sociokulturella krisen. Denna idé om en eftersläpning av den kulturella nivån är intressant och vanlig, men problematisk. Utvecklingen går i otakt mellan nivåerna, vilket leder till osamtidigheter, avgrunder mellan sfärer och nivåer, vilket i sin tur undergräver försöken till entydiga och klara periodiseringar. Hur än moderniseringen startat så utvecklar den därefter en komplex logik där system- och livsvärldsprocesser växelverkar och där den kulturella nivån inte alltid behöver ses som eftersläpande.

Objektivt

På den *objektiva* nivån innebär moderniseringen dels en fortlöpande naturvetenskaplig-teknisk utveckling (naturens utforskande, kultivering och förstöring), dels systemens (marknadens och statens) växt och rationalisering: en global men ekonomisk expansion (med kriser och miljöförstöring som avigsida) och en successiv konsolidering av parlamentariska demokratier (med auktoritära risker). Vi kan tala om teknisk/materiell, ekonomisk och politisk modernisering, modernitet respektive senmodernitet, som också kan förknippas med begrepp som det (post-)industriella eller (sen-)kapitalistiska samhället. Här finns processer som teknologisering, industrialisering, kapitalisering, demokratisering och systemrationalisering.

Till det objektivt moderna hör framväxten av de systemberoende institutioner som inramar och definierar ungdomskategorin som allmän kategori - inte minst då kulturindustrin och utbildningsväsendet. Denna process är långsam och skiktad: olika delar av vad vi idag räknar som ungdom etableras vid olika tidpunkter. Ungdomskulturen innefattar teknologiska, ekonomiska och politiska strukturer som formats historiskt i den moderna epoken, även om de delvis kan ha rötter långt tillbaka i tiden.

Den senmoderna fasen har inneburit att marknaden expanderat kraftigt genom framväxten av en särskild tonårsindustri från 50-talet, en kommersiell ungdomskultur med rock och mode som huvudingredienser. Statens inflytande över socialisationsprocesserna har å sin sida ökat genom dels utbildningstidens förlängning för kvinnor och män i alla skikt, dels en drastiskt växande sektor av fritidsorganisering, reglerad via kommuner eller statligt beroende organisationer (studie- och idrottsförbund osv). Denna systemväxt finns på gott och ont: den ger ungdomar fler resurser och praktiska lösningar på sociala problem, men innebär också en antingen byråkratiskt kontrollorienterad eller kommersiellt profitorienterad instrumentell reglering av livsvärldens meningsskapande, vilket föder legitimitets- och motivationskriser.

Socialt

Den andra, *sociala* nivån innefattar normer, grupper och relationer. Moderniseringen leder här till en växande differentiering mellan individer och delkulturer, en ökande mångfald av samexisterande (etniska och självvalda) grupper i samhället, med skilda normer och traditioner, kollektivitetsformer och relationsmönster. Å ena sidan leder internationalisering till en växande fysisk och social rörlighet och ökande kommunikationer mellan delkulturer, dvs i viss mening till en global homogenisering av livsvillkoren. Detta balanseras dock av att en växande differentiering och heterogenisering av sociala mönster å andra sidan leder till att livet överallt erbjuder en större mångfald av normer och relationer.

Denna utveckling förstärks i senmoderniteten. De sociala former som etablerades med kapitalismens framväxt bröt upp äldre traditionsmönster men upprättade samtidigt en ny normalitet, nya hegemoniska normer och relationsformer. Alternativa strömningar marginaliserades,

även om de då och då kom att utmålas som hot och mötas av moraliska paniker. Under de senaste decennierna tycks denna hegemoni ha rubbats. Det är idag svårare att veta vad som är normen, den har luckrats upp och blivit diffusare. De moraliska panikernas gyllene tid kan vara över, när normaliteten avnaturaliserats, och traditioner och värden inte längre upplevs som självklara och naturliga på samma sätt som tidigare. De ses snarare som det de alltid varit: sociala konstruktioner, och det har blivit svårare att blunda för att olika grupper och delkulturer i samhället, i vår egen närhet, lever ett lika normalt liv med andra normsystem. Under alla omständigheter tycks moralpaniker idag vara mer differentierade och stratifierade, mindre totala: några grupper förfasar sig kanske över nya ungdomskulturella fenomen, men det tycks numera oftast finnas andra delar av offentligheten som ger utrymme för motstridiga tolkningar.

Detta leder till en sorts normkris - en osäkerhet och förvirring som gör samhällets sammanhållning svårare. Olika nykonservativa och fundamentalistiska krafter söker aktivt återupprätta entydiga och homogena normer - och det islamska exemplet visar att detta är en inte oföraktlig social kraft.

Kanske kan vi säga att om vi förut talade om ett borgerligt samhälle, instiftat av politiska och industriella revolutioner, lever vi numera i ett senborgerligt samhälle, präglat av differentiering mellan delkulturer, etnisk och experimenterande mångfald och öppenhet vad gäller normer och relationer. På denna nivå återfinner vi en rad ofta diskuterade processer som t ex urbanisering, civilisering (Elias) och disciplinering (Foucault) - alla med sina kännetecken och sin historia, alla relaterade till moderniseringen.

Den sociala moderniseringen påverkar ungdomar särskilt intensivt, eftersom de saknar vuxnas ingrodda vanor och rutiner, och inte heller är lika fast invävda i familj- och skolvärlden som barnen.[23] Så kan man särskilt bland ungdomar se en lång rad självvalda delkulturella livsformer breda ut sig, som ett sökande experimenterande med nya normer och relationer. Samtidigt återfinns i konflikterna mellan t ex skinheads och invandrarungdomar tillspetsade moderna normkonflikter.

[23] Ungdomars socialhistoria diskuteras på ett relevant sätt av bl a Gillis 1981 och direkt modernitetsteoretiskt av Mitterauer 1986. Också Beck 1986 är relevant här.

Kulturellt

Gränsen mellan den sociala och den *kulturella* nivån är suddig - den senare är ju f ö också egentligen en del av den förra. Men medan vi under det sociala diskuterade relationer och normer handlar det nu om kommunikation och föreställningar, där alltså både språk och estetik ingår. Sociala relationer och normativa värderingar är oskiljbara från symbolisk kommunikation och kulturella föreställningar, men det går att fokusera på den ena eller andra aspekten. Kulturbegreppet har (liksom begreppet modernitet) en nödvändig och produktiv öppenhet, vänd å ena sidan mot livsformer, å den andra mot språk och symboler, utan att helt sammanfalla med någondera.

Vårt forskningsprogram handlar om ungdoms-*kultur*. När jag tog upp objektiva förändringar låg mitt intresse främst på hur de tolkas och berör ungdomars livsformer, t ex koloniseringens kulturella effekter. Också när det gällde förändringar av relationer och normer var det deras kulturella tolkningar och betydelser som intresserade. I viss mån rör sig hela denna framställning på kulturnivån, i två avseenden. Dels använder jag språkliga symboler i min kommunikation just nu. All praxis, inklusive den vetenskapliga vi just nu odlar, har sitt centrum på den intersubjektiva nivån. Dels är mitt ämne ungdomskultur, inte ungdomars ekonomiska, politiska, sociala eller psykiska konstitution. Den kulturella nivån har därför en privilegierad ställning i min modell.

Denna nivå innefattar alltså både språk och estetik. För Habermas är det nog inte riktigt så: han har tydliga problem med placeringen av det estetiska, som ofta inordnas under det subjektiva, enligt en närmast romantisk modell där konst skulle vara en själens direkta spegel, eller åtminstone något unikt individuellt. Den konstnärliga sfären är i stället fundamentalt intersubjektiv, i det att även det mest expressiva skapandet ingår i en symbolisk kommunikation med genrebundna regler. För Habermas kan nivåerna knytas till samhälleliga institutioner på följande sätt:

1) objektivt - vetenskap;
2) socialt - rätt;
3) subjektivt - konst.

Jag finner det däremot rimligare att tala om:

1) objektivt - vetenskap;
2) intersubjektivt: 2a) socialt - rätt, 2b) kulturellt - konst;
3) subjektivt - intimsfär/psykologi.

Autenticitet hör t ex bara i en mycket speciell estetik till konstens fält, men är desto viktigare i umgänget med familj och vänkrets samt i psykoterapi.[24]

Samtidigt har Habermas ett snävt språk- och kommunikationsbegrepp som oerhört starkt prioriterar det verbala och förnuftiga språk som verkar genom ett växelspel av propositionella satser. Musik och bild kan inte förstås riktigt på det sättet, och som nutida språk- och litteraturforskning visat innehåller också varje verbalt uttryck icke-diskursiva aspekter. Därför föredrar jag att beteckna denna nivå som kulturell i vid mening snarare än språklig i snäv mening. Den innefattar alla symboliska aspekter av vardagen, inklusive konstarternas former. Estetiken, såväl i vardagens symboliska kommunikation som i de professionaliserade konstarterna, diskuteras med begrepp som kulturell modernisering och modernitet. Ismerna är däremot de riktade konstnärliga svaren på kulturella förändringar.

Modernitet i allmänhet har ofta kommit att förknippas med denna nivå - som kapitalismens kulturella sida. Marshall Berman talar om modernitet som erfarenheten av det moderna, av moderniseringens följder - som ett kulturellt tillstånd. Men vore det inte synd att frånsäga sig begrepp som politisk, social och psykisk modernitet? Och är det helt självklart att (den kulturella) moderniteten är en effekt och återspegling av (den sociala) moderniseringen? Moderniseringen skapar modernitet, men nivåernas inbördes relation behöver inte avgöras på förhand.

Kulturen betraktas ibland som ett ”membran” mellan det objektiva (eller samhället) och det subjektiva (eller individen). Kanske är det särskilt vanligt bland socialpsykologiskt orienterade forskare, för vilka polariteten individ-samhälle lätt överskuggar kulturens särart. Risken

[24] Min invändning träffar bl a figuren över handlingsrationalitetens aspekter hos Habermas 1981, vol 1 s 448. Den står i ett problematiskt förhållande till översikten över livsvärldskomponenter i vol 2 s 214ff. De olika argumentationstyper som anges i vol 1 s 45 är kanske en nyckel till oklarheternas källa: sammanblandningen av socialisationens terapeutiska expressivitet och konstens estetiska värderingar. I Habermas 1985 s 366 blir det tydligt hur svårt han har att placera den estetiska nivån, när han bryter sin tredelning och helt enkelt till sannings-, riktighets- och ärlighetskraven lägger de estetiska med hänvisning till att Albrecht Wellmer har visat att konstens värden inte kan reduceras till autenticitet eller ärlighet, dvs precis den invändning som ligger bakom mitt provisoriska alternativförslag. Liknande problematiseringar kan mycket vagt anas hos White (1988 s 146-153), när han t ex konstaterar att ”What constitutes art must always be related to some public, shared understanding of style and form” (s 151). Jfr även Nørager 1987 s 217-221.

med detta är att kulturen bara blir en förmedlare mellan yttre och inre krafter snarare än ett eget område eller fält. All kunskap om det objektiva och det subjektiva får vi och uttrycker vi genom kulturella symboler - de är redskapen både för interaktion och forskning. De har också en egen dynamik, likaväl som de andra huvudfälten. Kulturen är mer än ett förmedlande membran, och det är bättre att tänka sig nivåerna som likvärdiga och i samma utsträckning autonoma. I själva verket borde nivåerna konstrueras med det intersubjektiva, och särskilt det kulturella, som utgångspunkt för de andra världarna, genom konstituerandet av en subjekt-objektpolaritet i språket, som därvid blir något långt mer basalt än membranmetaforen antyder.

Den kulturella nivån öppnar sig som sagt mot de andra tre. I allt vårt kommunikativa handlande, i allt vårt samspråk och i våra konstnärliga uttryck kan vi välja att rikta oss mot någon annan nivå. Rockmusik kan t ex peka mot det objektiva dels i praktiska aktiviteter, dels i låtars innehåll som kan skildra objektiva förhållanden på ett sant eller falskt sätt. Rocken kan också beröra normativa och relationella aspekter och låtar kan av olika grupper och delkulturer bedömas efter sin grad av moralisk rättfärdighet. I förhållande till den inre världen kan musiken ha olika grad av uppriktighet, ärlighet eller autenticitet. (Autenticitet betyder här inte ursprunglighet eller naturlighet, utan överensstämmelse mellan det inre och det delade, mellan subjektiva motiv och symboliska uttryck.) Men inget av dessa kriterier (sanning, rättfärdighet och uppriktighet) är allenarådande som kvalitetskriterium på det estetiska fältet.[25] Avgörande är där i stället de inomkulturella kriterierna av välformning och utsägelsekraft, även om olika genrer och subkulturer kan värdera de övriga kriterierna mycket högt. Musik relaterar till de andra tre nivåerna, använder och handlar om objektiv social och inre verklighet, men gör det genom symbolisk kommunikation. Musiken hämtar också material från det kulturella fältet självt, från tidigare verk och genrer, och dess estetiska kvaliteter kan bedömas utifrån inomkulturella kriterier av hur väl den utför detta. En estetisk produkt kan vara synnerligen effektiv och välgjord utan att vara i strikt mening varken sann eller autentisk, dvs varken avbilda en objektiv verklighet korrekt eller uttrycka producentens exakta psykiska tillstånd.

[25] Sådana kriterier är f ö alltid grundade på intersubjektiv kommunikation, och mestadels bara giltiga för och inom bestämda grupper eller delkulturer. Jag talar här i varje fall inte om några objektiva eller universella estetiska värden, utan utgår från ett relativistiskt, kontextuellt och interaktivt perspektiv.

Här kommer det kulturellas relativa autonomi in, grundad bl a på lekmomentet i all konst.[26]

Också när det gäller moderniseringen blir gränserna mellan nivåerna socialt och kulturellt särskilt problematiska. Ett senmodernt drag är en ökande självständighet och betydelse för, men också problematisering av den kulturella nivån. Symboler, tecken och stilar är och upplevs inte längre som lika naturligt och automatiskt givna av tradition eller bestämda av det sociala fältet.

Vad som innehållsligt kännetecknar modern respektive senmodern estetik är väl uttryckt av Lutherson, Featherstone, Ziehe m fl. Det handlar dels om en omstuvning av relationen mellan elit- och populärkultur, dels om symbolers successiva frigörande från traditionella och sociala band, en ökande intertextualitet, där referenser till andra estetiska verk, stilblandningar, montage och nostalgier blandas allt mer. I en serie dikotomiseringsprocesser uppstod modernitetens typiska klyftor: först (i tidig modernitet, från renässansen till ca 1800) mellan elitkultur och folklig kultur, sedan (med högmodernitetens genombrott, från 1700-talets slut till modernismernas kulmen under 1900-talets första decennier) mellan seriöst avantgarde och underhållande mass- eller populärkultur. Från mitten av 1900-talet kan man skönja en del tendenser till gränsöverskridanden och blandningar av ”högt” och ”lågt”, vilket ofta tolkats som tecken på dikotomiernas sönderfall. I varje fall stuvas de om och förskjuts, kanaler öppnas mellan dem på ett nytt sätt. Senmodern populärkultur (och kanske särskilt dess ungdomliga delar) blandar drag från högmodernistisk avantgarde- och elitkultur med traditioner från en folklig populärkultur med förmoderna rötter. Så kunde punkstilen ses som en blandning av å ena sidan en förverkligad dadaism, expressionism och surrealism, och å andra sidan karnevaleska gycklartraditioner.[27] De estetiska tendenserna till montage och stilblandning har tolkats som uttryck för materiella, sociala eller psykiska förändringar, men även om där finns starka inbördes beroenden är det nog viktigt att inse nivåns egenart. ”Postmodernism” är också en (senmodern) kulturell stil som kan odlas medvetet och med olika medel och syften. Den behöver inte vara ett direkt uttryck för nya sociala livsformer eller personligheter.

---

[26] Jfr vidare Fornäs 1990a.

[27] Jag ska här inte gå närmare in på denna aspekt utan hänvisar dels till Boëthius 1990b, dels till våra framtida arbeten kring temat Sfärer. Jfr även Fornäs 1990b för exempel på senmoderna tidsuppfattningar i ungdomskulturell populärmusik.

Bakom dessa estetiska riktningar ligger dock ett djupare kulturellt lager, underliggande tendenser på samma nivå, som rör mer än bara konstarternas ismer. De estetiska senmodernismerna (”postmodernismen” och andra konstnärliga riktningar i vår tid) har säkert med objektiv, social och psykisk modernisering att göra, men de kan primärt analyseras som uttryck för en allmän kulturell senmodernitet. Det är på denna nivå Ziehes analyser och begrepp framför allt hör hemma. Friställning och expropriation, reflexivitet, görbarhet och individualisering är kulturella tendenser, som har mer att göra med människors föreställningar och symboler än med faktiska sociala relationer och handlingar. De rör horisonten för vad vi kan tänka oss snarare än spännvidden för våra reella handlingar. Detta är oproblematiskt för dem som är vana vid fenomenologi och andra förståelseorienterade traditioner, men svårare att hålla i minnet för dem som är vana att fokusera faktiska sociala och materiella förhållanden.

Man bör också hålla i minnet att enskilda av dessa drag kan uppträda även i andra sammanhang än det jag här avser med modernisering. Tendenser till kulturell friställning och reflexivitet kan kanske skönjas i många olika situationer av snabb historisk förändring, utan att då ledsagas av den system- och livsvärldsrationalisering som motiverar talet om modernitet. Det är åter kontexten och relationerna till andra fenomen som avgör tolkningen av enskilda kulturella företeelser.

Friställningen innebär att vi inte känner oss lika bundna av traditioner, att dessa alltså inte upplevs som lika naturliga och självklara som tidigare. Den behöver inte innebära att man faktiskt väljer annorlunda livsformer mer än tidigare - de är bara inte lika otänkbara. Detta hänger uppenbart nära samman med avnormaliseringen, eftersom ett faktiskt ökande mångfald av livsformer och normsystem rimligen samspelar med att människor i ökande omfattning blir mindre bundna till de traditioner och normer som finns och får en ökad förmåga att tänka alternativ.

Ett ungdomsexempel är framtidsplanerna, som kan betraktas som kulturellt friställda utan att ungdomar för den skull faktiskt väljer mer icke-traditionella utbildningar, yrken osv än tidigare. Skillnaden är att t ex yrkesvalet inte som tidigare måste framstå som en på tradition och anlag baserad naturnödvändighet, utan som ett individuellt val, hur konventionellt det sedan än är. För några decennier sedan höll sig tjejer ifrån mansdominerade yrken för att de aldrig kom på fråga, eftersom de uppfattades som en nästan biologiskt bestämd omöjlighet. Idag undviks

de kanske snarare för att tjejerna vet att ett manligt val skulle leda till svårigheter och problem och heller inte motsvarar deras önskningar.

Förändringarna har positiva och negativa sidor, de är ambivalenta. Men flera termer har eller får snabbt en ensidig klang. Det gäller inte minst begreppet friställning, egentligen frisättning, efter tyskans Freisetzung, som härrör från Marx och är avsett att ha den dubbla eggen av såväl emancipation från bindningar som berövande av säkerhet. Översätter man med frigörelse blir begreppet förstås för entydigt positivt. Termen friställning är väl en aning för positiv, men har kanske numera besudlats genom kopplingen till eufemismen för arbetslöshet. Kanske hade ”lösgörelse” varit ett bättre översättningsalternativ, men det lär vara svårt att ändra på idag, när ”friställning” blivit så etablerat.

Termen kulturell *expropriation* (Enteignung) är däremot entydigt för negativt laddad, särskilt som många betonar dess negativa sida, alltså samhälleligt medierade bilders och ideals kolonisation av individers medvetanden och drömmar. Denna ligger ju också närmast ordets ursprungsbetydelse av beslagtagande och tvångsförvärv. Redan hos Ziehe själv ställs friställningens öppnande frigörelse mot expropriationens slutande kolonisering. Det är en användbar men bara halvsann polaritet. För liksom friställningen också har negativa sidor (berövande av säkerhet och trygghet etc) så har expropriationen positiva: församhälleligandet och språkliggörandet av förut tabuerade eller icke-kommunicerbara erfarenheter. Man borde vara lika uppmärksam på den omvända polariteten: expropriationens berikande kommunikativitet mot friställningens utarmande osäkerhet. Expropriationens negativa, koloniserande sida kan också kopplas till helt andra teoretiska diskurser, nämligen Foucaults resonemang om inre och yttre övervakning eller Elias disciplineringstes, vilket här bara ska nämnas.

Faktum är att man kan utvidga detta begreppspar ut över den kulturella nivån. Ser man noga efter framgår det att Ziehe i *Ny ungdom* talar om såväl en kulturell som en psykisk friställning respektive expropriation. Under 70-talet var det ju främst det psykiska han sysslade med, under 80-talet har tonvikten allt mer kommit att falla på det kulturella, och i våra introduktioner har vi ofta också begränsat oss till det kulturella. Psykisk friställning och expropriation hör givetvis hemma på den följande, subjektiva nivån, och utgår från psykoanalytiska aspekter på förändringar i socialisationsmönster och behovsstrukturer. Om vi med Ziehe kan tänka oss en psykisk och en kulturell infallsvinkel, vore det inte förfelat att lägga till en social, som gäller mångfalder och

öppningar vad gäller faktiska normer och relationer. Man skulle alltså kunna se en social, en kulturell och en psykisk friställnings- resp expropriationsprocess resultera ur moderniseringen. De tre löper i otakt: ibland sker förändringar på den ena nivån utan att de andra följer med. Det är tre aspekter av samma process, sedd utifrån den sociala, kulturella respektive psykiska nivåns perspektiv, och beroende på val av perspektiv ser man processerna på olika sätt och vid olika tidpunkter.

De tre begreppen individualisering, reflexivitet och görbarhet hos Ziehe har delvisa motsvarigheter i annan litteratur, t ex Habermas, som i *Theorie des kommunikativen Handelns* talar om livsvärldsrationalisering i termer av subjektivism, reflexivitet och mobilisering (1981:1 s 457), och i *Der philosophische Diskurs der Moderne* talar om en tillväxt av reflexivitet, universalism och individuering (1985 s 400). Såväl individualisering som reflexivitet är idag intensivt diskuterade begrepp inom sociologin, inte minst utifrån hur de har tematiserats av Ulrich Beck (1986) i relation till ett växande krismedvetande och en problematisering av politiska intressen, vetenskaplig auktoritet, könsrelationer osv. Friställning och expropriation är f ö också ett begreppspar med motsvarigheter hos andra, t ex psykoanalytiker, sociologer och historiker som Kenneth Keniston och Reinhart Koselleck redan omkring 1970. Medan friställning och expropriation pekar på processer i livsvärlden, orsakade av moderniseringen, handlar det här om egenskaper i människors vardagshorisonter som dessa processer resulterar i - analogt med relationen mellan modernisering och modernitet.

Vad gäller *individualiseringen* så är den givetvis tätt lierad med friställningen och står på gränsen till det sociala. Mångfald och avnormalisering ger individen fler val, eller i varje fall upplevelser av individuellt ansvar, på gott och ont. *Görbarheten* framstår för mig som närbesläktad med detta, men den gränsar mer åt det psykiska, eftersom Ziehes exempel ofta handlar om att det egna eller ens barns psyke upplevs som möjligt att forma och omskapa. Vi ser oss idag som föränderliga i framtiden, identiteter och sanningar kan justeras och upplevs inte som absolut fasta. *Reflexiviteten* hänger förstås mest samman med expropriationen, då det ju är de samhälleliga språken och bilderna som ytterst möjliggör speglandet av den egna identiteten. Expropriationen föder (be-) redskap för reflexivitet, liksom friställningen göder individualisering och görbarhet.

Om friställning och expropriation har både sociala, kulturella och psykiska sidor, kan man också peka på ömsesidiga påverkningar. Nivåerna samverkar med varandra. Kulturella förändringar kan således förorsakas eller underblåsas av krafter på alla de andra nivåerna. Teknikutveckling, ekonomiska och politiska konjunkturer, systemvärldens kolonisering av livsvärlden, sociala förskjutningar av relationer och normer, samt psykiska skiften i socialisations- och därmed personlighetsformer kan förstärka den kulturella friställningen och expropriationen. Ziehe ger flera exempel på detta ömsesidiga beroende, som när han i sin första bok *Pubertät und Narzißmus* anger objektiva och ekonomiska orsaker till nya socialisationssätt, eller när han på 80-talet talar om hur kulturell friställning och expropriation kan drivas på ”uppifrån” av samtida kulturella och sociala förändringar, eller ”nedifrån”, av djuppsykologiska skiften.

Subjektivt

Moderniseringen på den fjärde, *psykiska* nivån handlar om ändringar i individers behovs-, motiv- och identitetsstrukturer. Dessa orsakas uppifrån genom direkt inflytande från sociokulturella eller objektiva processer, och nedifrån av den annorlunda socialisation som en historiserad psykoanalytisk teori söker förstå.

Begreppet *identitet* är som väl känt tveeggat. Vi talar dels om inre, psykisk identitet (psykoanalysen, Erikson), dels om yttre, social identitet (Mead m fl). Här gäller det främst den psykiska dimensionen. Den är dock inte ren eller ursprunglig, lika lite som de tidigare nivåerna. Sociala positioner och kulturella stilar formar och utvecklar också subjektiva dispositioner och identiteter. Det finns ofta en naivitet på denna punkt, när man om ungdomar tror sig kunna ange en äkta identitet som en rent subjektiv kärna i varje individ, och ser roller och stilar som endast yttre masker runt denna autentiska kärna. I själva verket är det genom mellanmänsklig interaktion som såväl stilar som identiteter formas. Identiteter är också produkter av intersubjektivt handlande, och måste som inre väsen alltid framträda i kommunikativ form.

Moderniseringen resulterar här bl a i de omdiskuterade narcissistiska tendenserna. På denna nivå är det kanske ännu mer diskutabelt än på de tidigare att tala i abstrakt generaliserande termer. Ziehe, som annars

verkar föga rädd för generaliseringar, har själv frånsagt sig begreppet ”ny socialisationstyp”. Det har ibland talats om att det tidigare uppstått en normal socialisationsform, en ”borgerlig” individ (men utan klassbestämning, eftersom det handlar om uppfostringsmönster som till en del delas även av arbetarfamiljer, med dygder som sparsamhet, flit och renlighet osv - jfr Frykman & Löfgren 1979 och 1985). I så fall kunde man nu tala om en senmodern eller senborgerlig individualitetsform, som dock är väldigt heterogen, eftersom moderniseringen snarare har lett till splittring i en rad olika psykiska former än ersättandet av en gammal normalitet med någon ny. Narcissismbegreppet är i all sin ofärdighet ett ledord till små förskjutningar i normala personlighetsmönster som numera diskuteras brett inom bl a olika psykoanalytiska inriktningar. Jag ska inte här gå in närmare på dess innehåll, utan bara peka på att dels har olika traditioner kommit att intressera sig allt mer för kombinationen av den tidiga barndomen och adolescensen, där i bägge fallen narcissismbegreppet blivit allt mer aktuellt, dels förekommer det en historiserande underström inom psykoanalysen, som på ett intressant sätt diskuterar hur socialisations- och identitetsformer ändras såväl mellan mellan olika skikt och kulturer som mellan olika historiska epoker.

Denna historisering av den subjektiva nivån är ny och intressant. Den innebär inte bara ett ytterligare avlägsande från Jungs historielösa arketyplära, utan också ett nyttigt brott med den ahistoriska och normativa universalismen i den amerikanska jagpsykologin, främst Erik H Erikson, och delvis även i Piagets kognitiva psykologi, med alla deras socio-, andro- och etnocentriska slagsidor. Biologistiska antaganden om en ideal och linjär identitetsutveckling bryts när man inte bara erkänner att olika kön, skikt, etniska kulturer och subkulturer har olika ”normala” socialisationsformer utan också att dessa förändras över tiden.[28]

[28] Intressanta exempel på psykiskt historiserande tankegångar finns, förutom hos Ziehe 1975 och 1982/1986, också hos Keniston 1970, Erdheim 1982, Jarrick 1985 och i hela den mentalitetshistoriska diskussionen (jfr t ex Ariès 1960/1962, Ambjörnsson 1978). Litteraturen på narcissismområdet är idag svåröverskådlig. Det vore en angelägen uppgift att vidareutveckla teorierna på detta område, t ex genom att på en ny nivå föra samman historiska förändringshypoteser med teorier om psykisk identitetsutveckling. Lika väl som den psykoanalytiska teorin skulle vinna på en historisering, skulle förändringshypoteserna hos Kernberg, Kohut, Ziehe och andra vinna på att aktualiseras och tänka in den precisare teori kring exempelvis narcissism som Jean Laplanche (1987/1990) och andra formulerat.

Relationen mellan barndom, ungdom och vuxenhet förändras på ett oerhört komplext sätt, och det är svårt att fånga dem i enkla formler av typen ”förlängning av ungdomen”. Identiteter har blivit öppnare och osäkrare även för (många) vuxna, vilket tvingat fram en beredskap för ständig identitetsprövning med hjälp av bl a estetiska uttrycksmedel som musik och stil. Detta har gjort ungdomars verksamhetsformer och kvalifikationer till högt värderade kompetenser och spätt på den ungdomlighetens höga status som naturligtvis också har andra källor.

Fyra teman

Så har jag alltså konstruerat följande modell:

Objektivt Teknisk, politisk, ekonomisk mod.	*Socialt* Social modernisering	*Kulturellt* Kulturell modernisering	*Subjektivt* Psykisk modernisering
(sen-) industriell (sen-) kapitalism	(sen-) borgerligt samhälle	(sen-) modernitet	(sen-) borgerlig individualitetsform
teknologisering rationalisering systemväxt	mångfald avnormalisering Social -	individualisering reflexivitet görbarhet Kulturell -	narcissism identitetsprövande Psykisk -
kolonisering	- *friställning* och *expropriation*		

De fyra nivåerna kan nu också användas för att definiera, avgränsa och skikta begreppet *ungdom:*

Objektivt	*Socialt*	*Kulturellt*	*Subjektivt*
Ungdom som politisk-ekonomisk kategori	Ungdom som social grupp	Ungdomlighet som stil	Pubertet och adolescens som livsfas

Dessa fyra bestämningar skiljs från och samspelar på ett allt mer intrikat sätt med varandra i senmoderniteten, vilket som bekant gör hela ungdomsdiskursen problematisk. Här dyker problemet med det materiellas placering upp igen, då pubertetens fysiologiska aspekter kan sättas in under antingen den objektiva eller den subjektiva nivån.

Inte bara modernitetstemat, utan också de andra tre temana i programmet - kön, stil och sfärer - kan granskas med de fyra nivåerna som instrument. Jag ska här bara summariskt nämna möjliga infallsvinklar

som ett ytterligare prov på nivåernas användbarhet och för att antyda hur moderniseringstankarna utmejslas vidare i relation till de andra temana. Det är verkligen inte fråga om några färdiga modeller, utan bara en första antydan om hur vi kan tänkas arbeta vidare med detta.

Vad gäller temat *kön* finns ju en växande debatt där många har introducerat genus som alternativ till socialt eller kulturellt kön, och jag ska vänta med att närmare relatera och ge mig in i denna diskussion. ”Kön” kan bytas ut genomgående mot ”könssystem” eller ”genus”, om man nu inte vill reservera könssystem för helheten av alla fyra nivåerna och genus för den kulturella. Genusbegreppet betonar ju kön som en funktion av språkliga åtskillnader, och detta är f ö en likhet med modernitetsbegreppet, där jag tidigare hävdade att den kulturella nivån hade en viss privilegierad ställning - både genus och modernitet är å ena sidan övergripande allmänbegrepp, å andra sidan mest associerade med det kulturella. Tills vidare behåller jag dock termen kön som ju ligger närmast vardagsspråket och alltid tycks vara den term varje annan definition till sist måste översättas till.

Objektivt	*Socialt*	*Kulturellt*	*Subjektivt*
Politiskt och ekonomiskt kön	Socialt kön	Kulturellt kön	Biologiskt och psykiskt kön
Könsstruktur	Könsrelationer	Könssymbolik	Könsidentitet
	Könsroll	Genus	

Nivåtänkandet gör det möjligt att finna kraftfält eller poler som samverkar i konstitutionen av begrepp som kön, vilket möjliggör en differentierande behandling av dessa frågor i stället för en rörig sammanblandning av olika nivåer. Återigen uppstår frågan om placeringen av det biologiska, som i princip kan ses som objektivt i linje med tekniken och den yttre naturen.

Moderniseringen har ju ytterligt stor betydelse för könstemat: dels medför den att detta tema ställs mer i fokus än tidigare, eftersom kön blivit ett aktuellt och problematiskt tema i hela vår kultur, genom den partiella friställningen från traditioner för könsroller, -symboler och -identiteter. Dels har nya typer av ”androgyna” blandningar av sådana strukturer, stilar och identiteter uppstått.[29]

[29] Också när det gäller detta tema behövs en analys som klarlägger vad som är moderna resp senmoderna drag. Redan 1947 kunde t ex Margaret Mead skriva: ”With a range of possibilities equal to the range of temperaments, or at least fitted to many temperaments, though most unequally possible of achievement, adolescence

Man kan möjligen säga att temat *stil* pekar i fyra riktningar[30]:

Objektivt	*Socialt*	*Kulturellt*	*Subjektivt*
Kategorier	Gruppnormer Relationsformer	Stilar Språk	Livsstilar Identiteter

Ett senmodernt drag är att stil och kultur med friställning och expropriation har kommit i fokus - det är ju därför stil liksom kön utgör ett huvudtema för oss. En ökande reflexivitet genom bl a växande nya medier och problem med den traditionella, verbalt centrerade och systemorienterade skolkulturen har bidragit till detta.

Vad temat *sfärer* har med nivåerna att göra antyds i nästa figur:

Objektivt	*Socialt*	*Kulturellt*	*Subjektivt*
Institutioner System	Grupper	Genrer Högt/lågt	Sociala roller

Senmoderna tendenser i relationerna mellan stat, kapital och vardagsliv, fin- och populärkultur har ofta diskuterats. Bland annat har man debatterat den ökande systeminterventionen i fritid och socialisation, familjens minskande och kamratgruppernas ökande betydelse, de mer flytande gränslinjerna mellan elit- och masskultur osv.

Teoretiska skiften

Modernitetstemat kan berikas genom att relateras till bl a Michel Foucaults makt- och diskursteori, Jürgen Habermas' och Oscar Negts offentlighetsteori, Norbert Elias' civilisationshistoria, Peter Burkes folkkulturhistoria och fransk och brittisk mentalitetshistoria och ameri-

---

as a period of adjustment is inevitably prolonged. This aspect of complex societies has affected men for generations. It is just beginning to affect women in our society. To her the choice of a sex pattern is more pressing that to her brother; she has now also the possibilities of choice among careers, among ways of life which answer needs not met by any pattern of personal relations or physiological function. Because sex complicates a woman's life more conspicuously than a man's, the adolescent unplaced woman is perhaps an even more frequent phenomenon in urban life than is the unplaced man” (Mead 1947 s 349).

[30] Jfr för en betydligt mer initierad och ingående begreppsdiskussion Lööv & Miegel 1989.

kansk mediehistoria.[31] Det rör sig om delvis sammanfallande, delvis konkurrerande tematiseringar av historiska processer. Hur är olika logiker i historien relaterade till varandra? Gemensamt är en kritik mot ahistoriska förhållningssätt och ett intresse för långa historiska processer.

Även ungdomskultur har studerats ur sådana historiska perspektiv, i studier som det vore nyttigt att jämföra. Hur förhåller sig t ex John Gillis', Bengt Sandins eller Frykman & Löfgrens ungdomshistoriska arbeten till Michael Mitterauers mer explicit modernitetsrelaterade verk om ungdomens socialhistoria? En växande forskning handlar dessutom om senmodernitetens nutid, utifrån skiftande teoretiska utgångspunkter.[32] Jag ska utreda empiriska och teoretiska kopplingar till sådan annan forskning senare, i relation till våra övriga tre teman. Då blir det också möjligt att omformulera och inplacera forskningsresultat med andra perspektiv inom våra teoretiska ramar. Här ska jag i stället försöka passa in modernitetsintresset i några mer övergripande teoretiska skiften.

Varför har ungdomskulturforskningen själv växt fram? Liksom ungdomsforskningen svarat på de problem högmoderniteten innebar för socialisationen av äldre barn och unga vuxna, kan vår egen forskning förmodligen tolkas som ett svar på senmodernitetens delvis nya problem. Redan årtiondena runt 1900 uppfattades ungdomskategorin som ett socialt och politiskt problem, under 60- och 70-talen kom den kulturella nivån att utmärkas som ett särskilt problematiskt fält. Detta gällde dels för dem som såg ungdomskulturen som orsak till problemen, dvs som sökte syndabockar för moderniseringens negativa sidor, dels för oss som snarare ser ungdomskultur som symptom och lösningsförslag. Vi har alla börjat uppfatta just ungdomskulturens olika yttringar som avnaturaliserade, inte längre självklara.

Modernitetsintresset svarar mot en ny historisk situation. Jag tror att vi måste relatera detta intresse till två andra, parallella vändningar

---

[31] Se Eriksen 1987/1989 för en snabb översikt över mediehistorier, och Boëthius 1990b om olika tematiseringar av populärkulturens historia.

[32] Se t ex Nitschke 1985, Zinnecker 1985, Fischer 1985, Beck 1986, Ziehe 1989 och antologin *Schock und Schöpfung* 1986, Cohen 1986, McRobbie 1986, Hebdige 1988 och Paul Willis senaste arbeten, Clausen 1985, Drotner 1989, Frønes 1989 och Margot Bengtssons, Harriet Bjerrum-Nielsens och Monica Rudbergs pågående skrivande kring kön och modernitet. Inom FUS har många forskare explicit eller implicit berört moderniseringsproblematiken på ungdomskulturområdet, vilket jag alltså får anledning att återkomma till.

inom den sentida teoriutvecklingen på flera olika områden. Det rör sig om gränsöverskridande intresseförskjutningar, som dock inte är universella - där finns också motståndare och motsatta tendenser.

För det första finns det inom många samhällsvetenskaper en allmän vändning mot *det kulturella*. Underdiscipliner som kultursociologi och kulturantropologi har växt i betydelse, och inom medieforskningen har kulturella aspekter kommit i fokus.[33] Denna vändning har lett till en renässans för tidigare marginaliserade metodriktningar inom bl a kvalitativ sociologi, mentalitetshistoria, hermeneutik och semiotik - riktningar som sökt förståelse snarare än förklaringar och specialiserat sig på just analyser av kulturella meningar och betydelser. Jag tror att kulturintresset har luckrat upp gamla metodpolariteter och skapat öppningar för en mer pragmatisk hållning. Det är nyttigt även för hårdföra samhällsvetare att se att man kan utvinna viktiga insikter även ur icke-representativa empiriska material - det frigör mod och energi att ställa intressantare frågor. Vi drar nytta av denna vändning, som ju placerar ungdomskulturen mer centralt på ungdomsforskningens fält.

En mer specifik formulering av denna vändning har givits av filosofer och sociologer, bland dem Habermas[34], som talar om en *språklig* eller *kommunikationsteoretisk* vändning inom filosofi, sociologi och psykologi hos den sene Wittgenstein, Habermas själv, Piaget,

[33] Vändningen mot det kulturella inom historieforskningen har t ex beskrivits på följande sätt: ”In recent years, however, the very models of explanation that contributed most significantly to the rise of social history has been undergoing a major shift in emphasis as Marxists and Annalistes [dvs den franska mentalitetsforskning som associeras med den s k Annales-skolan] alike have become increasingly interested in the history of culture. The turn toward culture in Marxist-inspired history was already present in Thompson's work on the English working class. […] The most striking instance of Marxist historians' turn toward culture is their growing interest in language. […] The representations of the social world themselves are the constituents of social reality. Economic and social relations are not prior to or determining of cultural ones; they are themselves fields of cultural practice and cultural production - which cannot be explained deductively by reference to an extracultural dimension of experience. […] Although there are many differences within and between anthropological and literary models, one central tendency in both seems currently to fascinate historians of culture: the use of language as metaphor. Symbolic actions such as riots or cat massacres are framed as texts to be read or languages to be decoded.” (Hunt 1988 s 4, 5, 7 och 16.) Hunt menar också att ”women's history and gender studies have been at the forefront of the new cultural history” (s 18) och att kopplingen mellan det språkligt-kulturella och könsidentiteterna är en särskilt viktig knutpunkt.

[34] Jfr Habermas 1981 och 1985, t ex s 444f.

objektrelationsteoretikerna och Lacan. Denna språkliga vändning innebär att man riktar större uppmärksamhet mot språket, symbolerna, diskurserna. Detta gäller också strukturalism och poststrukturalism, och den postmoderna filosofin. Medan 17- och 1800-talets filosofer satte ontologi, kunskapsteori och etik i främsta rummet, har språkets symboliska former nu flyttats in i filosofins centrum på ett helt annat sätt. Intresset för diskurs- och talaktsanalys har gjort äldre strider inom epistemologi och metafysik passé genom strategiska omformuleringar där den intersubjektiva, delade världen, fått en stärkt ställning och brutit upp den stela dualismen mellan subjekt och objekt. Det är en viktig vändning, som också erbjudit en sorts förlikning eller brygga mellan förut cementerade fientliga positioner. Frankfurtianen Habermas' egen dialog med den analytiska filosofins Austin och Searle är ett sådant exempel. Erkännandet av språkets över- (inter-) subjektiva status gör striden mellan objektivism och subjektivism överspelad, eller ger den i varje fall helt nya villkor.

Denna vändning innebär kollapsen för vad som kallats för subjekt- eller medvetandefilosofi, till förmån för diskurs- och kommunikationsteoretiska paradigm. I stället för att utgå från det enskilda subjektet (individen) i relation till den yttre omvärlden (objekten, naturen) och tänka främst i termer av målrationellt handlande har man allt oftare utgått från en tredje ”pol”: språket och intersubjektiviteten.[35] På denna punkt överensstämmer Habermas' diagnos med många postmodernisters, även om orsaksförklaringarna och recepten skiljer sig:

> På varje ort avhandlas alltså numera i stort sett allting, och det är ju i sig gott och väl. Vid sidan av de utjämningstendenser, som *korsar* varandra, kan man, och därmed kommer jag till ämnet, också bli varse *parallellt* löpande tendenser.
>
> *För det första* tränger historiska och etnologiska tänkesätt in i mer utpräglat teoretiskt inriktade vetenskaper. Kontextualismen skrivs med versaler; *Lebenswelt* uppträder numera enbart i pluralis, *Sittlichkeit* undantränger moraliteten, vardagsvärlden teorin och det specifika det allmänna. […]
>
> *För det andra* konvergerar idag flera filosofiska ansatser i att försöka övervinna medvetandefilosofins sedan tvåhundra år rådande paradigm - med nyckelbegrepp som subjekt och självmedvetande. Föregångarna till denna kritik står naturligtvis att söka i de pragmatiska, lingvistiska och antropologiska

[35] ”Sammantaget kan man väl säga att medvetandefilosofin som modell har blivit passerad och omöjliggjord särskilt av den 'vändning mot språket' ('linguistic turn') som utgör en sorts gemensam nämnare för det 20:e århundradets filosofi.” (Nørager 1987 s 83.)

> försöken att upphöja 'tredje' kategorier som handling, språk och kultur till rang av filosofi gentemot den cartesianska dualismen av ande och kropp. […] Det är förmodligen i avlösandet av medvetandeparadigmen som man en gång kommer att se vår tids egentliga insats inom filosofin […].
>
> De av oss som avser att lämna alla paradigm bakom sig för att kunna träda ut i det postmodernas anarkistiska ljusning är representativa för en *tredje* tendens. De förbinder kritiken av subjektsfilosofin med en förnuftskritik. Inom denna uppträder förnuftet uteslutande som objekt. […] Korståget mot ett instrumentellt förnuft, som tagit språnget upp i en totalitet, antar självt totalitära drag. Men å andra sidan döljer sig också i denna tendens ett moment av sanning - det är bara bra att det i dag breder ut sig en sensibilitet inför upplysningens dialektik, inför att en bornerad upplysning behöver bli upplyst om sig själv.[36]

Denna vändning får inte bara betydelse för filosofin utan också för samhällsvetenskapen och psykologin, där den underbygger den kulturella nivåns ökande självständiga betydelse. Den formuleras på skilda sätt av Habermas och sentida hermeneutiker och av poststrukturalismens och dekonstruktionens förespråkare. På den subjektiva nivån finns intressanta diskurs- och intersubjektivitetsorienterade nyformuleringar av subjektivitetsbegreppet inom t ex Lacanskolan. Alla dessa exempel har betydelse för ungdomskulturfältet, bl a inom socialhistoria, socialisationsforskning, medieforskning och stilanalys.[37]

Det som hänt är att i senmoderniteten har samhällsvetare, som förut fokuserat de objektiva och sociala nivåerna, allt mer tvingats ta hänsyn till den kulturella nivån. Kultur har blivit mer problematiskt och spännande för sociologer, statsvetare och ekonomer. Psykoanalytiker har å sin sida gått från det subjektiva till det kulturella. Inom olika psykoanalytiska skolor börjar man så smått bryta med tidigare biologistiska och avhistoriserande uppfattningar och ge språk och symboler större betydelse. I det intersubjektiva fältet möts de tidigare separata traditionerna på nya villkor. Där finns en ny grundval för dialoger och nya konstellationer som bryter upp tidigare stela polariteter (individ-samhälle, subjekt-objekt osv). I denna nya mötesplats och smältdegel befinner sig ungdomskulturforskningen.

Ett ökat intresse för *differentieringar*, *motsättningar* och *mångfald* har för det andra allt mer kommit att tränga undan den tidigare inrikt-

---

[36] Habermas 1984/1985 s 49-51; jfr även not 7 ovan.

[37] Helmuth Hartwigs och Dick Hebdiges arbeten exemplifierar detta. Vi får tillfälle att fördjupa oss mer i denna problematik när vi senare kommer att behandla temat Stil.

ningen på enhetsskapande *helheter*. 70- och 80-talens attacker på helhetstänkandet inom strukturalism, marxism och hermeneutik ingår i denna rörelse (Boëthius 1990a). Detta är en nyare vändning än den nyss skisserade, men nog så viktig för ungdomskulturforskningen. Den medför också en öppning mot ökat tvärvetenskapligt samarbete och ett nyttigt brott mot hegemoni- och totalitetssträvanden inom forskningen. Det har blivit uppenbart att också teorier är historiska och intersubjektiva konstruktioner snarare än objektiva verklighetsspeglar. Moderniteten hänger samman med en relativering men därför inte nödvändigtvis en likvidering av kunskapen. Också på vetenskapens fält berörs vi av de senmoderna tendenserna till kulturell reflexivitet, görbarhet och individualisering.

Moderniseringsbegreppet, i kombination med en inriktning på kultur och kommunikation, mångfald och motsättningar, behövs för att förstå aktuell historisk förändring och genom en radikal historisering bryta med totaliserande universalism, utan att hamna i fragmentariserad perspektivlöshet. Och jag tror att vår svenska ungdomskulturforskning har potentialer att bidra till detta begrepps precisering och utveckling. Men det är viktigt att se detta som förslag och intresseriktningar snarare än som färdiga förklaringar. Slagordsformler får inte ersätta konkreta analyser och tolkningar. Det handlar om ett perspektiv eller sökarljus snarare än om en färdig och totaliserande teoribyggnad. Moderniseringstemat är ett bakomliggande paradigm som styr vår uppmärksamhet. Vi måste ödmjukt inse att detta bara är en synvinkel bland flera andra, och att den inte bör blända bort andra viktiga sammanhang ur synfältet, t ex just historisk reproduktion av olika utsugnings- och maktförhållanden. Genom att bättre avgränsa våra teoriers område gör vi dem i själva verket bara starkare. Låt oss fortsätta vårt teoretiska sökande!

Litteratur

Ambjörnsson, Ronny (1978): *Familjeporträtt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*, Stockholm: Gidlunds.

Ariès, Philippe (1960/1962): *Centuries of childhood. A social history of family life*, New York: Vintage / Random House.

Baudrillard, Jean (1988): *Selected writings*, Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Berman, Marshall (1982/1983): *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*, Lund: Arkiv.

Bertilsson, Margareta (1987): *Slaget om det moderna*, Stockholm/Lund: Symposion.

Bjurström, Erling & Fornäs, Johan (1988): ”Ungdomskultur i Sverige”, i Ulf Himmelstrand & Göran Svensson (red): *Sverige - vardag och struktur*, Stockholm: Norstedts.

Boëthius, Ulf (1989): *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908-1909*, Stockholm: Gidlunds.

Boëthius, Ulf (1990a): ”Det ifrågasatta helhetstänkandet”, i Johan Fornäs, Ulf Boëthius & Sabina Cwejman: *Metodfrågor i ungdomskulturforskningen. FUS-rapport nr 1*, Stockholm / Stehag: Symposion.

Boëthius, Ulf (1990b): ”Högt och lågt inom kulturen. Moderniseringsprocessen och de kulturella hierarkierna”, i denna volym.

Burke, Peter (1978/1983): *Folklig kultur i Europa 1500-1800*, Stockholm: Författarförlaget.

Clausen, Claus (1985): *Ungdommens historie*, København: Tiderne skifter.

Cohen, Anthony P (1985): *The symbolic construction of community*, Chichester / London: Ellis Horwood / Tavistock.

Cohen, Philip (1986): *Rethinking the youth question*, London: Institute of Education (Post Sixteen Education Centre Working Paper 3).

Drotner, Kirsten (1989): ”Intensities of feeling: Emotion, reception and gender in popular culture”, i Michael Skovmand (red): *Media fictions*, Århus: Seklos.

Elias, Norbert (1969/1989): *Sedernas historia*, Stockholm: Atlantis.

Erdheim, Mario (1982): *Die gesellschaftliche Produktion von Unbewußtheit. Eine Einführung in den ethnopsychoanalytischen Prozeß*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Eriksen, Trond Berg (1987/1989): *Budbärarens övertag - om orden som medium*, Stockholm: Rabén & Sjögren.

Featherstone, Mike (1988): ”In pursuit of the postmodern: An introduction”, i *Theory, Culture & Society*, vol 5, nr 2-3.

Fischer, Arthur (red) (1985): *Jugendliche + Erwachsene '85. Generationen im Vergleich*, Opladen: Leske+Budrich / Jugendwerk der deutschen Shell.

Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1984/1989): *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*, Stockholm / Stehag: Symposion (3:e upplagan).

Fornäs, Johan (1987): ”'Identity is the crisis'. En bakgrund till kulturella uttrycksformers funktioner för ungdomar i senmoderniteten”, i Ulla Carlsson (red): *Forskning om populärkultur*, Göteborg: Nordicom-Sverige.

Fornäs, Johan, Ulf Boëthius, Sabina Cwejman & Michael Forsman (1989): *Forskningsprogrammet Ungdomskultur i Sverige (FUS). Presentation av ett komparativt kulturforskningsprogram*, Stockholm: Avdelningen för medie- och kulturteori.

Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1989): ”Under rocken. Ungdomskultur och senmodernitet”, i *Res Publica* nr 12-13.

Fornäs, Johan (1990a): ”Popular music and youth culture in late modernity”, i Keith Roe och Ulla Carlsson (red): *Popular music research in Sweden*, Göteborg: Nordicom-Sverige 1990.

Fornäs, Johan (1990b): ”Tid, ord och ungdom”, i Peter Dahlén & Margareta Rönnberg (red): *Spelrum. Lek, stil och skapande i ungdomen*, (preliminär titel, utkommer hösten 1990) Uppsala: Filmförlaget.

Foucault, Michel (1983/1989): ”Upplysningen, revolutionen och framstegets möjlighet”, i Brutus Östling (red): *Vad är upplysning?*, Stockholm / Stehag: Symposion 1989.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (1979): *Den kultiverade människan*, Lund: Liber-Läromedel.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (red) (1985): *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*, Malmö: Liber Förlag.

Frønes, Ivar (1989): ”Oppvekst og utvikling mot framtidssamfunnet”, i Mats Ridelius (red): *Ungdomstid. Antologi 1988*, Göteborg: Socialtjänst.

Gillis, John (1981): *Youth and history*, London: Academic Press.

Habermas, Jürgen (1962/1984): *Borgerlig offentlighet*, Lund: Arkiv.

Habermas, Jürgen (1979): ”Consciousness-raising or redemptive criticism”, i *New German Critique* (Spring 1979).

Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*, (2 band) Frankfurt am Main: Suhrkamp (finns även på engelska som *The theory of communicative action*, Cambridge: Polity Press 1984 & 1988).

Habermas, Jürgen (1981/1984): ”Det moderna - ett ofullbordat projekt”, i *Den rationella övertygelsen*, Stockholm: Akademilitteratur.

Habermas, Jürgen (1984/1985): ”Förnuftkritikens blindskär”, i *Res Publica* nr 1.

Habermas (1984/1989): ”Med pilen rakt in i samtidens hjärta”, i Brutus Östling (red): *Vad är upplysning?*, Stockholm / Stehag: Symposion.

Habermas, Jürgen (1985): *Der philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp (finns även på engelska).

Habermas, Jürgen (1985/1986): ”Det modernas normativa halt”, i Löfgren & Molander 1986.

Hannerz, Ulf (red) (1990): *Medier och kulturförändring i jämförande perspektiv*, Stockholm: Carlsson.

Hebdige, Dick (1988): *Hiding in the light. On images and things*, London: Routledge.

Hobsbawm, Eric & Terence Ranger (red) (1983): *The invention of tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hunt, Lynn (red) (1988): *The new cultural history*, Berkeley: University of California Press.

Jameson, Fredric (1984/1986): ”Postmodernismen eller Senkapitalismens kulturella logik”, i Löfgren & Molander 1986.

Jameson, Fredric (1988): *The ideologies of theory. Essays 1971-1986. Volume 2: The syntax of history*, London: Routledge.

Jarrick, Arne (1985): *Psykologisk socialhistoria*, Stockholm: Ekonomisk-historiska institutionen.

Kant, Immanuel (1784/1989): ”Svar på frågan: Vad är upplysning?”, i Brutus Östling (red): *Vad är upplysning?*, Stockholm / Stehag: Symposion 1989.

Keniston, Kenneth (1970): ”Youth: A 'new' stage of life”, i *American Scholar* nr 39.

Koselleck, Reinhart (1979): *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Lacan, Jacques (1989): *Écrits. Spegelstadiet och andra skrifter i urval av Iréne Matthis*, Stockholm: Natur och Kultur.

Laplanche, Jean (1987/1990): *Nye fundamenter for psykoanalysen*, Århus: Klim.

Luthersson, Peter (1986): *Modernism och individualitet. En studie i den litterära modernismens kvalitativa egenart*, Stockholm / Lund: Symposion.

Lutherson, Peter (1988): ”Synpunkter på postmodernismen”, i *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, nr 2-3/1988.

Lyotard, Jean-François (1979/1984): *The postmodern condition: A report on knowledge*, Manchester: Manchester University Press.

Lyotard, Jean-François (1982/1986): ”Svar på frågan: Vad är det postmoderna?”, i Löfgren & Molander 1986.

Löfgren, Mikael & Anders Molander (red) (1986): *Postmoderna Tider*, Stockholm: Norstedts.

Löfgren, Orvar (1990): ”Medierna i nationsbygget. Hur press, radio och TV gjort Sverige svenskt”, i Hannerz 1990.

Lööv, Thomas och Fredrik Miegel (1989): *The notion of lifestyle. Some theoretical considerations*, Lund: Kommunikationssociologi.

Mandel, Ernest (1972): *Der Spätkapitalismus. Versuch einer marxistischen Erklärung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp (finns även på engelska och svenska).

Marx, Karl & Friedrich Engels (1848/1978): *Kommunistiska manifestet*, Stockholm: Arbetarkultur.

McRobbie, Angela (1986): ”Postmodernism and popular culture”, i *Journal of Communication Inquiry* 1986:2.

Mead, Margaret (1947): ”Adolescence in primitive and in modern society”, i Eleanor E Maccoby, Theodore M Newcomb & Eugene L Hartley (red): *Readings in social psychology*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

Mitterauer, Michael (1986): *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Månson, Per (red) (1988): *Moderna samhällsteorier. Traditioner - riktningar - teoretiker*, Stockholm: Prisma.

Negt, Oskar & Alexander Kluge (1972/1974): *Offentlighet og erfaring. Til organisasjonsanalysen av borgerlig og proletarisk offentlighet*, Aalborg: NSU.

Nitschke, August (1985): *Junge Rebellen. Mittelalter, Neuzeit, Gegenwart: Kinder verändern die Welt*, München: Kösel-Verlag.

Nørager, Troels (1987): *System og livsverden. Habermas' konstruktion af det moderne*, Århus: Forlaget Anis.

Radway, Janice (1984): *Reading the romance. Women, patriarchy, and popular literature*, Chapel Hill / London: The University of North Carolina Press.

Richter, Annemiek (1988): ”Modernity-postmodernity controversies: Habermas and Foucault”, i *Theory, Culture & Society*, vol 5, nr 4.

Schock und Schöpfung. Jugendästhetik im 20. Jahrhundert (1986), Darmstadt: Luchterhand.

White, Stephen K (1988): *The recent work of Jürgen Habermas. Reason, justice and modernity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Willis, Paul (1977/1983): *Fostran till lönearbete*, Göteborg: Röda Bokförlaget.

Ziehe, Thomas (1975): *Pubertät und Narzissmus. Sind Jugendliche entpolitisiert?*, Frankfurt am Main: EVA.

Ziehe, Thomas (1982/1986): *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*, Stockholm: Norstedts.

Ziehe, Thomas (1989): *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*, Stockholm / Stehag: Symposion.

Zinnecker, Jürgen (1985): ”Jugend der Gegenwart - Beginn oder Ende einer historischen Epoche?”, i Dieter Baacke & Wilhelm Heitmeyer (red): *Neue Widersprüche. Jugendliche in den achtziger Jahren*, Weinheim / München: Juventa.

Ulf Boëthius

Högt och lågt inom kulturen

Moderniseringsprocessen och de kulturella hierarkierna

Det finns sedan länge en grundläggande klyfta inom den västerländska kulturen. Å ena sidan har vi en ”högre” kultur, å den andra en ”lägre”. Den lägre kulturen, det är den ”populära” eller icke-officiella kulturen: den som föraktas av samhällets smakdomare, den som inte uppmärksammas på tidningarnas kultursidor, den som inte får priser eller utmärkelser, den som man inte får möta i skolorna. Ändå är det denna kultur som är den dominerande, kvantitativt sett. Den högre kulturen däremot, det är den ”seriösa” och officiella kulturen: den som betraktas som vårt ”kulturarv” i läroböcker och historiska framställningar, den som får pengar av Statens kulturråd, den vars upphovsmän sitter i akademier och sällskap och belönas med stipendier och Nobelpris. Den omfattas av en minoritet men en viktig sådan: hit hör den grupp som i kraft av sin kulturella position har makten över den offentliga smaken.

Då och då flammar det upp debatter om den lägre kulturen; man gör Alice Cooper till syndabock för ungdomsvåldet eller försöker mota bort Jackie Collins från kultursidorna. Debatternas funktion tycks vara att markera skiljelinjen mellan högt och lågt - och kanske flytta den en smula. Att gränsen alltjämt existerar är emellertid tydligt, även om det finns tecken på att den håller på att luckras upp av mångfalden och de snabba kulturella förändringarna i vårt senmoderna mediesamhälle.

Hur länge har den egentligen funnits? Och hur har den uppstått? Det är om detta som det följande skall handla. Framställningen är indelad i två huvudavsnitt. I det första, där den kulturella utvecklingen i Västeuropa (och i synnerhet i Frankrike) från medeltidens slut och fram till början av 1800-talet står i centrum, handlar det om framväxten av

en klyfta mellan den kultur som omfattades av folkets breda lager och den som de övre samhällsklasserna föredrog. I Peter Burkes efterföljd har jag valt att framhäva de generella, gemensamma dragen i utvecklingen, väl medveten om att det fanns stora skillnader mellan t ex land och stad, mellan olika regioner (framför allt mellan nordvästra, södra och östra Europa), mellan män och kvinnor, unga och gamla samt mellan skilda yrkeskategorier och sociala grupper. Dikotomiseringen förklaras huvudsakligen med hjälp de civiliserings- och disciplineringsteorier som har utvecklats av Norbert Elias, Michel Foucault och deras efterföljare.

I det andra avsnittet diskuteras en annan dikotomi: den som under 1800-talet blev synlig inom den härskande kulturen - framför allt inom den borgerliga medelklassens. Här kommer andra teoribildningar till användning: dels Jürgen Habermas' tankar om den borgerliga offentligheten och dess upplösning, dels Pierre Bourdieus teorier om den seriösa kulturens successiva autonomisering och uppkomsten av skilda kulturella ”fält” där motsatta ”poler” utövar sin dragningskraft. Viktigt är också Bourdieus distinktionsbegrepp: vår tendens att avskilja oss från andra och samtidigt markera vår kulturella grupptillhörighet genom vår smak, våra ”distinktioner”.

Mitt perspektiv är europeiskt, med fokus inställt på Frankrike. Sverige ställs emellertid alltmera i förgrunden ju närmare vår egen tid vi kommer. På ett liknande sätt börjar jag med ett brett kulturellt perspektiv för att så småningom huvudsakligen uppehålla mig vid litteraturen.

Den medeltida karnevalskulturen

I de äldsta västerländska kulturerna tycks vår skillnad mellan ”högre” och ”lägre” inte ha existerat. Det tragiska allvaret uteslöt inte en komisk aspekt på världen utan samexisterade med denna; de grekiska tragedierna följdes av ett komiskt satyrspel. I det klassiska Grekland fanns det ingen skarp motsättning mellan den officiella och den folkliga kulturen, menar den ryske litteraturforskaren Michail Bachtin. Först under den romerska antiken började den folkliga kulturen få icke-officiell status. Under medeltiden blev klyftan ett faktum. Skrattet och lättsamheten utmönstrades från den religiösa kulten, från de feodala ceremonierna och från de samhälleliga etikettsreglerna. Den officiella medeltida

kulturen kom att karakteriseras av ett djupt allvar (Bachtin 1986 s 16, 81 och 126).

Men vid sidan av den officiella kulturen fanns i det medeltida Europa hela tiden den icke-officiella, folkliga, den som Bachtin kallar skrattets kultur. Man kan, hävdar Peter Burke i *Popular culture in early modern Europe* (1978), tala om två kulturer eller kulturella traditioner: den ”stora” och den ”lilla”. Den ”stora” traditionen (termerna är egentligen socialantropologen Robert Redfields) var det bildade fåtalets, adelns och framför allt prästerskapets kultur, den som förmedlades via latinet. Den ”lilla” traditionen var paradoxalt nog den kultur som omfattades av av det stora flertalet, av folket, och som använde sig av dess eget språk. Att den som uppfunnit termerna inte hörde hemma i den traditionen är uppenbart.

Den folkliga kulturen skilde sig starkt från den bildade minoritetens allvarliga och officiella, men, och det är viktigt: skillnaden ledde inte till något avståndstagande från de övre samhällsklassernas sida. Präster och adelsmän upprätthöll den ”stora” traditionen men de hade också tillgång till den ”lilla”. De tillhörde i själva verket två kulturer - och uppskattade båda. För dem stod den officiella kulturen för allvaret, den icke-officiella för leken, skrattet och skämtet.

Samtidigt som Europas övre skikt studerade latinska klassiker eller kristna kyrkofäder deltog de i fester och karnevaler, roades av clowner, lindansare eller dansande björnar, lyssnade till balladsångare och historieberättare eller skrattade åt folkliga farser. När den folkliga kulturen från och med 1500-talet också började bli skriftlig köpte de enbladstryck eller häften med visor, sensationella berättelser, sagor m m - allt det som i Sverige kommit att gå under namnet skillingtryck och folkböcker. Ännu 1658 räknade Georg Stiernhielm i *Hercules* med att hans adlige hjälte frestades av både Melusina, Kejsar Octavianus och den vackra Magelone - huvudpersoner i populära folkböcker.

Den folkliga kulturen utvecklades framför allt i samband med ett antal större fester som återkom regelbundet varje år i stora delar av Europa; de viktigaste var de som ägde rum kring första maj, vid midsommar, under julens ”tolv dagar” och i samband med den årliga karneval som föregick fastan. Medeltidens människor ägnade ungefär tre av årets månader åt olika fester och högtider; vanligen gick det inte mer än sex till åtta veckor mellan varje (Burke 1978 s 178; Muchembled 1985 s 50, 59 och 98).

Under dessa fester vände man upp och ned på den vanliga ordningen. Sex och våld gavs fria tyglar och man åt och drack omåttligt av de förråd som man sparat ihop (man kan tänka på den gris som de svenska bönderna slaktade inför julen) - särskilt under karnevalen. Fastan var symbolen för all den avhållsamhet och allt det tvång som man under festerna gjorde uppror mot. Den upp-och-ned-vända världen var karnevalens favorittema: människan förvandlades till djur, mannen till kvinna och vice versa i processioner, skådespel och maskerader. Allt parodierades och ställdes på huvudet: bröllop, begravningar, predikningar och rättegångar.

Den manliga ungdomen spelade en framträdande roll vid dessa tillfällen - särskilt under julens ”tolv dagar”, under karnevalen och i samband med majfestligheterna. I själva verket existerade det redan i medeltidens Europa manliga ungdomskulturer med en viss autonomi. I Frankrike bildade tonåringarna ”royaumes de Jeunesse” eller ”bachelleries”, sammanslutningar för glada upptåg, som hade sina motsvarigheter också i andra europeiska länder. Ungdomarna i dessa sällskap hade viktiga sociala och rituella funktioner. I kraft av sin ungdom symboliserade denna åldersgrupp mer än andra den förnyelse och den revitalisering som majfester, midsommarfirande, trettondagsupptåg och karnevaler ytterst syftade till. Under våren ”majade” de byns unga giftasvuxna flickor: de satte små träd eller knippen av kvistar utanför deras hus. Detta symboliserade inte bara vårens och fruktbarhetens återkomst utan också de unga männens makt över byns flickor - gentemot pojkar från andra byar.

De unga pojkarna markerade byns gränser utåt och bidrog till den inre sammanhållningen. De kunde utföra formliga straffexpeditioner mot angränsande byar och brännmärkte på diverse olika sätt normbrott eller avvikelser när det gällde äktenskapliga relationer. En bedragen äkta man eller en toffelhjälte kunde t ex tvingas att rida bakfram på en åsna - om man inte nöjde sig med en hånfull ”charivari” (ett serenadliknande upptåg) utanför hans fönster (Muchembled 1985 s 52f och 95ff; Burke 1978 s 184 och 198).

Under de stora festerna - särskilt under karnevalen - var det dessa ungdomliga manliga organisationer, ledda av en därtill utsedd ”kung”, som ansvarade för de olika lekarna, processionerna och skådespelen. Ett viktigt inslag vid sidan av maskeradupptågen, farserna och parodierna var tävlingar av olika slag. Man anordnade kapplöpningar mellan unga män, allehanda kamplekar och framför allt fotbollsmatcher, där

lag från olika byar mötte varandra eller (vilket var ännu vanligare) byns ungdomar fick möta de äldre - om inte ogifta män fick spela mot gifta (Burke 1978 s 184f; Muchembled 1985 s 57).

Den ungdomliga vildheten och inte minst den sexuella lössläpptheten tycks ha kulminerat under ”dårarnas fest”, som vanligen firades den 28 december - på Menlösa barns dag. Då jagade nakna eller halvnakna unga män kvinnor och unga flickor, gjorde obscena gester och kastade aska eller smuts på åskådarna. De unga ogifta männen organiserade upptågen. Det yngre prästerskapet spelade denna dag en framträdande roll. Man dansade i kyrkan, åt korv på altaret, spelade kort och höll parodiska predikningar (Burke 1978 s 192; Muchembled 1985 s 56).

Också kvinnorna spelade en viktig roll i den medeltida folkliga kulturen. Kvinnan var länken mellan den yttre världen och den mänskliga kroppen. Det var hon som tillredde maten och födde barnen till världen; hon fungerade som förmedlare mellan natur och kultur, mellan liv och död. Detta gav henne inflytande - och makt (Muchembled 1985 s 66ff).

Genom sin förankring i den muntliga kulturen (bland männen spred sig läskunnigheten snabbare) kom kvinnan att utgöra den folkliga kulturens viktigaste fäste. Det var i första hand kvinnorna som förde denna kultur vidare till nya generationer. Kvinnorna ensamma uppfostrade barnen fram till sjuårsåldern. Under denna tid försåg de det uppväxande släktet med ett viktigt kulturellt arv i form av aforismer, praktiska observationer och andra råd och lärdomar.

Särskilt viktiga tycks (i varje fall i Frankrike) de traditionella ”uppesittarkvällarna” (veillées) ha varit. Under dessa samlades byns kvinnor för att spinna, prata och roa sig. De berättade spännande historier om varulvar, häxor och annat sådant. Även pojkarna fick höra på, allt under det att det att en grupp äldre kvinnor övervakade det hela och kontrollerade att allt gick rätt till (Muchembled 1985 s 69f).

Kvinnan representerade mera än det manliga könet den magiskt-animistiska syn på världen som var grundstenen i den folkliga kulturen. När man började försöka utplåna denna kultur slog man därför särskilt hårt mot kvinnorna. Häxorna blev syndabockar och varnande exempel.

Några kvinnliga motsvarigheter till de autonoma manliga ungdomskulturna tycks inte ha existerat. Medan pojkarna samlades i sina ”abbayages de Jeunesse” alltifrån 14-15-årsåldern övervakades flickorna i hemmet tills de gifte sig. Ansatser till särskilda flickkulturer som man kan skönja var i Frankrike den sammanhållning som fanns bland

de flickor som tog sin första nattvard tillsammans - eller hos den grupp som senare, vid 15 års ålder, organiserade den årliga Katarinafesten, den ceremoni som för flickorna betecknade övergången till den giftasvuxna ungdomen. Övervakade av vuxna kunde dessa kvinnliga ungdomar sedan tillsammans besöka vespern eller delta i sångkörens övningar - och till och med gå och dansa. I varje fall om de kulturmönster som Yvonne Verdier har blottlagt i *Tvätterskan, sömmerskan, kokerskan* (1979/1981) var giltiga också i det äldre franska bondesamhället, vilket förefaller troligt. Men även Verdier understryker att medan de unga männen framträdde som grupp i en rad aktiviteter framstår kvinnorna som ensamma. Kvinnliga gruppbildningar motarbetades; man försökte under 1700-talet till och med göra slut på de tidigare nämnda uppesittarkvällarna (Verdier 1981 s 76, 238ff, 241f och 389f).

Moderniseringsprocessen

I denna folkliga kultur deltog också de övre skikten, även om de naturligtvis befann sig i dess periferi. De tycks i regel inte ha medverkat aktivt i arrangerandet av fester och karnevaler, i varje fall inte på landsbygden. I städerna återfanns däremot även ungdomar från de övre skikten i ungdomsorganisationerna (Burke 1978 s 184). Den ”stora” och den ”lilla” traditionen levde på detta sätt i harmoni med varandra under åtskilliga århundraden. Men under 1500-talet började harmonin rubbas i vissa delar av Europa. En rad olika samhällsförändringar ledde till att de övre samhällsklasserna successivt tog avstånd från den folkliga kulturen. Och inte nog med detta: snart började de aktivt bekämpa den.

Tillbakadragandet var en utdragen process. Först vid 1700-talets slut var den fullbordad. Då hade de övre skikten nått så långt i sitt avståndstagande att de började återupptäcka den folkliga kultur som de själva en gång tillhört. Nostalgiskt blickade romantikerna tillbaka mot det enkla, ursprungliga och folkliga sätt att leva som de ohjälpligt förlorat kontakten med.

Vilka var då dessa samhällsförändringar? Vad var det som rubbade harmonin? Sammanfattande kan man säga att det var den begynnande moderniseringen av det västerländska samhället - ekonomiskt, tekniskt, politiskt, socialt och kulturellt. Var moderniseringsprocessen startade är inte lätt att avgöra. Av central betydelse var dock den ekonomiska och

tekniska utvecklingen. En kapitalistisk ekonomi började växa fram, varumarknaden expanderade, successivt gjorde sig en ökad differentiering och specialisering märkbar i såväl produktions- som distributionsledet. Kommunikationerna utvecklades och städerna, som utgjorde motorn i processen, växte. År 1500 hade bara fyra städer i Europa en befolkning på över 100 000 invånare; år 1800 fanns det 23. En av dem, London, hade då en befolkning på över en miljon invånare. Samtidigt ökade Europas befolkning från 80 miljoner vid 1500-talets ingång till 190 miljoner omkring år 1800 (Burke 1978 s 245). Dessutom gjordes viktiga vetenskapliga och tekniska framsteg. Följden blev att produktionens hjul började snurra allt snabbare.

Den politiska moderniseringen underlättade processen. Staten som system rationaliserades och effektiviserades. Det starkt decentraliserade, nästan atomistiska feodalsystemet började upplösas. I dess ställe växte det fram starka furstestater; centralmakten stärkte sitt grepp och ökade på olika sätt kontrollen över invånarna. I en rad europeiska länder expanderade förvaltningsapparaterna; antalet ämbetsmän ökade och omfattande byråkratiska system skapades.

Ludvig XIV:s Frankrike är typiskt. Här påbörjades med hjälp av de många ämbetsmännen en homogeniseringsprocess, där man på olika sätt spred huvudstadens normer och tänkesätt över hela landet. Tillsättandet av kungliga intendenter och inrättandet av skolor för medelklassen spelade härvid en viktig roll.

Samtidigt ägde också en religiös modernisering rum: 1500- och 1600-talen var reformationens och motreformationens tidevarv. I samband med striderna mellan dessa riktningar skärptes kraven på renlärighet - i båda lägren. Detta ledde till att kontrollen och disciplineringen ökade också på det religiösa området. När det gällde övervakningen av medborgarna samarbetade stat och kyrka. I Sverige var det sålunda länge biskoparna som skötte den nu allt mera nitiska censuren. Först 1686 övertog en särskild statlig censor uppgiften (Schück & Warburg 1927 s 171ff).

Ungefär samtidigt började man inpränta kyrkans och överhetens normer i folket med hjälp av katekesen och regelbundna husförhör. Dessa bidrog inte bara till att med kristendomens hjälp inpränta vikten av dygder som ödmjukhet, lydnad och tålamod; genom dem lärde sig också redan i slutet av 1600-talet stora delar av svenska folket att läsa - både kvinnor och män. Katekesen, som snart också kom att användas som lärobok i skolorna, blev en av det äldre svenska samhällets mest

spridda böcker (Burke 1978 s 225 och 252; Pleijel 1953 s 59ff). Det tryckta ordet blev även i andra länder ett av de styrandes viktigaste redskap när det gällde att sprida önskvärda normer och tänkesätt (Muchembled 1985 s 288ff och 293ff).

Moderniseringen tog sig också andra uttryck. En ny syn på världen och människan började framträda. Individen ställdes i förgrunden på ett annat sätt än tidigare. Individualismen åtföljdes av en förändrad tidsuppfattning. Medan man tidigare hade uppfattat tiden som cirkulär eller cyklisk kom man nu att betrakta den som lineär: den pekade framåt och förknippades med förändringar och framsteg. Individen borde planera sitt liv, tänka på framtiden. Tiden började i det kapitalistiska samhällets borgerliga medelklass - inte minst i de länder där reformationen segrat - framstå som någonting dyrbart, någonting som man borde utnyttja och hushålla med. I stället för att leva för dagen, som man ofta gjorde inom de lägre samhällsklasserna, borde den borgerliga ungdomen (i första hand den manliga) skaffa sig en utbildning som den kunde ha nytta av längre fram. För den snabbt växande medelklass som gick i spetsen för den ekonomiska och tekniska moderniseringen framstod inte bara sparsamhet och flit utan också självkontroll och disciplin som centrala dygder. Man borde lära sig att kontrollera såväl sina känslor som den egna kroppen och dess utsöndringar. Med disciplineringen följde också kultivering, civilisering och skärpta krav när det gällde uppförandet. Irrationella impulser och föreställningar motarbetades; förnuft och vetenskapligt tänkande började spela en allt större roll (Muchembled 1985 s 187ff).

De gudfruktigas kamp mot den folkliga kulturen

Moderniseringen drabbade på olika sätt den folkliga kulturen. Samhällsförändringarna fick till följd att de övre samhällsklasserna började ta avstånd från den. Tillbakadragandet ägde rum i två etapper. Den första inleddes under 1500-talet och sträckte sig fram till 1600-talets mitt, då den andra tog vid. Denna andra fas upphörde i slutet av 1700-talet. Vid sekelskiftet 1800 var hela processen fullbordad; då hade romantiken redan på ett nostalgiskt sätt börjat återupptäcka den icke-officiella, folkliga kulturen (Burke 1978 s 207ff och 234ff; Muchembled 1985 s 4f).

Under den första fasen, från början av 1500-talet till mitten av 1600-talet, var det främst kyrkans män som gick i spetsen för en reformering av den folkliga kulturen. Avståndstagandet tycks i stor utsträckning ha varit en följd av kampen mellan reformation och motreformation - kort sagt av de skärpta kraven på kristen renlärighet.

Den folkliga kulturen befanns för det första vara hädisk eller hednisk med sina primitiva fruktbarhetsriter, sin brist på respekt för de allvarliga kristna ceremonierna och sin tilltro till allehanda magiska knep. Här tog både protestanter och katoliker i med hårdhandskarna. Med häxbålen som vapen gick man till angrepp mot den folkliga kulturens viktigaste fäste, kvinnorna, samtidigt som man inpräntade vikten av lydnad och respekt för överheten även ute i på landsbygden (Burke 1978 s 207ff; Muchembled 1985 s 212ff).

För det andra började man också betrakta den folkliga kulturen som oanständig och omoralisk. Inte nog med att man slösade bort tid och pengar på tvivelaktiga nöjen och stötande upptåg: man släppte dessutom lös farliga aggressioner och förbjudna sexuella lustar och ägnade sig till övermått åt frosseriets njutningar. Karnevalskulturen innebar ju motsatsen till den själens och kroppens disciplinering som kristna förkunnare länge krävt. Protestanterna gick hårdast fram, men också katolikerna skärpte sin hållning. De gamla medeltida mysteriespelen, med sin blandning av högt och lågt, allvarligt och komiskt (djävlarnas roller spelades ofta av clowner), förbjöds i flera europeiska länder vid 1500-talets mitt (Burke 1978 s 212ff och 221; Muchembled 1985 s 189ff, 196ff och 208ff).

I stället försökte både protestanter och katoliker lansera egna motkulturer. Protestanterna spred biblar, katekeser och psalmböcker på folkspråken, förutom allehanda uppbyggelseböcker i stil med John Bunyans *Kristens resa*, Johann Arndts *Paradijs lustgård* eller den i 1600-talets Sverige omåttligt populära *En christens gyllen clenodium eller siäleskatt* . I kyrkorna predikade man, sjöng psalmer och spelade musik. Med jesuiterna i spetsen förnyade också katolikerna sina ritualer med hjälp av bilder, processioner och predikningar. Man satte skräck i folket genom att bränna inte bara böcker utan också kättare på bål (Burke 1978 s 223ff; Schück & Warburg 1927 s 182f).

Civilisering, kultivering och disciplinering

Under reformens andra fas, från 1600-talets mitt, slöt lekmännen inom de övre samhällskikten upp vid prästerskapets sida. Nu angrep man den folkliga kulturen också därför att den stred mot förnuftet, vetenskapen och, inte minst, den goda smaken. Man trodde inte längre på häxor, charlataner och trollkarlar. De folkliga ritualerna befanns nu vara vidskepliga galenskaper och festerna med sina vilda upptåg och komiska skådespel stämplades som barbariska och smaklösa (Burke 1978 s 240ff).

Omåttligheten, tygellösheten och bristen på kontroll och behärskning stred mot de bildade skiktens smak. En civiliserings- och disciplineringsprocess, från olika utgångspunkter diskuterad av Norbert Elias (1969/1989) och Michel Foucault (1974/1987), tog sin början under renässansen. Processen inleddes i Italien och Frankrike. I etikettsböcker som italienaren Baldassare Castigliones *Il cortegiano*, Hovmannen, från år 1528, kunde hela det bildade Europa lära sig hur fint folk borde uppföra sig (Burke 1978 s 270ff). I Stiernhielms *Hercules* är det den asketiska fru Dygd med sina krav på hyfs och självkontroll som får sista ordet, inte den bildningsfientliga fru Lusta.

Med 1600-talets klassicism (som från Frankrike spreds över hela Europa) skärptes kraven på förnuft, måttfullhet och god smak ytterligare, framför allt inom aristokratin och de övre borgerliga skikten. Kampen mellan den otyglade passionen och den balanserade måttfullheten utgör ett viktigt tema i den franska klassicismens litteratur - och det är alltid förnuftet och självbehärskningen som segrar, både i Racines tragedier och i Molières komedier. När adeln i de starka furstestaternas tid inte längre kunde imponera på de lägre samhällsklasserna genom sin militära makt gjorde den det genom sitt sätt att tala, sin självbehärskning och sin utspekulerade livsstil (Burke 1978 s 271ff). Aristokratin började särskilja sig genom sin smak och sin kultur; den ”distinktion” som Bourdieu talat om blev nu betydelsefull.

Utvecklingen var densamma i Sverige. Civiliserings- och kultiveringstendenserna märktes redan vid drottning Kristinas hov och kulminerade under 1700-talet med den franskorienterade Gustaf III. I hans omgivning distingerade sig de bildade från mera okultiverade personer genom att tala franska. Den franskklassiska smakens normsystem upprätthölls med hjälp av olika akademier och sällskap; viktigast blev Svenska akademien.

Karakteristisk är Johan Henrik Kellgrens kritiska verksamhet. Kellgren, som läge stod kungen nära och dessutom var sekreterare i sällskapet Utile Dulci, tog bl a häftigt avstånd från Carl Michael Bellman, vars tidiga visor och epistlar hörde hemma i den folkliga, karnevaliska kulturtradition som en gång omfattats av hela folket. Kellgren betraktade dem som plumpa och råa; de representerade i hans ögon en ”lägre” kultur. Med Bellmans gradvisa anpassning till hovkulturen och Kellgrens utveckling bort från franskklassicismen kunde de båda dock så småningom falla i varandras armar.

Centralmakten började således försöka kontrollera också smaken. Även på konstens och litteraturens områden införde man regler och normer och skapade kungliga institutioner för att kunna övervaka deras efterlevnad. I länder som Frankrike och Sverige knöts författarna i allt större utsträckning till hovet och förvaltningsapparaten. Både Kellgren och Bellman var kungliga sekreterare. I Frankrike blev det franska akademin som skötte kontrollen på det litterära området. Den fick som vi sett en efterföljare också i Sverige.

Även upplysningen bidrog till kultiveringsarbetet. De radikala intellektuella stod i opposition till staten och kyrkan men ville också de ersätta folkets populära föreställningar och traditionella festkultur med något annat och från deras synpunkt nyttigare. De franska upplysningsmännen opponerade sig dessutom sällan mot den härskande franskklassicistiska kulturen. Voltaire föraktade t ex den karnevaliske Rabelais för hans barbariska och smaklösa måttlöshet (Bachtin 1986 s 122). Upplysningen kom på det sättet att bidra till det kulturella homogeniseringsarbete som höll på att utplåna den gamla folkkulturen.

Centrum och periferi

Det var i städerna som attackerna mot den folkliga kulturen inleddes. Här var kvinnoföraktet intensivare än på landsbygden, och kvinnans moraliska status minskade successivt. Med den ökande läskunnigheten i städerna vidgades klyftan mellan män och kvinnor. Det var nämligen i första hand männen som fick lära sig läsa; skolor för kvinnor tillhörde undantagen. Männen skaffade sig monopol på den skriftliga kultur som sakta men säkert slog ut den muntliga. Detta ledde till att kvinnornas betydelse som kunskapsförmedlare minskade, något som drabbade hela den folkliga kultur som de mera än några andra bidragit till att bevara

och upprätthålla. Samtidigt som kvinnorna förlorade den makt och det inflytande som de tidigare haft på detta område ökade kvinnoföraktet (Muchembled 1985 s 165ff).

Den ökade diskrimineringen av kvinnorna bidrog på detta sätt till att underminera städernas folkliga kultur. Snart börjar man karakterisera den populära kulturen på ungefär samma sätt som man brukade beskriva kvinnor: den var upphetsande, väckte farliga sexuella lustar, den stod för det primitiva och okontrollerade, för natur i motsats till kultur, den kunde förvrida huvudet på folk, den utgjorde ett hot mot den rådande ordningen (Burke 1978 s 212f; jfr Huyssen 1986).

Därtill kom att familjen och hemmet spelade en mindre roll i städerna än på landet. Här förekom inga sammankomster där kvinnorna berättade historier för varandra medan de spann. Kvinnornas inflytande under de olika traditionella festerna var också mindre i städerna än på landet. Ibland var de uttryckligen uteslutna från dem. Deras möjligheter att sprida den folkliga kulturen var här kraftigt beskurna.

Också tonåringarnas kulturella roll tenderade att minska i städerna. I Frankrike förlorade de manliga ungdomskulturerna här tidigt sin autonomi. En rad olika ”abbayages de Jeunesse” existerade visserligen, men både gifta och äldre ogifta män började få vara med i dem. Undan för undan infiltrerades ungdomsorganisationerna av vuxna. De organiserades också på ett annat sätt än på landet: de byggdes upp likadant som skråna eller, ännu oftare, som de olika militära kårer som fanns i städerna. Sakta men säkert förvandlades de till redskap för disciplineringssträvandena; deras roll kom att bli att övervaka och socialisera tonåringarna. Det gällde att komma tillrätta med all den vildhet och lössläppthet som ungdomen utvecklade - särskilt vid Dårarnas fest och under karnevalen.

I städerna, där förbindelsen med jordbruksarbetet saknades, förlorade dessa fester så småningom sin karaktär av magiska fruktbarhetsriter; snart utvecklades de till av överheten kontrollerade och organiserade skådespel, där folket fick fungera som åskådare i stället för deltagare. Successivt omvandlades samtidigt de tidigare autonoma ungdomsorganisationerna till religiösa brödraskap och ingenting annat. ”Missbruken” och ”excesserna” utrotades. Vid sidan av kyrkan gick adeln och städernas rika borgarna i spetsen för denna kultiverings- och disciplineringsprocess (Muchembled 1985 s 165ff).

Snart spreds också städernas tänkesätt till landsbygden; centrum invaderade periferin. I Frankrike skedde detta med hjälp av intendenter,

präster, skolor och en intensifierad agitation. De rika bönderna solidariserade sig med makthavarna. Allmogen tvingades sakta men säkert i en utdragen ackulturationsprocess att lära sig vikten av kroppskontroll och hyfs. Den sexuella friheten begränsades; disciplinen ökade inom familjerna, kraven på lydnad och underkastelse blev större, straffen strängare. Festerna inskränktes eller förbjöds; hedniska eller magiska bruk och sedvänjor förföljdes.

Kristendomens vertikala och dualistiska åskådning ersatte den folkliga kulturens tro på en mångfald av övernaturliga krafter och dess mera sammansatta syn på ont och gott, på himmel och helvete och på kropp och själ. Motreformationen, och jesuiterna i synnerhet, upprättade hierarkier och strikt upprätthållna dikotomier; människan tvingades att välja mellan Gud och Djävulen. Kyrkan krävde absolut lydnad på samma sätt som kungens intendenter. Det var inte bara kropparna som skulle tvingas till underkastelse utan också själarna (Muchembled 1985 s 222).

Masskulturens framväxt

Samhällets modernisering drabbade emellertid den folkliga kulturen också på ett annat sätt. Den expanderande varumarknaden tenderade att sluka den folkliga kulturen; under 1600- och 1700-talen började denna att slås ut av en centralt producerad och alltmera homogen masskultur. Med det stigande välståndet började i första hand städernas befolkning men efter hand också bönderna att köpa föremål i stället för att tillverka dem själva. Det uppstod en regional specialisering och så småningom ledde den ökande efterfrågan till en standardiserad massproduktion - som slog ut den särpräglade lokala, småskaliga tillverkningen .

På ett liknande sätt centraliserades och kommersialiserades den folkliga underhållningen, särskilt i städerna. Även här slog det storskaliga ut det småskaliga; entreprenörer spelade en allt viktigare roll. Typisk är cirkusen, som skapades under 1700-talets senare hälft; här sammanfördes under ett tak en rad olika underhållare som tidigare hade uppträtt var för sig.

Också karnevalerna och festerna kommersialiserades. De tidigare spontana och av deltagarna själva skapade underhållningsformerna ersattes successivt av mera formellt organiserade och i vinningssyfte anordnade föreställningar. I stället för att vara med fick man titta på. De

folkliga festernas tävlingar förvandlades till kommersialiserade åskådarsporter som fotboll, boxning och hästkapplöpning. En ny hjälte började uppträda: sportidolen (Burke 1978 s 248ff).

Den tekniska moderniseringen, framför allt boktryckarkonsten, ledde också successivt till en litterarisering av den folkliga kulturen, samtidigt som läskunnigheten ökade. Antalet tryckta skrifter ökade snabbt; redan vid 1500-talets början hade Europas 80 miljoner invånare tillgång till omkring 20 miljoner böcker och under 1600-talet utkom det cirka tusen titlar (eller en miljon exemplar) om året bara i Frankrike (Burke 1978 s 250). Musik började spridas med hjälp av nottryck. Dessa blev musikens första massmedium.

Landsbygdens balladsångare och historieberättare kom att ersättas av tryckalster som oftast producerades i städerna och såldes av kringvandrande kolportörer. Dessa hade sina varor i en låda som hängde runt halsen (le col). Också på detta område invaderade centrum periferin. Enbladstryckens, folkböckernas och skillingtryckens tid var inne. Texterna gjorde framförandena mindre viktiga; rollen som textförfattare och rollen som sångare/berättare skildes från varandra. Texten nyskapades inte längre vid varje framförande utan upprepades med den tryckta textens hjälp i samma form. Massproduktionen ledde även här till standardisering och schablonisering - samtidigt som författaren avskildes från den muntliga traditionen (Burke 1978 s 253ff).

Men litterariseringen av den folkliga kulturen gick långsamt. Först vid 1600-talets mitt började läskunnigheten stiga snabbt i stora delar av Europa. Ännu 1790 kunde bara 47% av de franska männen läsa - och endast 27% av kvinnorna. Även om läskunnigheten var mer utbredd på vissa andra håll, i England och framför allt i Sverige, dröjde det därför innan den tryckta litteraturen fick en masspublik. Utvecklingen gick snabbare bland hantverkare än bland bönder och män lärde sig läsa tidigare än kvinnor, protestanter före katoliker. Analfabetismen var större i östra delen av Europa än i västra (Burke 1978 s 251; Muchembled 1985 s 283).

Rester av den gamla mera odifferentierade muntliga eller visuella folkkulturen levde därför kvar långt in på 1800-talet, trots tendenserna till litterarisering. Skillingtrycksförsäljare sålde visserligen tryckta visor med fixerade texter, men försäljningen hade stora likheter med de tidigare folksångarnas föreställningar. Försäljaren sjöng nämligen visan för en publik samtidigt som han (eller hon) pekade ut de viktigaste momenten i (det ofta dramatiska) händelseförloppet på bilder som var

uppsatta på en stång (Bennich-Björkman 1984 s 8f; Waldecrantz 1976 s 20).

Dessutom skapades genom den tekniska moderniseringen nya och attraktiva visuella medier; under 1700-talet började tittskåp och laterna magicor att locka stora åskådarskaror på marknader, torg och värdshus. Ofta åtföljdes bildvisningarna av musik; med tittskåpet följde gärna ett positiv (Waldecrantz 1976 s 19ff).

Den tryckta populärkulturen spred i allmänhet konservativa värderingar och tänkesätt. I Frankrike fungerade den centralt producerade masskulturen som ett redskap för makthavarna, hävdar Robert Muchembled. ”Bibliothèque bleu”, den franska motsvarigheten till vår skillingtryckslitteratur, förmedlade samma ideal som intendenterna, prästerna och lärarna: fromhet, lydnad, underkastelse, ödmjukhet, tålmodighet och gott uppförande (Muchembled 1985 s 288ff). I *Volk ohne Buch* (1970/1977) ger Rudolf Schenda samma bild av förhållande i 1800-talets Tyskland. Det var de religiösa och politiskt konservativa småtrycken som dominerade. Kontrollen av kolportörernas utbud var sträng; censuren såg i regel till att misshagliga tryckalster stoppades (Schenda 1977 s 133ff och 141).

En del slank dock igenom. Peter Burke menar att tryckalstren - om man ser till Europa som helhet - bidrog till att inte bara sekularisera massorna utan också göra dem mera politiskt medvetna (Burke 1978 s 257f). Det fanns uppenbarligen gott om radikala pamfletter och agitatoriska skillingtryck i Västeuropa redan under 16- och 1700-talen. Också de allt talrikare tidningarna bidrog till att öka folkets politiska medvetenhet. Även Rudolf Schenda påpekar att det vid sidan av alla disciplinerande uppbyggelseböcker också förekom masslitteratur med radikala värderingar, särskilt mot slutet av 1800-talet. Enligt Schenda var t ex Victor von Falks berömda kolportageroman *Der Scharfrichter von Berlin* (1890), som spreds i miljoner exemplar, nästan lika radikal i sin samhällskritik som Émile Zolas romaner (Schenda 1977 s 314).

Moderniseringen skapade inte bara en klyfta mellan den folkliga kulturen och de övre samhällsklassernas; den tenderade att helt utpåna den varierande och lokalt förankrade ”lilla traditionen”. Den gamla folkkulturen ersattes successivt av en centralt producerad masskultur, som makthavarna försökte kontrollera eller använda för sina syften. Men man lyckades uppenbarligen aldrig fullständigt bemäkta sig den. Masskulturen slank ur deras grepp. Dess expansion blev mot slutet av

1800-talet så stark och mångfalden så stor att de övre skikten helt enkelt inte förmådde stoppa den.

Den tekniska moderniseringen med uppfinningar som ångmaskiner, snäll- och rotationspressar gjorde framställningen av tryckt material snabbare och billigare. Samtidigt förbättrades kommunikationerna; man rustade upp landsvägarna och började bygga järnvägar. Också moderniseringar i distributionsledet bidrog till att förbilliga den tryckta populärkulturen och göra den tillgänglig för en masspublik. Skillingtrycken och folkböckerna fick under 1800-talet konkurrens av tidningsföljetonger och romaner som såldes bit för bit i billiga häften. På 1860-talet var det dags för de amerikanska ”dime novels”: korta, avslutade berättelser i billiga standardiserade serier med rafflande omslagbilder - föregångare till våra dagars popuärpocketböcker. Vid sekelskiftet började sådana serier spridas också i Europa.

Även bildmedierna utvecklades. Under1800-talets första hälft blev bilden ett massmedium genom det litografiska trycket. Tittskåpet förvandlades till panorama eller diorama, och med laterna magicans hjälp åstadkom man visuella märkligheter som fantasmagorier och ”dissolving views”. Man började också producera längre bildberättelser. Den nya visuella tekniken utnyttjades också - både i Frankrike, England och USA - på de allt populärare melodramteatrarna, där man spelade rafflande pjäser för en bred publik, ofta byggda på de sensationella romaner av Dumas eller Sue som man också kunde läsa som följetonger i dagstidningarna. Från dessa dramer - som påminner om våra dagars TV-serier - var steget inte långt till filmen, som fick sitt genombrott vid skelskiftet 1900 (Waldecrantz 1976).

Masskulturen utvecklades till en del av den nya folkkultur som nu växte fram i den gamlas ställe. Producenterna sökte anpassa sig till de stora publikgruppernas smak; samtidigt omvandlade olika sociala grupper i sin tolkande och kreativa reception produkterna till delar av sina särskilda klass-, köns- eller åldersmässigt bestämda delkulturer. Följden av detta blev att makthavarna inte längre nöjde sig med att att söka styra och kontrollera masskulturen; man startade formliga fälttåg emot den. Vid sekelskiftet 1900 förekom sådana kampanjer i flera olika länder, bl a i Tyskland och Sverige.

Kampen mot masskulturen i 1800-talets Sverige

I Sverige ledde civiliseringsprocessen på 1830-talet bl a till att Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande bildades, efter engelsk förebild. Sällskapet gav ut den långlivade tidskriften *Läsning för folket* och försökte även på andra sätt få allmogen att läsa ”värdefull” litteratur i stället för de många populära småtryck som börjat översvämma marknaden. Ett statsråd fungerade karakteristiskt nog som ordförande - sedan kronprinsen tackat nej. Sällskapet ville bl a lära folket tålamod och förnöjsamhet; i*Läsning för folket* betonades ideligen vikten av flit, ordningsamhet och fromhet. Man borde dessutom hålla sig till sin läst och inte överskrida ståndsgränserna (Sörbom 1972).

Samma kontrollerande och disciplinerande funktion hade folkskolan, som 1842 gjordes obligatorisk. *Läsebok för folkskolan* kom 1868 att ersätta katekesen som förmedlare av centrala värden och normer. Här predikades fromhet, ordningssamhet, flit och svenskhet - även om läseboken samtidigt var ett uttryckt för ett pedagogiskt nytänkande (Furuland 1987 s 11f).

Också ungdomens fritid började under 1800-talets senare hälft att kontrolleras i Västeuropa. Det var särskilt arbetarbarnen man bekymrade sig för; den borgerliga ungdomen ansågs i allmänhet redan tillräckligt skyddad och övervakad. Man oroade sig framför allt för pojkarna. I Sverige inrättade man under åren kring sekelskiftet både skolkarehem, barnavårdsnämnder och uppfostringsanstalter.

Även frivilliga krafter engagerade sig i kampen för att kultivera och disciplinera det uppväxande släktet. Vid sekelskiftet, då disciplineringssträvandena nådde en höjdpunkt, växte det i Sverige fram en flod av vuxenkontrollerade ungdomsorganisationer av olika slag. De flesta av dessa syftade till att på olika sätt förhindra en ”förvildning” av (den manliga) ungdomen från de lägre samhällsklasserna (Sandin 1984 s 124f; Boëthius 1989 s 223ff, 228ff och 259f).

Populärkulturen började samtidigt att uppfattas som ett av de allvarligaste hoten mot den ungdom som man ville fostra och kontrollera. Också i Sverige hade den tekniska moderniseringen lett till ett allt större och billigare utbud av populärkultur. Även hos oss fanns tittskåp, panoramor och laterna magicor. Tidningsföljetongen hade fått sitt genombrott på 1840-talet. På 1870-talet började kringvandrande försäljare knacka på köksdörrarna i städerna för att sälja kolportageromaner till pigorna; det var i första hand arbetarklassen som köpte dessa

spännande romaner som såldes bit för bit i billiga häften. De fungerade emellertid också som ungdomsläsning, troligen även bland den borgerliga ungdomen (Boëthius 1989 s 34ff).

Vid sekelskiftet gjorde biograffilmen sin entré. Utvecklingen blev explosionsartad. 1904 fick Stockholm sin första biograf; 1908 hade antalet redan stigit till 25. Samma år fick de s k Nick Carter-böckerna sitt svenska genombrott. Dessa tyskproducerade häften härstammade från de amerikanska dime novels; det var alltså fråga om korta, rafflande berättelser med dramatiska omslagsbilder i färg, utgivna i långa serier, mestadels uppbyggda kring en återkommande hjälte. Utgivningstakten var mycket snabb; ofta kom det ett nytt häfte varje vecka. Berättelserna kostade bara 10 eller 25 öre styck och attraherade därför - liksom biografernas billiga filmförevisningar - även barn och ungdomar, också arbetarungdomen (Boëthius 1989 s 21, 39ff och 46).

Följden av denna utveckling blev att kampen mot populärkulturen intensifierades. Kolportageromanerna, filmerna, tidningarnas krimialreportage och Nick Carter-böckerna ansågs alla vara förråande, demoraliserande eller skadligt upphetsande (man rapporterade t o m om flera fall av sinnessjukdom). Men ännu allvarligare var, ansåg man, att vissa av populärkulturens alster, i synnerhet Nick Carter-böckerna, gjorde arbetarungdomar till förbrytare. Tidningarna började berätta om tjuvligor i olika svenska städer under den stående rubriken ”Nick Carter-litteraturens offer” (Boëthius 1989 s 195ff).

Redan 1907 hade man startat en kampanj mot kolportageromanerna och året därpå var det dags för kriminalreportagen och filmen. Den energiska förföljelsen av ”biografeländet” pågick i flera år och resulterade så småningom i ett riksdagsbeslut om filmcensur. 1911 inrättades Statens biografbyrå. Kampen mot ”kolportagelitteraturen” kulminerade i den ”moraliska paniken” kring Nick Carter-böckerna 1908-1909. Efter en intensiv presskampanj tvingades tobakshandlarna i landets städer att upphöra med försäljningen. Nick Carter gjordes till syndabock för ungdomens påstådda förvildning. Under 1900-talets första decennium segrade kultiverings- och disciplineringssträvandena på alla fronter.

Kampanjerna demonstrerade mycket klart klyftan mellan arbetarnas (och ungdomens) ”lägre” kultur och de övre samhällsskiktens ”högre”. Samtidigt tillhörde emellertid även arbetarrörelsen ”smutskulturens” motståndare; socialdemokratiska ungdomsförbundet var mycket aktivt i kampen mot kolportageromaner och Nick Carter-böcker. Den gamla dikotomin mellan folkets kultur och makthavarnas tende-

rade vid 1900-talets ingång att omvandlas till ett motsatsförhållande mellan två olika typer av kultur som i princip var tillgängliga för ”alla”, oberoende av klasstillhörighet: den ”lägre” masskulturen å den ena sidan och och den ”högre” finkulturen å den andra. Orsaken till detta var inte bara att finkulturen blev allt billigare och lättåtkomligare (genom bl a 25-öresböcker och folkbibliotek) utan också att arbetarnas villkor förbättrades. Samtidigt som läskunnigheten förbättrades ökade både levnadsstandarden och fritiden.

Klyftan inom den borgerliga kulturen

Samtidigt som de övre samhällsklasserna på olika sätt motarbetade den folkliga kulturen växte det successivt fram sprickor också inom den härskande kulturen. Uppkomsten av dessa nya dikotomier och hierarkier (som vi alltjämt lever med) kan inte förklaras tillfredsställande med hjälp av de civiliserings- och disciplineringsteorier som har kommit till användning i det föregående. I stället kommer här andra teoribildningar att utnyttjas: i första hand Jürgen Habermas' offentlighetsteorier och Pierre Bourdieus teorier om distinktioner och kulturella fält.

Livsvärldens modernisering ledde till differentiering och specialisering; inom den expanderande borgerliga medelklassen skiljdes intimsfär och offentlighet från varandra. Politik, religion och kultur separerades. Även offentlighetsformerna tenderade att differentieras; vid sidan av den borgerliga offentligheten växte mot slutet av 1800-talet också en särskild arbetaroffentlighet fram.

Även inom den borgerliga kulturen ägde en differentiering rum. Konstarterna specialiserades och professionaliserades; konst, musik och litteratur utvecklades var för sig inom särskilda, alltmera autonoma sfärer. Specialiseringen åtföljdes av en dikotomiseringsprocess: inom både litteratur, konst och musik började man skilja mellan ”högt” och ”lågt”, mellan ”seriöst” och ”populärt”.

I det följande kommer en av dessa konstarter att ställas i centrum: skönlitteraturen. Denna avskiljdes under 1700-talet från den övriga litteraturen som en särskild kategori; tidigare hade man inte upprätthållit någon skillnad mellan den och t ex historiska framställningar eller filosofiska skrifter. Allt som förmedlade kunskaper eller bildning hade betraktats som litteratur. Dessutom differentierades och specialiserades skönlitteraturen: det växte fram en klyfta mellan ”högre” och ”lägre”

litteratur. Det är denna dikotomi inom den borgerliga kulturen som i det följande kommer att ställas i centrum.

Medelklassen, som under 1700- och 1800-talen blev det kapitalistiska samhällets viktigaste maktfaktor, utvecklade en egen, klasspecifik kultur. Till denna hörde bl a den moderna realistiska romanen, en genre som länge föraktades av den ”stora” traditionens representanter inom de högre stånden. Denna roman, som hade en av sina viktigaste utgångspunkter i den engelska borgerlighetens moraldebatterande (och underhållande) veckotidskrifter, utgjorde en del av en framväxande litterär offentlighet. Med romanernas hjälp kunde den läsande allmänheten diskutera olika gemensamma problem: i första hand sådana som hade med intimsfären att göra.

Romanläsandet hängde samman med den sociala och ekonomiska moderniseringen inom medelklassen. Våningarna blev större och de olika familjemedlemmarna fick enskilda rum med dörrar som man kunde stänga. Läsandet blev en enskild angelägenhet. Samtidigt började kvinnorna i den borgerliga familjen att frigöras från de producerande uppgifter som de haft i det äldre samhället. Romanerna lästes därför i första hand av medelklassens kvinnor och deras tjänstefolk, vilket säkert bidrog till att ge romanen låg status (Watt 1957 s 35ff).

Genrens låga anseende gjorde emellertid att även medelklassens kvinnor kunde få lov att skriva romaner. Romanförfattarna var i 1700-talets England ofta kvinnor, och skrivandet legitimerades av att deras försörjningsmöjligheter var begränsade; det är nu som kvinnofrågan uppstår som ett socialt problem. Romanskrivande kunde accepteras som ett sätt att lösa problemen - särskilt när det gällde ensamstående kvinnor (Showalter 1977 s 47ff). Likadant var det i Sverige, där en borgerlig roman under 1800-talets första hälft skapades av kvinnor som Fredrika Bremer, Emilie Flygare-Carlén och Marie Sophie Schwartz.

Särskilt produktiva tycks kvinnorna ha varit inom den gotiska genren (i varje fall i England); Mary Shelley, *Frankensteins* författare, är bara en bland många. Kanske bidrog detta till att skräckromanen snabbt kom att stötas ut som ”lägre” litteratur. Under 1800-talet var kopplingen mellan kvinnor och masskultur ett faktum. Som Andreas Huyssen har visat kom den vid samma tid framväxande modernismen att förbindas med ”manliga” egenskaper som ironi, distans och kontroll, medan masskulturen gavs ”kvinnliga” drag: den vetter mot kaos, upplösta gränser och okontrollerade känslor (Huyssen 1986 s 44f och 52ff). Masskulturen blev modernismens ”Andra”; de hängde samman med

varandra på samma komplicerade sätt som den kylige esteten Auguste Flaubert och hans romanförgiftade och verklighetsfrämmande hjältinna, Madame Bovary.

En litterär marknad växte fram. Författarna frigjordes successivt från sitt beroende av mecenater, furstar och kungliga ämbeten; de började kunna livnära sig genom att sälja sina böcker till en anonym allmänhet. Publiken blev den nya instans som gav författarna legitimitet och erkännande. Dess åsikter förmedlades av kritikern, som kom att spela en viktig roll i den den allt betydelsefullare litterära offentligheten.

Läsandet ökade, främst inom medelklassen. Böckerna blev allt fler; i Tyskland fördubblades t ex antalet romaner mellan 1760- och 1770-talen medan antalet skådespel tredubblades (Schulte-Sasse 1971 s 45f). I och med denna våldsamma expansion blev en konflikt synlig mellan borgerskapets intresse av att låta boken fungera som en del av en borgerlig offentlighet å den ena sidan och dess ekonomiska strävanden å den andra. Boken tenderade att bli en vara bland andra varor; profitmaximering blev för vissa förläggare och författare viktigare än att delta i den offentliga debatten kring normer och livshållningar.

I och med detta förändrades också själva bokläsandet. Läsningen blev alltmera individuell, privat och extensiv; det offentliga samtalet om böcker framstod inte längre som lika viktigt. Litteraturens normbildande, praxisskapande betydelse minskade. Den borgerliga offentligheten tenderade att falla sönder (Habermas 1962/1984). Publiken i Tyskland började redan under 1700-talets sista decennier bli ”kulturkonsumerande” i stället för ”kulturresonerande” (Bürger m fl 1982).

Ur växelspelet mellan en förändrad bokutgivning och en förändrad receptionshållning växte en dikotomi mellan ”högre” och ”lägre” litteratur fram inom de högre samhällsskikten. Å ena sidan uppstod en av de kulturella makthavarna föraktad underhållningslitteratur, som inte förmedlades av någon kritisk litterär offentlighet utan avnjöts privat, som förströelse. Å den andra utvecklades en exklusiv litteratur för de litterära specialisterna och finsmakarna, en litteratur som reagerade mot konstens tilltagande varukaraktär. Denna litteratur ville i konstens rike återupprätta den i den splittrade verkligheten förlorade totaliteten och autenticiteten. Enligt de tyska romantikerna kunde människan med konstens hjälp höja sig över den usla verkligheten och skapa sig en egen liten ”himmel på jorden” - *Der Himmel auf Erden* kallade tysken

Chistian Salzmann en roman som 1796 utvecklade just dessa tankar (Bürger m fl 1982).

Konsten reintellektualiserades - romantikerna tog avstånd från det känslomässiga, identifikatoriska läsandet. Det var med reflexionens hjälp man skulle höja sig över det jordiska. Konsten är en luftballong som för oss till högre regioner och låter oss se jordens förvirrade irrgångar i ett fågelperspektiv, skrev Goethe. Författarna försökte medvetet förhindra en rent njutningsfull, identifikatorisk läsning med hjälp av konstgrepp i stil med den illusionsbrytande s k romantiska ironin. Texterna blev svåra och exklusiva - ingenting vare sig för den litterärt oerfarne eller för den som sökte ledning i sin livspraxis.

Men denna hållning utgjorde inte enbart en reaktion *mot* marknadskrafterna. Den estetisk-esoteriska positionen var också ett sätt att profilera sig i en hårdnande konkurrenssituation. Diktaren ”auratiserade” sig, sökte framstå som unik, sällsynt och märkvärdig - och gjorde sig på det sättet attraktiv för den del av den allt mera differentierade borgerliga publiken som bestod av specialister och finsmakare.

Dikotomiseringen ledde också till att litteraturkritiken ändrade karaktär. Som redan antytts blev kritikerna allt mindre intresserade av att använda verken som utgångspunkter för diskussioner om normer och livshållningar. I stället ”refeodaliserades” kritiken: kritikerna blev språkrör för olika litterära fraktioner som konkurrerade inbördes, som deltagare i den med det ökande antalet författare allt hårdare kampen på vad Pierre Bourdieu har kallat ”det litterära fältet” (Jurt 1981 s 459).

Det litterära fältets polarisering

Den tidigare homogena litterära offentligheten tenderade alltså att klyvas i två hälfter: å ena sidan en avantgardelitteratur för finsmakarna, å den andra en underhållningslitteratur för den borgerliga medelklassens flertal. Mellan dessa båda levde resterna av de tidigare offentlighetsformerna alltjämt kvar. Avantgardet stod i opposition inte bara till marknadskrafterna utan också till den borgerlighet i vilken det egentligen hör hemma.

Det växte så småningom fram ett autonomt litterärt fält med sina egna lagar och sin egen symboliska ekonomi, skild från den gängse penningekonomin. Fältets förutsättningar var dels publikens tillväxt och segmentering, som garanterade också ”smala” författare ett mini-

mum av ekonomisk trygghet, dels författarkårens tillväxt, differentiering och professionalisering. I Frankrike var denna autonomiseringsprocess fullbordad vid mitten av 1800-talet (Jurt 1981 s 456ff).

Det litterära fältet har enligt Bourdieu två poler: det utbreder sig mellan å ena sidan den autonoma polen, avantgardets område, och å den andra den heteronoma polen, där inflytandet från maktens och penningekonomins fält är som störst och där (i varje fall i 1800-talets Frankrike) akademimedlemmar och underhållningsförfattare håller till. Vid den autonoma polen härskar en omvänd ekonomi: här är det inte pengarna utan det symboliska kapitalet, status och anseende bland de litterära finsmakarna, som räknas. Ju närmare man kommer den heteronoma polen desto mindre betydelse får det estetiska kapitalet och desto mera riktiga pengar och av makthavarna gillade värderingar, normer och synsätt. Vid denna pol återfinner man inte bara underhållningslitteraturen utan också den litteratur som de ekonomiska och politiska makthavarna läser. Här, där gränsen till ”maktens fält” (som i princip omsluter hela det litterära fältet) tenderar att upplösas, träffar man vidare på de lägre samhällsklassernas läsning, både den av ekonomiska lagar styrda masslitteraturen och den ödmjukhetslitteratur som makthavarna ansåg det lämpligt att folket läste (Bourdieu 1983).

Fältets poler har flera olika legitimationsinstanser. I den heteronoma polens närhet utgörs de av t ex utbildningssystemet (särskilt universiteten) samt (ofta prisutdelande) akademier och litterära sällskap. Vid den autonoma polen handlar det om inflytelserika litterära skolor och gruppbildningar och deras företrädare i tidningar och tidskrifter. Den grupp som har högst status avgör genom sina uttalanden (t ex i recensioner och essäer) vad som är ”bra” och vad som är ”dåligt”, vad som ger ”symboliskt kapital” och vad som inte gör det. Den innehar ”helgelsemonopolet”. Denna grupp utgör, menar Bourdieu, ett slags ”prästerskap” som i kraft av sin symboliska makt upprätthåller ”ortodoxin” vid den pol där de håller till. (Jurt 1981 s 464f). På den motsatta sidan av fältet är det akademiledamöter, professorer och lärare som fungerar som ”präster”.

Då och då uppträder det nya ”profeter” som ifrågasätter den härskande ”religionen” och bildar kätterska ”församlingar” - för att så småningom överta det gamla ”prästerskapets” roll. Detta skedde i Frankrike gång på gång under 1800-talets senare hälft: då ”Parnasspoeterna” erövrade den estetiska makten på 1850-talet, då de ”symbolistiska” poeterna på 1880-talet besegrade de naturalistiska romanförfattarna och

då den psykologiska romanen ungefär samtidigt tog herraväldet över den naturalistiska. Striderna (som hela tiden utspelades nära den autonoma polen) kulminerade vid sekelskiftet. Dreyfusprocessen gav Émile Zola möjlighet att träda fram som fältets obestridde ”överstepräst” (Jurt 1981 s 469ff, 474f och 476ff).

Utvecklingen i Sverige

Också i Sverige växte det under 1700-talet fram en särskild medelklasskultur, skild från den ännu dominerande hov- och ämbetsmannakulturen. Liksom i England och Tyskland kom romanläsandet att bli en viktig del av denna kultur, som även hos oss hade ett starkt kvinnligt inslag. Det dröjde emellertid innan en egen svensk borgerlig roman växte fram; genombrottet kom först under 1830-talet med Fredrika Bremer.

Men man kunde läsa utländska romaner, i original eller översättning. Romanerna var länge dyra, men man kunde få dem billigare om man gick till något av de många kommersiella lånebiblioteken. Dessa hade vuxit fram redan under 1700-talets sista hälft och kom under det följande århundradet att spela en viktig roll för medelklassens läsare. Ett annat sätt att sänka kostnaden var att abonnera på ett ”läsebibliotek”. Läsebiblioteken var ett slags bokklubbar; här fick man ett antal romaner bit för bit, i häften, under ett helt år. Detta sätt att sälja böcker fick sitt genombrott på 1830-talet. Under det följande decennniet introducerades också tidningsföljetongen, som gjorde romanerna ännu billigare för läsarna (Björck 1972).

Länge utkom det inte flera romaner i Sverige än att den intresserade medelklassläsaren kunde läsa dem alla. Så länge marknaden var så liten skedde det inte heller någon differentiering. Man läste under 1800-talets första decennier rövarromaner även i de finaste kretsar utan att rynka på näsan (Tykesson 1942).

Först vid seklets mitt kan man urskilja en begynnande differentiering och dikotomisering. De övre skikten började nu överge rövarromanen, som undan för undan kom att betraktas som ”lägre” litteratur. Med den ökade litterära utgivningen växte det fram hierarkier. Också Sues och Dumas' romaner, som till en början hade slukats av den bildade allmänheten, avfärdades snart som ”sensationsromaner”. Ett arbete som Viktor Rydbergs *Den siste athenaren* (1859) räknades däremot till den

”högre” litteraturen. Den vara en av de romaner som på ett självklart sätt ingick som en del av den litterära offentlighet som nu hade börjat växa fram.

Även långt efter det att rövarromanen förvisats till den ”lägre” litteraturen lästes den dock huvudsakligen av en medelklasspublik - låt vara att det nu troligen framför allt var fråga om medelklassens lägre skikt. Det dröjde länge innan förhållandena blev sådana att arbetarklassen överhuvudtaget kunde börja läsa romaner. Först under 1800-talets sista decennier blev rövarromanen ”folkläsning”, dvs den blev då en genre som företrädesvis lästes av de breda lagren. Vulpius berömda *Rinaldo Rinaldini*, som vid seklets början hade sålts i en dyrbar fyrbandsutgåva (1801-1802), publicerades nu i utgåvor som tydligt vände sig till en bred publik: antingen var det fråga om starkt förkortade versioner eller också om utförliga kolportageromaner, som såldes häfte för häfte. I och med detta kom rövaromanen att fungera också som ungdomsläsning (Tykesson 1942).

Vid denna tid kan man också i Sverige urskilja konturerna av ett särskilt litterärt fält, med en viss autonomi och en delvis symbolisk ekonomi. Fältets existens blir tydlig i samband med det s k moderna genombrottet på 1880-talet. Vid den autonoma polen uppträdde då gruppen ”det unga Sverige” med August Strindberg, Ann-Charlotte Leffler och Gustaf af Geijerstam som några av de mest namnkunniga medlemmarna. Denna litterärt och politiskt radikala grupp erövrade makten från de s k signaturpoeterna, det ”prästerskap” som sedan 1860-talet representerade tidens litterära ”ortotoxi”. Signaturpoeterna hade satt lyriken högst; för den nya gruppen var det prosan som gav det största symboliska kapitalet.

Den inflytelserikaste av den äldre skolans ”präster” var kritikern Carl David af Wirsén, vars makt att utdela ”helgelse” länge var mycket stor. Han förflyttade sig snart i riktning mot den heteronoma polen, där han lierade sig med kungahuset och den politiska makten. Som sekreterare i Svenska akademin, bekämpade han länge men utan framgång det ”moderna genombrott” som successivt ägde rum. Inte minst bekymrade sig Wirsén och andra för den nya moderna litteraturens inflytande på den borgerliga ungdomen; 1887 publicerade en av hans meningsfränder, lektor John Personne, skriften *Strindbergs-litteraturen och osedligheten bland skolungdomen.*

I samband med de hårdnande striderna på det litterära fältet vidgades klyftan mellan högt och lågt. Att ta avstånd från den ”lägre” litte-

raturen var ett sätt att demonstrera att man hade de ”rätta” litterära åsikterna - och att man gjorde anspråk på att tillhöra det ”prästerskap” som hade auktoritet att avgöra vad som var ”bra” eller ”dåligt”. Under 1870-talet inleddes karakteristiskt nog angreppen mot kolportagelitteraturen, och som vi har sett kulminerade striden med den intensiva Nick Carter-kampanjen 1908-1909.

Samtidigt tenderade litteraturen vid fältets autonoma pol att bli allt mera exklusiv och l’art pour l’art-betonad. Det skedde en tydlig polarisering: å ena sidan en exklusiv och utmanande ”dekadenslitteratur” för experter och finsmakare, å den andra kolportageromaner och Nick Carter-böcker. Den litterära offentlighet som ännu fanns i Sverige vid sekelskiftet tycktes på väg att vittra sönder, vilket oroade många (Boëthius 1989 s 280ff).

Kampen fördes därför inte bara mot populärlitteraturen utan också mot dess motpol, ”dekadenslitteraturen”, den gruppering som vid sekelskiftet erövrat ”helgelsemonopolet” på det litterära fältet. Riktningens mest uppmärksammade författare var Hjalmar Söderberg och Henning von Melsted, dess viktigaste företrädare bland kritikerna Oscar Levertin och som dess chefsideolog utpekades ofta Ellen Key.

Dekadensförfattarna angreps under 1900-talets första år främst av de konservativa grupper som länge haft Carl David af Wirsén som sin viktigaste profet. De konservativa angrep dekadensförfattarna för deras ”smutsighet” - och tog härvid Nick Carter till hjälp. De försökte förmå ”smutslitteraturens” fiender att gå till angrepp också också mot dekadenslitteraturen. Men de misslyckades. Inte förrän under den s k Strindbergsfejden 1910-1912 besegrades denna. Som ny ”överstepräst” på det litterära fältet framträdde Strindberg. Endast han hade tillräckligt mycket symboliskt kapital för att kunna erövra ”helgelsemonopolet”. Efter hans bortgång var det ”tiotalisterna” som övertog den litterära makten (Boëthius 1989 s 291ff).

Bilden var vid sekelskiftet ganska komplicerad. Man kan i själva verket urskilja en hierarki med åtminstone fem olika kulturella lager, vars positioner hela tiden ändrades och försköts samtidigt som vissa av dem tenderade att upplösas eller smälta samman med varandra. För det första har vi resterna av den ”stora” traditionen, den kultur som var den härskande ännu på Gustaf III:s tid. Spillror av den levde alltjämt kvar i hov- och ämbetsmannakretsar. Operan och Dramaten var som bekant ”kungliga teatrar” ända fram till sekelskiftet. För det andra fanns det ett litterärt avantgarde, representerat av grupper som ”det unga Sverige”

och ”dekadensförfattarna” , vars makt på det litterära fältet grundades på deras stora symboliska kapital. Vid sidan av denna avantgardelitteratur urskiljer man den seriösa, av akademier och skolor omhuldade litteraturen - den som man vid sekelskiftet började kalla ”nationallitteratur”. Här fanns kärnan av dåtidens borgerliga litterära offentlighet. Denna ”seriösa” borgerliga litteratur var i sin tur differentierad; bl a växte det här under 1800-talets senare hälft fram en särskild borgerlig ungdomslitteratur.

Samtidigt existerade det också en underhållningslitteratur för medelklassen. Till denna hörde under 1900-talets första decennier författare som Conan Doyle och Frank Heller. Slutligen fanns det en av de övre skikten föraktad ”folklitteratur” som i första hand lästes av de lägre samhällsklasserna, inte minst av dess ungdom. Till denna folklitteratur hörde vid sekelskiftet både ”seriösa” och ”populära” skrifter: populärvetenskap och almanackor likaväl som skillingtryck, tidningsföljetonger, kolportageromaner och Nick Carter-böcker.

Upplösningstendenser

Under 1900-talet har gränserna mellan de övre skiktens och ”folkets” litteratur börjat upplösas. Med Nordiska förlagets 25-öresböcker blev romanerna från 1910 så billiga att även arbetarna kunde köpa dem. Det litterära fältet kom därmed i princip att omfatta hela folket. Spänningen mellan fältets två poler levde emellertid kvar, liksom klyftan mellan avantgardet och den av akademier, skolor och universitet ”helgade” litteraturen. Vid den heterogena polen fanns också en skiktning mellan dyrare underhållning för dem som kulturellt eller ekonomiskt tillhörde de övre skikten och en billig masslitteratur för mindre bemedlade eller litterärt oskolade, t ex barn och ungdomar.

Sedan dess har masskulturen expanderat ytterligare. Under 1920- och 1930-talen fick filmen sitt stora publikgenombrott. Radion inledde sin verksamhet, och den moderna amerikanska jazzen nådde Sverige. Förutsättningarna för en ny ungdomskultur, förankrad i den moderna masskulturen, började växa fram.

Grammofonen hade inlett sitt segertåg redan på 1910-talet då grammofonskivorna slutgiltigt konkurrerade ut de gamla vaxrullarna. Veckopressen bredde ut sig alltmera och uppfattades på 1930-talet som en allvarlig kulturfara (Larsson 1989). Här var det inte minst flickorna

som ansågs vara i farozonen. Med debatterna om ”dansbaneeländet” (Frykman 1988) spred sig kampen mellan ”högre” och ”lägre” kultur också till detta område.

Avantgardet utgjorde masskulturens motpol. Men samtidigt fanns det, som särskilt Andreas Huyssen har framhävt, en dold dialektik mellan dem. Motsatserna drogs till varandra. Avantgardet influerades ofta av den moderna teknologi som var masskulturens förutsättning; Duchamp gjorde en modern flasktorkare till ett estetiskt objekt och futuristerna hyllade tekniken, bilismen och de moderna storstäderna. Ibland har avantgardet och masskulturen upprättat direkta förbindelser med varandra - ofta med ungdomen som förbindelselänk. Så skedde t ex under dadaisternas berömda kabaréföreställningar på 1910-talet och under den ryska futurismens glansperiod. Även Brecht hyste ett starkt intresse för masskulturen (Huyssen 1986 s 9ff).

I Sverige fanns samma tendens, bl a i 1930-talets litterära avantgarde. Finlandssvenska modernister som Henry Parland och Gunnar Björling drogs till den moderna amerikanska jazzmusiken och i antologin *Fem unga* (1929) kunde man läsa ”jazzdikter” av Artur Lundkvist (Olsson 1990). Gunnar Ekelöf spelade inte bara Strawinskijs *Våroffer* på sin vevgrammofon utan också slagdängor som *Dinah, Sweet Sue* och *Tea for two* (Ekelöf 1957 s 37, 169).

Sedan början av 1960-talet tycks förbindelsen mellan ungdom, avantgarde och masskultur ha permanentats. 1960-talets unga avantgarde hyllade både Beatles, Biggles och den amerikanska popkonst som då introducerades på Moderna museet (Enquist 1966). Sven Delblanc inspirerades av James Bond (i *Homunculus*, 1965). Då hade LP-skivorna börjat spridas över världen i millioner och TV hade just fått sitt svenska genombrott. Sedan dess har etermediernas expansion fortsatt och bandspelarna har blivit var mans egendom. Vi har fått video, CD-skivor och (med satelliternas hjälp) ett otal nya TV-kanaler. Det har i dag blivit ännu naturligare än tidigare att blanda det seriösa och det populära eller att låta de båda befrukta varandra.

Många av dagens poeter har ett förflutet inom rockmusiken, samtidigt som det också finns en rörelse i motsatt riktning: rockmusiken (inte minst rockvideon) utnyttjar ofta avantgardets formspråk. En prosaförfattare som Inger Edelfelt blandar ogenerat populärt och seriöst, och producerar både tecknade serier och romaner. Det har under de senaste decennierna skett en nedbrytning av traditionella hierarkier. Den

gamla skiljelinjen mellan ”högt” och ”lågt” är inte längre lika lätt att urskilja, och det råder ingen klar konsensus om var den går.

Dagens Nyheters nya kulturavdelning är karakteristisk för utvecklingen. Under rubriken ”Kultur & Nöjen” blandar man här ogenerat (och medvetet) högt och lågt. Sektionens förstasida kan innehålla både en artikel om Carola Häggqvist och schlagerfestivalen och en recension av Ann Jäderlunds senaste diktsamling.

”Distinktionen”, tendensen hos olika grupper och delkulturer att avskilja sig genom sin smak, finns naturligtvis kvar, men kanske har den kulturella mångfalden blivit så överväldigande och delkulturerna så många att vi håller på att få olika hierarkier som existerar sida vid sida utan att den ena är överordnad den andra. Det råder inte längre någon allmän enighet om vad som är bra och dåligt. Gamla värden och normer tenderar att upplösas; mer och mer tycks vi alla glida in i det tillstånd som som Thomas Ziehe har kallat ”kulturell friställning”. Vi är inte lika bundna av traditionella värderingar som tidigare.

På skönlitteraturens område kvarstår likafullt spänningen mellan den autonoma och den heteronoma polen, även om hela det litterära fältet troligen har fått en minskad betydelse och tenderar att bli en delkultur bland andra. Under 1980-talet var postmodernisterna ett härskande ”prästerskap”. Men nu 1990 ifrågasätts deras ”helgelsemonopol” från olika håll. Kanske är vi på väg mot ett maktskifte på det litterära fältet.

Klyftan mellan ”högre” och ”lägre” litteratur existerar alltjämt, men bokhandlarna blandar ”högt” och ”lågt” djärvare än tidigare. I bokhandeln (som delvis förändrat karaktär genom varuhusen och de nya bokhandelskedjorna) finns numera också underhållningslitteratur av det allra enklaste slaget. Inte ens populärpocketböckerna, som tidigare såldes uteslutande i kiosker och livsmedelsaffärer, är längre portförbjudna. Bokhandeln vänder sig inte lika markerat som tidigare till en enhetlig publik. Även kiosker och livsmedelsaffärer blandar ”seriöst” och ”populärt” i sitt sortiment - liksom bokklubbarna, som under de senaste decennierna har tagit en allt större av marknaden.

Den dyrare underhållningslitteraturen av typ Jackie Collins eller Shirley Conran tycks samtidigt vara i färd med att sprida sig också till den grupp som tidigare helst höll sig till Allersromaner. Populärpocketböckerna har haft svårigheter under de senaste decennierna; sedan 1960-talet har antalet serier minskat kraftigt - samtidigt som priserna har höjts. Det skiljer numera inte så förfärligt mycket i pris mellan en

populärpocketbok och låt oss säga *Rock star* i pocketversion - särskilt om man tänker på att man i fallet Collins får många flera sidor för pengarna. Collins i pocket kostar i sin tur ungefär lika mycket som en ”kvalitetspocket”. Den tidigare prisklyftan mellan populärt och seriöst håller på att utplånas, samtidigt som böckerna också utseendemässigt närmat sig varandra.

Detta är enligt min mening en glädjande utveckling. Den ökade mångfalden och den pris- och utseendemässiga homogeniseringen har lett till att gränserna mellan ”högt” och ”lågt” har blivit svårare att urskilja. Skiljelinjerna går kanske inte längre mellan masskultur och elitkultur utan rakt igenom båda. Hierarkierna har omstrukturerats och mångfaldigats; olika delar av den kulturella offentligheten drar skiljelinjerna på olika sätt. Leif Nylén hävdade nyligen att skiljelinjen mellan ”högt” och ”lågt” för närvarande går någonstans mellan rockmusik, grovkorniga tecknade serier och poesi å den ena sidan och Lena Philipson, Jackie Collins, *Sällskapsresan* och Bert Karlssons Sommarland å den andra (DN 19/1 1990). Så kan man dra gränsen om man står nära avantgardet; de som tillhör andra kulturella grupper eller delkulturer upprättar andra hierarkier.

Det råder alltså en viss förvirring på det kulturella fältet. Det är inte längre lika lätt att ”veta” vad som är bra och och vad som är dåligt; man måste i större utsträckning avgöra själv. Friheten har ökat, trycket från smakdomarna har lättat - kanske särskilt för ungdomen. Den kulturella ”görbarheten” och ”individualiseringen” har ökat (Ziehe 1986). Detta är bra. Dikotomiseringen har ställt till mycket ont. Den har blockerat och förblindat både kritiker och forskare. I stället för att öppna sig och se till ett verks särart och de speciella upplevelsemöjligheter det erbjuder har man iklätt sig rollen som smakdomare och sorterare. Det som hamnat i lådan för ”lägre” litteratur har förkastats enbart därför att det klassificerats som just lägre.

Dikotomierna har också gjort det möjligt att utöva ett estetiskt förtryck. Smakens härskare har inpräntat i oss att det är en mindervärdig och föraktlig sysselsättning att läsa *Harlekin* eller *Lace* - eller att lyssna på en schlager. De som har glädje av sådant har tvingats dölja sina böcker eller förtiga sitt lyssnande. Så borde det inte vara - och kanske är vi i dagens senmoderna, alltmera oöverskådliga samhälle på väg mot en förändring. Vi borde lära oss att döma allt efter sin art och sina avsikter - och att inse att *både* den populära *och* den seriösa kulturen kan ge oss viktiga upplevelser och erfarenheter.

Avslutning

Vi befinner oss idag i en kulturell fas som påminner om den där vi började. Den senmoderna kulturen liknar i vissa avseenden den medeltida: den präglas av både mångfald och homogenitet, den är tolerant mot den ”lägre” kulturen och dess elit är mångkulturell - den tenderar att vara delaktig även i de breda lagrens kulturer.

Ändå är skillnaden mellan medeltidens ”predifferentierade” homogenitet, förankrad i ett primitivt bondesamhälles magiska riter, och våra dagars ”postdifferentierade”, teknologiska och sekulariserade likformighet naturligtvis ofantlig. Mellan de båda ligger den omvälvande moderniseringen av samhället. Likafullt skymtar en dialektik: vår senmoderna kultur utgör på sätt och vis en syntes av medeltidens förmoderna kultur, som i princip omfattades av alla, och den följande moderniteten med dess skarpa klyftor mellan elitens kultur och folkets, mellan det ”seriösa” och det ”populära”.

Låt oss summera. Vi har följt en kulturell differentieringsprocess som är intimt förbunden med det europeiska samhällets modernisering. Processen kan indelas tre olika faser. Först, i den tidiga moderniteten från 1500-talet, uppstår en klyfta mellan folkets kultur och de övre skiktens. Denna första tudelning skulle kunna kallas *primär* kulturell differentiering. Den står i samband med den tekniska, ekonomiska, politiska och sociala moderniseringen: nya uppfinningar (inte minst boktryckarkonsten), den begynnande kapitalismen och den expanderande varumarknaden, framväxten av en medelklass med nya tänkesätt och värderingar, de skärpta religiösa motsättningarna, feodalsamhällenas omvandling till centraliserade nationalstater, aristokratins behov av att särskilja sig från folket på andra och mera sofistikerade sätt än genom vapenmakt. Denna primära kulturella differentiering skulle också kunna ses som ett första uttryck för en samhällelig rationaliseringsprocess, under vilken olika livsområden börjar separeras från varandra: religion, politik och kultur utvecklas t ex nu successivt till från varandra avskilda, alltmera autonoma sfärer.

Denna utveckling blir än nu mera påtaglig under nästa fas, som tar sin början under 1700-talet och sammanfaller med den egentliga moderniteten. Differentieringen antar nu en annan karaktär än tidigare; kanske vore *sekundär* kulturell differentiering en lämplig benämning.

Denna differentiering äger rum inom samhällets övre skikt; framför allt är det fråga om en spricka inom den borgerliga medelklassens kultur som har att göra med den accelererande rationaliseringsprocessen. Allt flera livsområden avskiljs från varandra. Den framväxande borgerliga offentligheten tenderar att klyvas i å ena sidan en avantgardekultur för experter och kännare, å den andra en underhållningskultur för den breda publiken. Samtidigt kvarstår den primära kulturella differentieringen, klyftan mellan de övre skiktens kultur och folkets. Betydelsefulla faktorer bakom denna sekundära differentiering är den tilltagande moderniseringen på de ekonomiska och sociala områdena: den starkt expanderande varumarknaden, inte minst på det kulturella området, och framväxten av en medelklass med ett nytt livsmönster och en egen kultur.

Den tredje och sista fasen gör sig märkbar på allvar först efter andra världskriget. Den står i samband med det senmoderna samhället. Under denna fas kan man tala om en *tertiär* kulturell differentiering. Nu mångfaldigas klyftorna samtidigt som samhällsförändringarna får både den primära och den sekundära differentieringen att börja blekna bort. Via etermedierna når framför allt masskulturens produkter fram till praktiskt taget alla.

Det finns uppenbara tendenser till likformighet och homogenitet under denna fas, som vi just nu befinner oss i. Dessa tendenser står bl a i samband med de ekonomiska villkoren; schablonisering och långa serier sänker produktionskostnaderna. Också mediernas egenart och de genremässiga traditionerna medför likformighet. Allra viktigast är kanske dock de kulturella maktförhållandena.

I ett globalt perspektiv har den anglosaxiska kulturen herraväldet. Med satelliternas hjälp sprids amerikanska filmer, TV-serier och rocklåtar över hela världen. I Sverige var vid mitten av 1980-talet 85% av det totala fiktionsutbudet i TV angloamerikanskt; bara 38% av de skönlitterära böckerna var svenska medan 49% hade översatts från engelskan (Lindung 1988). Likt jätten Glufs-glufs tycks den engelskspråkiga kulturen vara i färd med att sluka och homogenisera de nationella kulturerna. Liksom under 1600- och 1700-talen invaderar centrum periferin, men nu i global skala.

Vi är emellertid inte försvarslösa. Kulturmönster byter man inte lika lätt som man byter skjorta. Den amerikanske Glufs-glufs riskerar att själv bli slukad, smält och förvandlad. Liksom högmodernitetens masskultur en gång omfunktionaliserades till en del av den folkliga

kulturen tenderar senmodernitetens globala masskultur att genom kreativ konsumtion omvandlas till delar i en oändlig mångfald av skilda internationella delkulturer. Dessa delkulturer överskrider ofta nationsgränserna.

Ty mot homogeniseringstendenserna står samtidigt den tertiära differentieringens fragmentering och kulturella mångfald. Den senmoderna kommunikationsexplosionen har inte bara medfört tendenser till likformighet; också heterogeniteten ökar. Via etermedierna konfronteras vi numera med seder och bruk från världens alla hörn. I TV-rutan blandas ständigt skilda kulturer med varandra. I den kulturella friställningens och den tilltagande görbarhetens tidevarv har också våra möjligheter att ta till oss och utnyttja skilda symboliska uttryck och stilar ökat.

Modernitetens fåtaliga men markerade kulturella klyftor tenderar därför att förvandlas till en mängd olika delkulturer, var och en med sina egna hierarkier, distinktioner och preferenser. Dessa delkulturer är inte tydligt överordnade varandra utan snarare sidoordnade. Det råder i det senmoderna sanhället inte längre någon självklar konsensus om de kulturella hierarkierna. Vi ”vet” inte längre lika bestämt vad som är ”högt” och vad som är ”lågt”, även om skolan alltjämt gör tappra försök att lära oss det.

Litteratur

Bachtin, Michail (1986): *Rabelais och skrattets historia. François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen,* Gråbo: Anthropos.

Bennich-Björkman, Bo (1984): ”Inledning” till ”Brott i skillingtryck. Tre uppsatser av Per Andersson, Martin Bjersby & Eva Stina Christiansen”, i *Litteratur och samhälle* 1984:1/2.

Björck, Staffan (1972): ”Den första svenska bokfloden. Om 1800-talets romanserier och lånbibliotek”, i *Studiekamraten* 1972:4/5.

Boëthius, Ulf (1989): *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908-1909,* Stockholm: Gidlunds.

Bourdieu, Pierre (1983): ”The field of cultural production, or: The economic world reversed”, i *Poetics* 1983:4/5.

Burke, Peter (1978): *Popular culture in early modern Europe,* New York: Harper & Row (finns även på svenska som *Folklig kultur i Europa 1500-1800,* Stockholm: Författarförlaget 1983).

Bürger, Christa, Peter Bürger & Jochen Schulte-Sasse (red) (1982): *Zur Dichotomisierung von hoher und niederer Literatur,* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Ekelöf, Gunnar (1957): *Blandade kort. Essäer*, Stockholm: Bonniers.
Elias, Norbert (1969/1989): *Sedernas historia. Del 1. Civilisationsteori,* Stockholm: Atlantis.
Enquist, Per Olov (red) (1966): *Sextiotalskritik*, Stockholm: Norstedts.
Foucault, Michel (1975/1987): *Övervakning och straff. Fängelsets födelse,* Lund: Arkiv.
Frykman, Jonas (1988): *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen,* Stockholm: Natur & Kultur.
Furuland, Lars (1987): ”'Lyssna till den granens susning...' Om en läsebok som folkuppfostrare”, i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok* 1987.
Habermas, Jürgen (1962/1984): *Borgerlig offentlighet. Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället*, Lund: Arkiv.
Huyssen, Andreas (1986): *After the great divide. Modernism, mass culture, postmodernism,* Houndmills: Macmillan Press.
Jurt, Joseph (1981): ”Die Theorie des literarischen Feldes. Zu den literatursoziologischen Arbeiten Bourdieus und seiner Schule”, i *Romanistische Zeitschrift fürr Literaturgeschichte* 1981.
Larsson, Lisbeth, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress,* Stockholm / Stehag: Symposion.
Lindung, Yngve (1988): *Svenskt och utländskt i den svenska berättarkulturen. Rapport utarbetad på uppdrag av IKU-utredningen,* Stockholm: stencil.
Muchembled, Robert (1978/1985): *Popular culture and elite culture in France 1400-1750,* Baton Rouge / London: Louisiana State University Press.
Nylén, Leif (1990): ”Hierarkierna upplösta”, i *Dagens Nyheter* 19/1 1990.
Olsson, Ulf (1990): ”Jaz-zen! Anteckningar om Artur Lundkvists tidiga författarskap”, i Urpu-Liisa Karahka & Anders Olsson (red): *Poesi och vetande. Till Kjell Espmark 19 februari 1990,* Stockholm: Norstedts.
Personne, John (1887): *Strindbergs-litteraturen och osedligheten bland skolungdomen. Till föräldrar och uppfostrare samt till de styrande,* Stockholm: Carl Deleen & C:i.
Pleijel, Hilding (1953): ”Svenska allmogens läsning under stormaktstiden, i *Saga och sed* 1953.
Sandin, Bengt (1984): ”Familjen, gatan, fabriken eller skolan?”, i Karin Aronsson, Marianne Cederblad, Gudrun Dahl, Lars Olsson & Bengt Sandin: *Barn i tid och rum,* Malmö: Liber.
Schenda, Rudolf (1970/1977): *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910,* München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
Schulte-Sasse, Jochen (1971): *Die Kritik an der Trivialliteratur seit der Aufklärung. Studien zur Geschichte des modernen Kitschbegriffs,* München: Fink.
Schück, Henrik & Karl Warburg (1927): *Illustrerad svensk litteraturhistoria 2. Reformationstiden och stormaktstiden,* Stockholm: Gebers.
Showalter, Elaine (1977): *A literature of their own. British women novelists from Brontë to Lessing,* Princeton: Princeton University Press.
Sörbom, Per (1972): *Läsning för folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria,* Stockholm: Norstedts.

Tykesson, Elisabeth (1942): *Rövarromanen och dess hjälte i 1800-talets svenska folkläsning*, Lund: Gleerups.

Verdier, Yvonne (1979/1981): *Tvätterskan, sömmerskan, kokerskan. Livet i en fransk by genom tre kvinnoyrken*, Stockholm: Atlantis.

Waldecrantz, Rune (1976): *Så föddes filmen. Ett massmediums uppkomst och genombrott*, Stockholm: Pan/Norstedts.

Watt, Ian (1957): *The Rise of the Novel. Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, Berkeley / Los Angeles: University of California Press.

Ziehe, Thomas (1986): ”Inför avmystifieringen av världen. Ungdom och kulturell modernisering”, i Mikael Löfgren & Anders Molander (red): *Postmoderna tider?*, Stockholm: Norstedts.

Abstract

Fornäs, Johan / Boëthius, Ulf:
Ungdom och kulturell modernisering. FUS-rapport nr 2.
(Youth and cultural modernization. FUS-report no 2.)
Unit of media and cultural theory, Department of journalism, media and communication (JMK), University of Stockholm.
Stockholm/Stehag, 1990, 96 pages, monograph, ISBN 91-7868-227-4

This is the second of a series of reports from the research program Youth culture in Sweden, FUS. In its first text, the youth culture researcher and program initiator Johan Fornäs from Stockholm tries to construct a polydimensional theory of modernity, mainly based upon the works of Jürgen Habermas and Thomas Ziehe. He analyzes three different dimensions: objective, social, cultural and subjective levels; early, middle and late phases of the modern; and conceptual forms like modernity, modernization and modernism. Ulf Boëthius, a literary researcher in Stockholm, then shows how the relation between ”high” and ”low” has developed within European culture, from the dicotomization between popular and elite culture after the Middle Ages, over a second dicotomization in the 19th century literary public sphere, up to the recent transgressions within late modern culture. Modernity concepts are shown to be useful for connecting the way turning points and tendencies in youth and popular culture have been discussed by different historians.